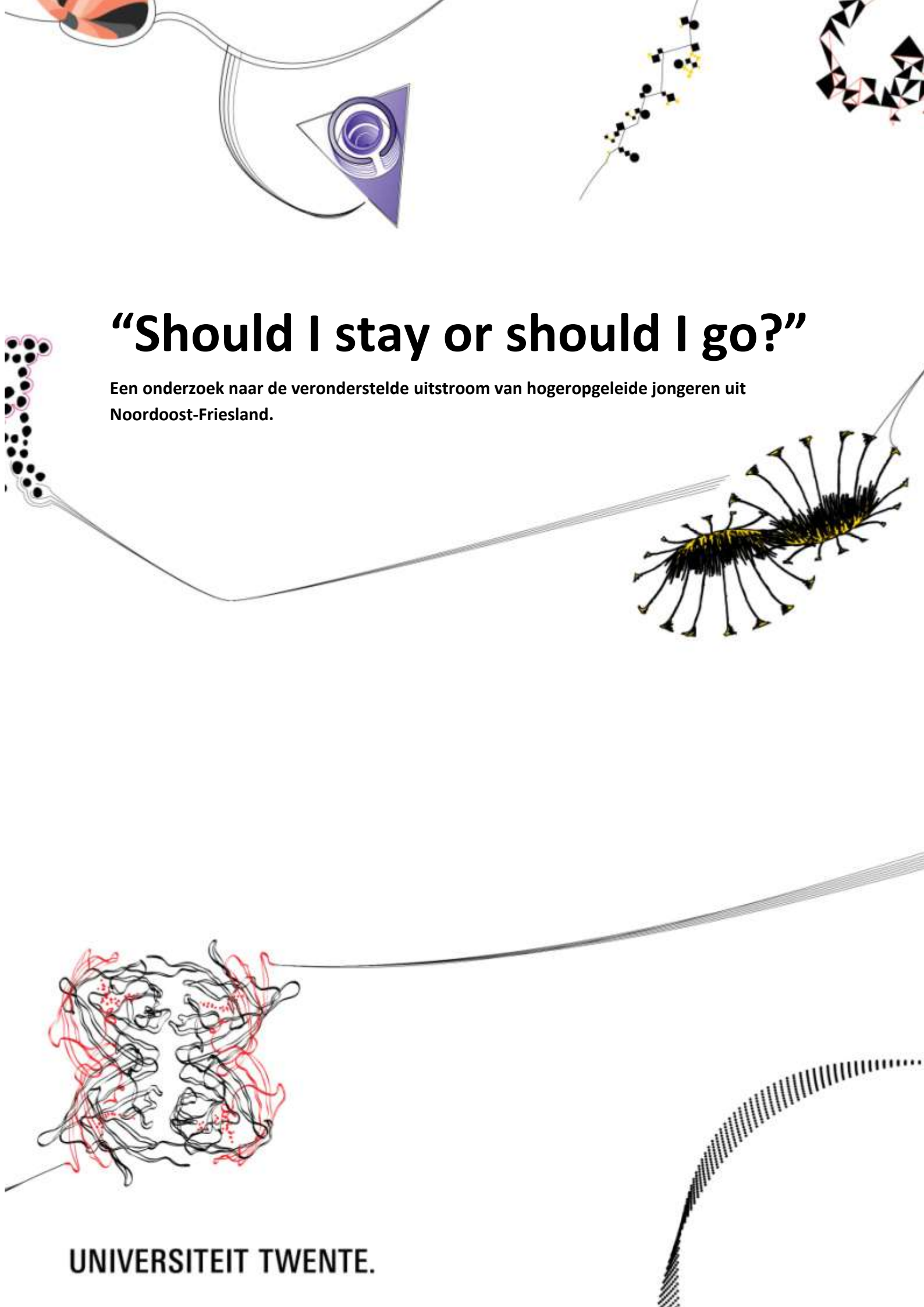

“Should I stay or should I go?”

Een onderzoek naar de veronderstelde uitstroom van hogeropgeleide jongeren uit
Noordoost-Friesland.

Masteropdracht Dineke Wagenaar
Public Administration – Universiteit Twente
1^e begeleider: dr. Herman Oosterwijk
2^e begeleider: dr. Frans Coenen
Externe begeleider: drs. Trea Tamminga
Organisatie: Netwerk Noordoost
2013/2014

Samenvatting

In dit onderzoek wordt ingegaan op de volgende hoofdvraag:

“In hoeverre verlaten of blijven hogeropgeleide personen oorspronkelijk uit Noordoost-Friesland in deze regio na hun afstuderen en welke factoren zijn daarbij van invloed?”

Aanleiding voor dit onderzoek ligt in de veronderstelde ‘braindrain’ van hogeropgeleide jongeren uit Noordoost-Friesland. Deze braindrain kan leiden tot zowel economische als sociaal-maatschappelijke negatieve consequenties. De laatste jaren is de problematiek rondom de braindrain meer urgent geworden, vanwege de krimp, de economische crisis en het toenemende opleidingsniveau in de regio. Echter, de veronderstelling dat er sprake is van een uitstroom van vrijwel alle hogeropgeleide jongeren uit de regio is gaandeweg ontstaan en berust niet op onderzoek. Om werkelijk zinvolle beleidsaanbevelingen te doen, is een gedegen onderzoek van de feitelijke situatie vereist. Hierin is in dit onderzoek voorzien door middel van een grootschalig empirisch onderzoek onder hogeropgeleide dertigers, oorspronkelijk uit Noordoost-Friesland. Met 10 respondenten werden diepte-interviews gehouden om te ontrafelen wat er aan ten grondslag ligt of iemand wel of niet in Noordoost-Friesland blijft wonen na het afstuderen. Daarnaast vulden 267 respondenten de online enquête in, waardoor een duidelijk beeld geschetst kan worden van de uitstroom van hogeropgeleide jongeren uit Noordoost-Friesland. En deze blijkt mee te vallen. Momenteel woont ruim 40% van de respondenten nog steeds in Noordoost-Friesland, ten opzichte van 60% die zich elders vestigde. Van de verwachte massale uitstroom naar de intermediaire zone/de Randstad is geen sprake, ruim 75% van de respondenten woont nog steeds in Noord-Nederland. De factoren die het sterkst verklaren of men na het afstuderen in Noordoost-Friesland blijft of niet, blijken ‘de woonregio tijdens de studie’ en ‘Friestalig opgevoed of niet.’ Ongeveer de helft van de hogeropgeleide jongeren, verlaat na de middelbare school Noordoost-Friesland om elders te gaan wonen voor de studie, vooral in de stad Groningen. De andere helft blijft in Noordoost-Friesland wonen, en pendelt dagelijks naar Leeuwarden of Groningen. Na hun afstuderen, keren de studenten die elders hebben gestudeerd nauwelijks terug naar Noordoost-Friesland: zij zijn ‘gesetteld’ in een andere regio, en zien geen reden om weer terug te keren naar Noordoost-Friesland. De groep afgestudeerden die tijdens de studie in Noordoost-Friesland bleef wonen, blijft hier na het afstuderen ook grotendeels ($\pm 65\%$), vooral om te wonen. Werken doet deze groep vooral in de stad Leeuwarden of Groningen.

Naast de meeste sterke verklarende factor “woonregio tijdens studie” speelt de factor ‘Friestalig opgevoed of niet’ een sterke verklarende rol in het verlaten of blijven in Noordoost-Friesland. Bij de respondenten die *wel Friestalig* zijn opgevoed, speelt dit niet zozeer een rol: de helft Friestalingen blijft, de andere helft vertrekt. Echter bij de respondenten die *niet Friestalig* zijn opgevoed, speelt dit wel degelijk een rol: bijna 80% van deze *niet-Friestalinge* afgestudeerden woont later *niet* in Noordoost-Friesland. De verklaring hiervoor kan gelegen zijn in de *binding* die men ontwikkelt met het gebied, door het spreken van deze taal, en dat die binding bij *niet-Friestalingen* minder sterk is dan bij *Friestalingen*. Vrijwel alle respondenten gaven aan tevreden tot zeer tevreden te zijn met hun huidige woonplaats. Het is niet zo dat de respondenten die momenteel niet in Noordoost-Friesland wonen, ook minder tevreden zijn met hun leef- en woonomgeving. De tevredenheid lijkt vooral relatief: men rekent met zijn/haar eigen maat. Hoewel in een stad als Groningen/Amsterdam veel meer aanbod is, zijn de respondenten in Noordoost-Friesland ook prima tevreden met de uitgaansvoorzieningen.

Wanneer gekeken werd naar redenen waarom men niet terug is gekeerd naar Noordoost-Friesland,

ligt dit inderdaad zoals verwacht, voor een deel aan het geringe aanbod van hogeropgeleide banen. Echter, dit is niet de enige reden waarom mensen niet terugkeren. Vele respondenten geven aan simpelweg ergens anders tevreden te zijn, men heeft daar bijvoorbeeld een vaste baan of partner, en ziet geen enkele reden om weer terug te keren. Ruim 80% geeft dan ook aan niet te verwachten binnen nu en tien jaar terug te keren.

In vergelijking met Oost Zeeuws-Vlaanderen, een regio die ook te maken heeft met het vertrek van hogeropgeleide jongeren, valt de uitstroom in Noordoost-Friesland overigens mee. Vertrok in Oost Zeeuws-Vlaanderen ruim tweederde van alle jongeren, Noordoost-Friesland behoudt ruim 40% van haar hogeropgeleide jongeren, terwijl Friesland breed gezien meer dan de helft van de hogeropgeleiden in de provincie blijft wonen.

De bevindingen impliceren voor toekomstige beleidsontwikkeling dat goed moet worden nagedacht over hoe men het probleem wil framen: provinciaal of regionaal. Er zal afstemming moeten komen tussen provinciale en regionale initiatieven. Voor Noordoost-Friesland specifiek verdient het aanbeveling, zich te realiseren dat het, gelet op het economische profiel van de regio, niet waarschijnlijk is dat er op korte termijn veel hogeropgeleide werkgelegenheid zal ontstaan. De regio doet er dan ook goed aan zich vooral zichtbaar te maken als woonregio voor hogeropgeleiden, en deze groep daarin te faciliteren door bijvoorbeeld goede infrastructurele en OV voorzieningen. Het zichtbaar maken van de mogelijkheden die Noordoost-Friesland biedt, kan bijvoorbeeld geschieden door het aanbieden van traineeships in de regio, eventueel met een koppeling naar wonen, of door het aanleggen van een database met geïnteresseerden die telkens als er vacature vrijkomt in de regio benaderd worden en met extra services geholpen worden om zich in Noordoost-Friesland te vestigen.

Voorwoord

“Ik reizgje op en del, de ierde oer

Altyd ûnderweis nei it aventoer

De eachein wol`k foarby, mar wêr`t ik ek kom

De ein fan elke reis is it paad werom”

Piter Wilkens, it paad werom.

Met dit onderzoek komt een einde aan mijn bijna vijfjarige opleiding bestuurskunde aan de Universiteit Twente. Als achttienjarige koos ik ooit voor deze studie, omdat ik ‘iets met het bestuur of de politiek’ wilde gaan doen. Een vijfjarige opleiding ten spijt, en ik weet nog steeds niet precies waarheen mijn weg zal leiden. Mijn afstudeerbegeleider Herman Oosterwijk adviseerde mij daarom een afstudeeronderwerp te kiezen waarvan, zo sprak hij letterlijk, “mijn hartje sneller ging kloppen.” Uiteindelijk kwam ik uit bij de problematiek rondom de krimp in Noordoost-Friesland, de streek waar ik zelf vandaan kom. Ik las hierover veel in de Leeuwarder Courant en sprak erover met streekgenoten. “Hoe gaat het verder met Noordoost-Friesland?” “Liggen hier toekomstmogelijkheden voor mij?” “Kunnen mijn kinderen hier later naar school?” Deze vragen schreef ik ook als aanleiding voor een afstudeeronderzoek in deze regio, aan Trea Tamminga, projectcoördinator bij Netwerk Noordoost. Trea zag wel mogelijkheden en bracht mij in contact met Marianne Reitsma en Ewoud van der Wal, die op dat moment een project aan het opstarten waren om de regionale braindrain in Noordoost-Friesland tegen te gaan, iets waar ik zelf het levende bewijs van ben. Toen ik dit project ‘mee terug nam’ naar de universiteit, kwamen mijn begeleider en ik al snel op het idee om deze braindrain eens nader te onderzoeken. Is het inderdaad zo dat iedereen uit Friesland weggaat en niemand mee terugkeert? Ik, als “grutske Frysk” kon daar met mijn verstand niet bij, een paar jaar elders studeren en werken kon ik begrijpen, maar daarna wil toch iedereen weer terug naar “it heitelân”? Tijdens mijn onderzoek sprak ik met veel verschillende mensen over dit onderwerp. Dankzij al deze gesprekken ontstond er bij mij een genuanceerder beeld van de situatie: *Noordoost-Friesland is en blijft een mooie streek, maar het ligt aan de hogeropgeleide afgestudeerde of hij/zij zich hier verder kan ontwikkelen. Sommige mensen voelen zich erg thuis in deze landelijke streek en vinden mogelijkheden om er te wonen, andere mensen zijn nou eenmaal meer ‘stadsmensen’ en voelen zich prima op hun gemak elders in Nederland. Daarnaast bleek migratie veelal geen bewuste keuze, mensen ‘rollen’ vaak ergens in, zoals een baan of een relatie.* Hoe meer ik mij in het onderwerp verdiepte, hoe objectiever en wetenschappelijker, los van waardeoordelen, mijn blik werd. Naast de tien diepte-interviews, vulden in totaal 267 oud-leerlingen de online enquête in, waardoor een goed beeld geschetst kon worden van de situatie. Dat er zoveel mensen hebben medegewerkt aan mijn onderzoek, vervult me met trots. Het afstudeeronderzoek kenmerkt zich door veel zelfstandig werken, maar zonder de hulp van iedereen die op zijn of haar manier heeft medegewerkt, was dit werkstuk niet tot stand gekomen. Mijn dank gaat dan ook uit naar alle respondenten, zowel van de diepte-interviews als diegenen die de online enquête invulden. Daarnaast gaat mijn dank uit naar de directie van het Dockinga- en het Lauwers College voor het beschikbaar stellen van namenlijsten van oud-leerlingen en het daarmee geschonken vertrouwen in

mijn onderzoek. Verder gaat mijn dank uit naar alle andere betrokken personen die ik tijdens mijn onderzoek heb gesproken: ambtenaren, bestuurders en ondernemers uit (Noordoost-)Friesland. Mijn dank gaat ook uit naar de liefthartige medewerkers van Netwerk Noordoost: Henriëtte, Sylvia en Gerry. Bedankt voor alle feedback momentjes, de koffie en de leuke gesprekken. Hierbij aansluitend wil ik mijn 'Streekhûs collega's' Gerwin en Rianne bedanken.

Mijn speciale dank gaat uit naar mijn afstudeerbegeleiders Herman Oosterwijk, Frans Coenen en Trea Tamminga. Herman Oosterwijk, mijn eerste begeleider, voor de vele malen brainstormen en feedback op zijn kamer. Dat we hierbij meer dan eens de neiging hadden over volstrekt ongerelateerde zaken te bakkeleien, namen we beide voor lief. Gezellig was het wel! Mijn tweede begeleider Frans Coenen, voor zijn inhoudelijke bijdrage aan het werkstuk. Hij als 'braindrain deskundige' zorgde voor een toegevoegde waarde. Trea, mijn begeleider bij het Netwerk Noordoost, voor haar lieve en enthousiaste houding, kritische feedback en het namens Netwerk Noordoost in mij gestelde vertrouwen.

Ten slotte wil ik al mijn familie en vrienden bedanken, die mij al deze maanden hebben gesteund en de verhalen over het onderzoek tot in den treure hebben moeten aanhoren.

Dit onderzoek heeft mij niet alleen als student verder gevormd, ook als persoon heb ik een ontwikkeling doorgemaakt. Ik heb een veel realistischer kijk op de zaken in Noordoost-Friesland gekregen. Dit is iets wat ik meeneem naar de toekomst, en waarmee ik wellicht ooit mijn steentje kan bijdragen in bestuurlijk Friesland. Maar eerst wachten er nieuwe uitdagingen: een stage in Indonesië, een tweede master. Toch vermoed ik, zoals in het lied van Piter Wilkens, ooit terug te keren naar Friesland: "De ein fan elke reis is it paad werom."

Dineke Wagenaar
April, 2014

Inhoud

Hoofdstuk 1. Introductie	10
1.1 Aanleiding	10
1.2 Doelstelling	11
1.3 Wetenschappelijke en maatschappelijke relevantie	11
1.4 Probleemstelling en onderzoeksvragen	12
1.5 Onderzoeksopzet	15
Hoofdstuk 2. Theorie en Achtergrond	16
2.1 Migratiepatronen van hogeropgeleiden in Nederland	16
2.2 Verklaring migratiepatronen: push- en pullfactoren	19
2.3 Demografie in Nederland: van groei naar krimp	22
2.4 Regionale verschillen in krimp en groei	26
2.5 Noordoost-Friesland	30
2.6 Rijksbeleid, provinciaal beleid & regionaal beleid	37
2.7 Hypothesen	40
Hoofdstuk 3. Opzet van het empirisch onderzoek	43
3.1 Combinatie van kwalitatief en kwantitatief onderzoek	43
3.2 Onderzoekspopulatie	43
3.3 Kwalitatieve diepte interviews	45
3.4 Kwantitatieve veldonderzoek	46
Hoofdstuk 4. Resultaten empirisch onderzoek	51
4.1 Algemene patronen en persoonlijke verhalen	51
4.2 Toetsing specifieke hypothesen.	71
4.3 Toetsing Algemene Hypothesen	78
4.4 Conclusie	79
Hoofdstuk 5. Conclusies en aanbevelingen	81
5.1 Conclusie	81
5.2 Zwaktes van het onderzoek – Aanbevelingen voor vervolgonderzoek	87
5.3 Aanbeveling voor toekomstige beleidsontwikkeling	88
Literatuur	92
Bijlagen	93
Bijlagen bij hoofdstuk 2.	93
Bijlagen bij hoofdstuk 3.	96
Bijlagen bij hoofdstuk 4	105
Bijlagen bij hoofdstuk 5.	136

Hoofdstuk 1. Introductie

1.1 Aanleiding

In Noordoost-Friesland heerst de algemene opvatting dat vrijwel alle hogeropgeleide jongeren, voor of na de studie, de regio verlaten en daarna niet meer terugkeren. Dit wordt ook wel het wegvloeiën ('drain') van alle 'brains' in een gebied genoemd: 'braindrain'. Braindrain levert allerlei negatieve consequenties voor een regio op: zowel in economische als in sociaal-maatschappelijke zin. Braindrain is veelal gerelateerd aan demografische veranderingen, zoals krimp en vergrijzing (Coenen & Fikkers, 2010). Ook in Noordoost-Friesland lijkt dit het geval. Noordoost-Friesland is één van de zogeheten anticipeerregio's: regio's die op korte termijn geconfronteerd worden met bevolkingskrimp. Om deze regio vitaal en leefbaar te houden, zijn meerdere projecten gestart om 'kansen in de krimp' aan te grijpen en te benutten. Deze projecten worden uitgevoerd binnen Netwerk Noordoost,¹ als onderdeel van de 'Agenda Netwerk Noordoost.' In een SWOT-analyse² die voor de regio werd uitgevoerd, bleek één van de bedreigingen een braindrain van hogeropgeleide jongeren. Deze uitstroom versterkt de demografische krimp en vergrijzing in het gebied. Andersom kunnen deze demografische veranderingen in Noordoost-Friesland de braindrain weer versterken. Dankzij de gevolgen van demografische krimp, wordt het voor hogeropgeleiden steeds minder aantrekkelijk zich in Noordoost-Friesland te vestigen door het dalende voorzieningenniveau. Daarnaast wordt de regio minder aantrekkelijk voor bedrijven om zich te vestigen, doordat dankzij de vergrijzing, de potentiële beroepsbevolking afneemt. Op grond hiervan worden verschillende initiatieven gestart het tijt te keren. Eén van deze initiatieven is genaamd 'Werk in Noordoost-Friesland' (WerkNOF). Dit project heeft als doel hogeropgeleide jongeren een 'werkervaringsplek' aan te bieden in Noordoost-Friesland, om daarmee de kans te vergroten dat zij na het afronden van een HBO of universitaire studie, ook hier blijven wonen en werken. Ten tijde van het opstarten van dit onderzoek (medio 2013) was men volop in de weer met het vormgeven en opstarten van het project WerkNOF. Het bleek echter een lastige zaak de financiering rond te krijgen, bij zowel de gemeenten als de provincie. Eind 2013 is het project daarom ook stopgezet.³ Desalniettemin blijft de insteek van het project WerkNOF en soortgelijke initiatieven interessant materiaal voor onderzoek. In de regio heerst de algemene opvatting dat alle hogeropgeleide jongeren uitstromen en dat dit probleem in de toekomst versterkt zal worden door de op handen zijnde demografische veranderingen. Echter, deze opvattingen zijn in de loop van de tijd ontstaan en berusten niet op onderzoek. In 2013 is er onderzoek gedaan onder huidige studenten, of men verwacht na de studie in Noordoost-Friesland te kunnen blijven wonen en werken. Vele van deze studenten gaven aan zich zorgen te maken over het feit of zij later in deze regio kunnen blijven wonen en werken (Van der Wal & Doornbos, 2013). Echter, deze onderzoeken zijn gebaseerd op toekomstverwachtingen. Er is tot op heden nog geen onderzoek gedaan naar de feitelijke situatie onder hogeropgeleide, jonge mensen (leeftijdscategorie 30 jaar) afkomstig uit deze regio en naar hun migratiepatronen. Is er daadwerkelijk sprake van de, door velen gevreesde, 'braindrain'? Zijn veel afgestudeerden daadwerkelijk

¹ Het team van Netwerk Noordoost ondersteunt de partijen in Noordoost-Friesland om de Agenda Netwerk Noordoost ten uitvoer te brengen. De Agenda Netwerk Noordoost is het uitvoeringsprogramma van het Sociaal Economisch Masterplan "Netwerk Noordoost - wonen en werken in netwerken". Met het Sociaal Economisch Masterplan en de Agenda Netwerk Noordoost heeft de regio een duidelijke visie gevormd waarin zij anticipeert op de toekomst en de koers uitzet op sociaal economisch gebied voor de komende periode.

² Zie het Sociaal Economisch Masterplan Noordoost-Friesland.

³ De provincie Fryslân heeft nu een soortgelijk project opgezet, met 190 traineeplekken, om zo de aansluiting op de Friese arbeidsmarkt te verbeteren, genaamd Talint foar Fryslân.

weggetrokken, of is een groot deel toch teruggekeerd na de studie? En wat zijn de verklaringen voor het feit dat men ofwel heeft besloten Noordoost-Friesland te verlaten en zich elders te vestigen, of om toch in de regio te blijven?

Dit onderzoek wil antwoorden geven op bovenstaande vragen, door middel van een empirisch onderzoek onder hoogopgeleide dertigers die oorspronkelijk afkomstig zijn uit Noordoost-Friesland. Het empirische onderzoek zal bestaan uit diepte interviews en een cross sectionele studie (enquête) onder hogeropgeleiden, oorspronkelijk uit Noordoost-Friesland.

1.2 Doelstelling

De hoofddoelstelling van dit onderzoek is het in kaart brengen van de problematiek rondom de uistroom van hogeropgeleide jongeren uit Noordoost-Friesland en daarmee aanbevelingen te doen voor toekomstige beleidsontwikkeling.

Gestreefd wordt een antwoord te vinden op vragen als: “is er inderdaad sprake van een ‘braindrain’ of kan dit beeld genuanceerd worden? Hebben hogeropgeleiden überhaupt de keuze om in Noordoost-Friesland te blijven, of zijn er ook simpelweg geen mogelijkheden? Welke factoren spelen mee bij het vertrekken, blijven of terugkeren van hogeropgeleide jongeren in Noordoost-Friesland? Welk beleid wordt er momenteel gevoerd om de uitstroom van hogeropgeleide jongeren tegen te gaan? Zijn de factoren die van invloed zijn op het vertrekken of blijven van hogeropgeleide jongeren uit Noordoost-Friesland wel te beïnvloeden met beleid? Welke consequenties hebben de resultaten uit het onderzoek voor toekomstige beleidsontwikkeling?”

1.3 Wetenschappelijke en maatschappelijke relevantie

Wetenschappelijke relevantie

In dit onderzoek zal niet getracht worden het wiel opnieuw uit te vinden. Er zal verder worden gebouwd op bestaand werk. Literatuur over migratiepatronen van hogeropgeleiden en de daarbij belangrijke push- en pullfactoren zal worden gebruikt om tot een model te komen dat de migratie van hogeropgeleide jongeren in Noordoost-Friesland verklaart. Hierbij wordt literatuur gebruikt van Venhorst, van Dijk en van Wissen (2010), Venhorst, Edzes, Broersma & van Dijk (2011) en Coenen en Fikkers (2010). Vervolgens zal de achtergrond van het model aan bod komen: Demografie.

Demografische patronen (krimp, vergrijzing, ontgroening, binnenlandse migratie) binnen Nederland worden geanalyseerd, en vervolgens hun betekenis met betrekking tot de migratie van hogeropgeleide jongeren afkomstig uit Noordoost-Friesland. Hiervoor zal veel gebruik worden gemaakt van het rapport “Demografische krimp, de nieuwe realiteit in perspectief” afkomstig van de Rabobank (2010) en aanvullende literatuur over migratiepatronen in Nederland van Harts & Hingstman (1986) en Feijten & Visser (2005). Daarnaast zijn er veel rapporten verschenen (provincie Fryslân, regio Noordoost-Friesland) over de toekomstige demografische veranderingen, en hoe de overheid hierop kan inspelen. Tevens is er in 2010 een onderzoek in Oost Zeeuws-Vlaanderen uitgevoerd, waarin de ‘braindrain’ van hogeropgeleide Zeeuwen is onderzocht (van den Berg, 2010). Oost Zeeuws-Vlaanderen is, net als Noordoost-Friesland een regio die te maken heeft met bevolkingskrimp. Het is daarom interessant om na voltooiing van het onderzoek beide regio’s te vergelijken, om zo te onderzoeken of er verschillen zijn in de migratiepatronen tussen deze beide krimpregio’s. Met andere woorden: zijn er in het migratiepatroon van hogeropgeleiden uit Noordoost-Friesland bepaalde unieke kenmerken te ontdekken of komt het overeen met de patronen in andere krimpregio’s? De vergelijking van deze regio’s geeft meer diepgang aan dit onderzoek, want hiermee wordt het een vergelijkend onderzoek. Het onderzoek is wetenschappelijk

relevant, in de zin dat de hypothesen, gebaseerd op de bestaande literatuur, statistisch getest kunnen worden in een nieuw gebied. Afhankelijk van de resultaten, kan dit een aanvulling of juist tegenwerping van het bestaande werk vormen. Het onderzoek zal bijdragen aan het vraagstuk rondom de migratiekeuzes van hogeropgeleiden.

Maatschappelijke relevantie

Men kan in (Noordoost-) Friesland de krant niet openslaan, of er staan berichten in over de krimp en over de toekomst van het gebied met koppen als: “Krimp bevolking houdt aan” (Leeuwarder Courant, 2 januari 2014) of “Is er wel perspectief voor Friesland?” (Leeuwarder Courant, 24 augustus 2013). Daarnaast houdt het feit dat vele jongeren niet of nauwelijks aan een baan komen, veel mensen in (Noordoost-) Friesland bezig. Er worden meerdere projecten (WerkNOF, Talint foar Fryslân) gestart om iets te doen aan de vermeende braindrain van hogeropgeleide jongeren. Deze projecten zijn echter vrijwel allemaal gericht op slechts één pushfactor van dit gebied: het geringe aanbod van hogeropgeleide banen. Zoals echter in het volgende hoofdstuk zal blijken, spelen nog vele andere pull- en pushfactoren een rol bij de migratiekeuze van hogeropgeleide jongeren. Welke van deze factoren zijn vooral in Noordoost-Friesland relevant? Wanneer deze factoren bekend zijn, kan hiermee passend beleidsadvies worden gegeven. Bestuurders, ambtenaren en andere betrokkenen in de regio krijgen door dit onderzoek meer inzicht in de feitelijke situatie onder hogeropgeleide jongeren in het gebied, en kunnen hierdoor beter geïnformeerd tot beslissingen komen. Hiermee kan worden voorkomen dat (beleid-)initiatieven lukraak worden opgestart, slechts gebaseerd op de heersende opinie zonder gedegen onderzoek van de achterliggende problematiek.

1.4 Probleemstelling en onderzoeksvragen

Probleemstelling

In Noordoost-Friesland heerst de algemene opvatting dat vrijwel alle hogeropgeleide jongeren, voor of na de studie, de regio verlaten en daarna niet meer terugkeren: een ‘braindrain’. Dit kan leiden tot verschillende negatieve consequenties, zowel in economische als in sociaal-maatschappelijke zin (Coenen & Fikkers, 2010).

Economische consequenties kunnen liggen in een afnemend BBP, een laag opleidingsniveau en een daarmee afnemend innovatieniveau. Er is empirisch bewijs dat hogeropgeleide mensen een belangrijke invloed hebben op de economische groei van een regio (Venhorst, et al., 2010). Aan de aanwezigheid van hogeropgeleiden worden positieve effecten toegeschreven op de regionale en stedelijke economische groei. Hogeropgeleiden dragen kennis en lerend en creatief vermogen met zich mee. Dit heeft direct positieve effecten op de arbeidsproductiviteit van andere hogeropgeleiden, maar ook andere groepen in de arbeidsmarkt, zoals lager opgeleiden. Vanuit economisch perspectief moet in Noordoost-Friesland worden stilgestaan bij de economische structuur van de regio. Noordoost-Friesland is geen regio met een sterk economisch klimaat en een gemiddeld laag opleidingsniveau. Er is vanuit bedrijven geen grote vraag naar hogeropgeleide werknemers⁴. In die zin is het niet of nauwelijks problematisch dat hogeropgeleiden wegtrekken. Maar met het wegtrekken van hogeropgeleiden wordt de kans dat nieuwe bedrijven zich juist hier vestigen (“jobs

⁴ Er zijn voor dit onderzoek meerdere gesprekken gevoerd met de directeur van een lokaal onderzoek- en adviesbureau over het aanbod van hogeropgeleid werk in de regio. Volgens deze ‘insider’ is er geen sprake van veel onvervulde hogeropgeleide vacatures in de regio; als bedrijf valt meestal wel iemand te vinden. De bedrijven die met hogeropgeleid personeel werken, zijn echter dun bezaaid in de regio.

follow people principe”) ook steeds kleiner. In die zin is het economisch zeker van belang voor de regio om de hogeropgeleiden te behouden.

Sociaal-maatschappelijke consequenties kunnen liggen in een afnemend draagvlak voor bepaalde culturele en maatschappelijke voorzieningen, hogeropgeleide mensen spelen vaak een belangrijke rol in het maatschappelijke leven van een dorp/stad (Coenen & Fikkers, 2010). Vanuit sociaal-maatschappelijk perspectief, is vooral het feit dat braindrain gerelateerd is aan demografische veranderingen, zoals krimp en vergrijzing, in Noordoost-Friesland een belangrijke punt (Coenen & Fikkers, 2010). Braindrain versterkt de demografische krimp en vergrijzing in het gebied, maar andersom versterken de demografische veranderingen de braindrain. Demografische krimp zorgt voor een dalend voorzieningenniveau, waardoor hogeropgeleiden nog meer geneigd zijn hun heil elders te zoeken.

Hoewel (Noordoost-)Friesland al sinds jaar en dag kampt met vertrekkende hogeropgeleiden en de diensgevolge negatieve consequenties, is er pas de laatste jaren meer aandacht gekomen voor dit fenomeen en wordt het bestempeld als problematisch. Dit is waarschijnlijk te danken aan drie oorzaken; de demografische krimp, de economische crisis en het toenemende opleidingsniveau van de jongeren in Noordoost-Friesland. Ten eerste wordt de braindrain als meer problematisch beschouwd, in verband met de op handen zijnde demografische veranderingen in Noordoost-Friesland. Er bestaat een wisselwerking tussen braindrain en krimp/vergrijzing, die kan uitmonden in een negatieve spiraal waar het ene het andere negatief beïnvloedt. Ten tweede wordt de uitstroom van hogeropgeleide jongeren ook meer als problematisch beschouwd, door de economische crisis die in 2008 uitbrak. Vonden voorheen de jongeren die na hun afstuderen in Noordoost-Friesland wilden blijven wonen vrijwel altijd een passende baan, tegenwoordig is dit erg moeilijk of zelfs bijna onmogelijk, aldus ervaringsdeskundigen.⁵ Dit zal een uitstroom richting de Randstad of andere steden extra in de hand werken. Aan de andere kant kan de economische crisis er ook voor zorgen dat hogeropgeleide jongeren juist werkloos in het gebied ‘blijven zitten’, “omdat elders ook geen baan is.” Dit kan een vertekend beeld van de braindrain geven. Mogelijk zal de braindrain, wanneer het economisch beter gaat, toenemen. Ten derde, blijkt dat relatief meer jongeren uit Noordoost-Friesland tegenwoordig kiezen voor een Havo of VWO opleiding, ten opzichte van de jongeren die kiezen voor een vmbo opleiding. Dit kan de uitstroom nog eens extra versterken.

Bovenstaande leidt tot de volgende probleemstelling:

De braindrain in Noordoost-Friesland kan leiden tot zowel economische als sociaal-maatschappelijke negatieve consequenties. De laatste jaren is de problematiek rondom de braindrain meer urgent geworden, dankzij de krimp, de economische crisis en het toenemende opleidingsniveau in de regio. De krimp lijkt een hogere uitstroom in de hand te werken (minder werkgelegenheid, minder voorzieningen et cetera). Dankzij de economische crisis is het erg moeilijk, zo niet bijna onmogelijk voor jongeren die in Noordoost-Friesland willen blijven om een passende baan te vinden. Zij zullen ook sneller verhuizen naar de (Rand-) stad. Daarnaast kan de economische crisis een gematigd beeld van de braindrain tot stand brengen, omdat men in de regio ‘blijft hangen’ omdat elders ook geen baan is. Wanneer de economie aantrekt, zal een deel hiervan vermoedelijk alsnog wegtrekken. Tevens kiezen steeds meer jongeren in het gebied voor een hogere middelbare school opleiding, wat de uitstroom in de toekomst extra zal versterken.

⁵ De onderzoeker kent veel hogeropgeleide jongeren uit dit gebied die momenteel naar een baan zoeken, of recent hebben gezocht.

In dit onderzoek zal de omvang van dit probleem worden onderzocht en de factoren die van invloed zijn op de migratie van hogeropgeleide jongeren uit Noordoost-Friesland. Het is de bedoeling om hiermee uiteindelijk aanbevelingen te doen voor toekomstige beleidsontwikkeling. Hierbij staat de volgende hoofdvraag centraal:

Hoofdvraag:

“In hoeverre verlaten of blijven hogeropgeleide personen oorspronkelijk uit Noordoost-Friesland in deze regio na hun afstuderen en welke factoren zijn daarbij van invloed?”

Naast de hoofdvraag, zal ook geprobeerd worden een antwoord te vinden op verschillende deelvragen, die bijdragen aan het in beeld brengen en kaderen van het probleem. Dit zijn de volgende:

Deelvragen:

- 1. “Welke factoren, uit de veldstudie, zijn van invloed op hogeropgeleide jongeren oorspronkelijk uit Noordoost-Friesland om te vertrekken, te blijven of terug te keren naar deze regio?”*
- 2. “In hoeverre verschilt Noordoost-Friesland van de andere, eerder onderzochte krimpregio Oost Zeeuws-Vlaanderen, met betrekking tot de factoren die van invloed zijn op hogeropgeleide jongeren oorspronkelijk uit Noordoost-Friesland om te vertrekken, te blijven of terug te keren naar deze regio?”*
- 3. “Welke implicaties hebben de bevindingen uit dit onderzoek, voor het huidige beleid (WerkNOF, Talint foar Fryslân) en toekomstige beleidsontwikkeling op dit gebied?”*

Op basis van het literatuuronderzoek⁶ zijn de volgende algemene hypothesen⁷ opgesteld, die tijdens dit onderzoek getoetst zullen worden.

Hypothesen:

- 1. Het merendeel van de hogeropgeleide jongeren uit Noordoost-Friesland zal na het voltooien van hun studie niet in Noordoost-Friesland wonen.*
- 2. De afweging tussen werkgelegenheid en woon- en leefomgeving zorgt in Noordoost-Friesland voor een negatief migratiesaldo van hogeropgeleide afgestudeerden.*
- 3. De factoren geslacht, wel of niet Friestalig, afkomstig uit een grote of kleine kern, woonregio tijdens studie, opleidingsniveau1 (Havo of VWO), opleidingsniveau2 (HBO & WO) en afstudeerrichting zijn van invloed op de migratie van hogeropgeleide jongeren afkomstig uit Noordoost-Friesland.*

⁶ Zie hoofdstuk 2: Achtergrond en theorie.

⁷ Dit zijn de algemene hypothesen. In hoofdstuk 2.6 worden deze hypothesen verder uitgewerkt.

1.5 Onderzoeksopzet

De onderzoeksopzet is een '*cross sectional study*.' Op één moment in de tijd, worden respondenten ondervraagd over hun migratiepatroon en welke factoren van invloed zijn geweest op hun keuze om Noordoost-Friesland te verlaten, in Noordoost-Friesland te blijven of om naar Noordoost-Friesland terug te keren.

Het onderzoek zal beginnen met ongeveer 10 '*kwalitatieve diepte-interviews*.' Deze diepte-interviews zijn bedoeld om dieper in te gaan op de factoren die van invloed zijn op hogeropgeleide jongeren uit dit specifieke gebied, om in dit gebied te blijven wonen, te vertrekken uit dit gebied of juist op een later tijdstip terug te keren naar dit gebied. In feite zijn de diepte-interviews bedoeld om de intrinsieke motivatie van hogeropgeleide jongeren uit dit gebied te achterhalen; 'waarom maakten ze deze keuzes?' Kan er überhaupt gesproken worden van keuzes? De diepte-interviews dienen om de validiteit van het onderzoek te versterken, het gaat om 'echte verhalen, van echte mensen.' Daarnaast dienen deze diepte-interviews als input voor de survey. In principe zal de survey, uit het onderzoek van Van der Berg (2010) gebruikt worden, maar deze zal aangevuld worden met de input van de diepte-interviews. Op deze manier kunnen ook zaken die specifiek voor dit gebied *lijken* te gelden, ondervraagd worden. De respondenten voor de diepte-interviews zullen semi-random geselecteerd worden. Dat wil zeggen: uit de groep respondenten zullen willekeurig personen worden benaderd, maar dat er gecorrigeerd wordt op blijvers/vertrekkers, zodat er een representatief beeld wordt neergezet. Dit wordt ook wel '*purposeful sampling*' genoemd.

Vervolgens zal er een *survey* plaatsvinden. Dit betreft een digitale vragenlijst. De vragenlijst zal onder de respondenten worden verspreid met behulp van social media (Facebook, LinkedIn). De vragenlijst wordt opgesteld naar het voorbeeld van de vragenlijst van Van der Berg (2010) en de input uit de diepte-interviews.

Vervolgens zullen de resultaten uit de survey gebruikt worden voor statistische tests om verbanden te onderzoeken en de hypothesen te testen.

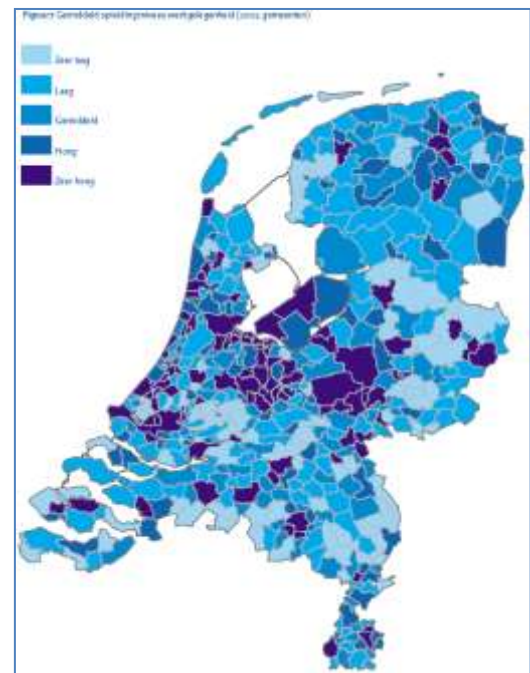
Case selectie: De doelgroep bestaat uit hogeropgeleide dertigers (28-31 jaar), oorspronkelijk uit Noordoost-Friesland. Hiervoor zullen de eindexamenleerlingen van het Lauwers College te Buitenpost en het Dockinga College te Dokkum, uit de jaren 1998 – 2004 worden benaderd. Het is de bedoeling om de gehele populatie (ca. 1.600 respondenten) aan te schrijven, in de hoop de respons zo hoog mogelijk te krijgen. De populatie wordt benaderd via social media. Ze kunnen online de vragenlijst invullen.

Hoofdstuk 2. Theorie en Achtergrond

2.1 Migratiepatronen van hogeropgeleiden in Nederland

Uit onderzoek blijkt dat hogeropgeleiden een hogere ruimtelijke mobiliteit vertonen dan lager opgeleiden (Harts & Hingstman, 1986 – Venhorst et al, 2011). Met andere woorden, hogeropgeleide mensen verhuizen *vaker en over grotere afstanden* dan lager opgeleide mensen. Daarnaast zijn het voornamelijk hogeropgeleide mensen/ mensen met een hoge sociaaleconomische positie die verhuizen voor werk of studie ten opzichte van lageropgeleide mensen/mensen met een lage sociaaleconomische positie (Harts & Hingstman, 1986). Dit valt te wijten aan het feit dat hogeropgeleide mensen beter zijn in het onderzoeken van mogelijkheden elders en de afweging te maken wat verhuizen hen oplevert. Lageropgeleide mensen zijn zich meestal niet bewust van deze mogelijkheden. Daarnaast is de spreiding van lageropgeleide functies gelijkmatiger over het land, dan van hogeropgeleide functies. Voor lageropgeleide mensen is de noodzaak tot verhuizen dus minder aanwezig dan voor hogeropgeleide mensen. De verhuizingen om werk- of studieredenen zijn te onderscheiden van de verhuizingen om woon- of sociale redenen, omdat zij doorgaans plaatsvinden over een veel grotere afstand.

Er is in Nederland nog maar beperkt onderzoek gedaan naar de specifieke migratiepatronen van afgestudeerden van hogescholen en universiteiten. Veelal hebben dergelijke analyses geleid tot 'de ontdekking' van een tweetal trends: de (perifere) steden die een roltrapfunctie vervullen en de aantrekkingskracht van de Randstad.

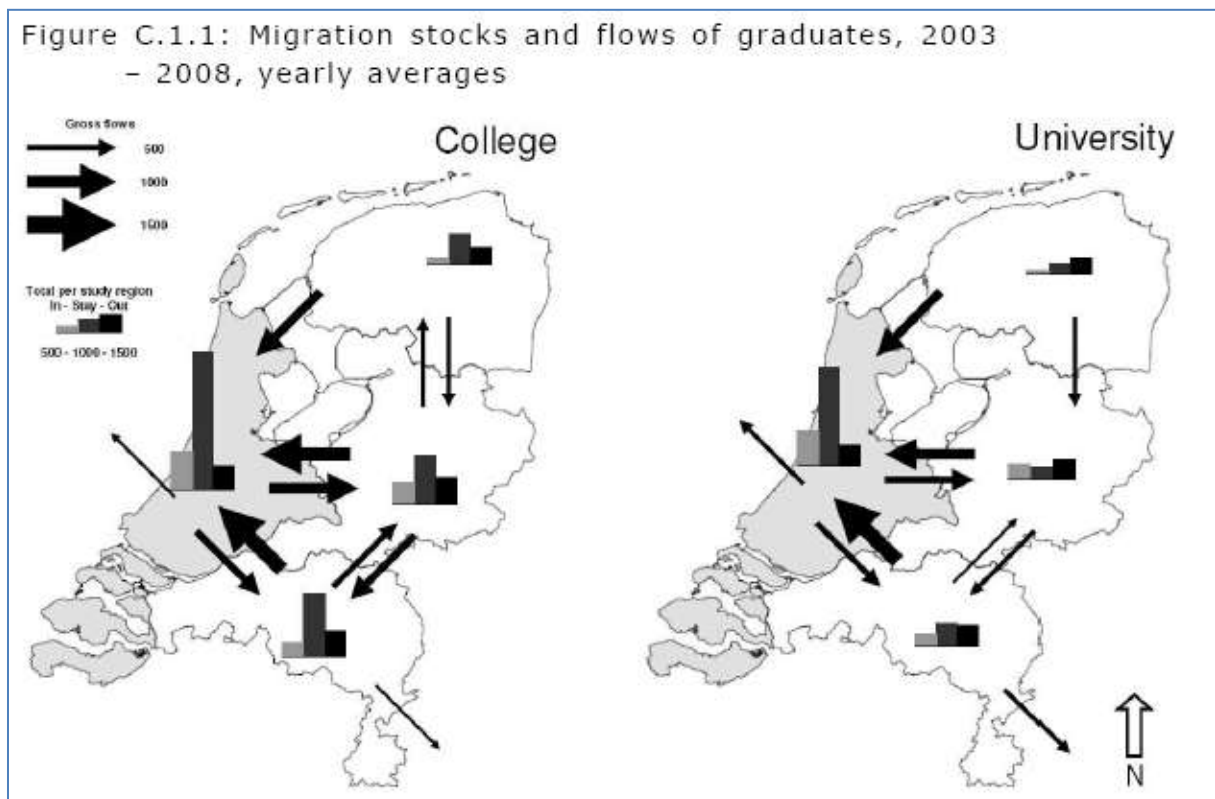
Figuur 1: Gemiddeld opleidingsniveau werkgelegenheid (Ruimtelijk planbureau, 2004)

De benaming “roltrapregio” is in 1992 door Fielding geïntroduceerd. Fielding (1992) stelde dat door te verhuizen, mensen gebruik maken van de verschillen tussen regio's om hun sociaaleconomische positie te verbeteren. Een regio, die door veel mensen wordt gebruikt, om hun sociaaleconomische positie te verbeteren, wordt een roltrapregio genoemd. Men blijft slechts tijdelijk in de regio, totdat men de bovenste trede van de roltrap heeft bereikt, en vertrekt dan weer. Fielding's onderzoek (1992) vond plaats in Engeland, maar ook in Nederland ziet men dit patroon. Jongeren verhuizen naar een bepaalde stad, voor een opleiding, maar vertrekken na het voltooien daarvan weer (Venhorst, Edzes, et al., 2011). In Noord-Nederland wordt de stad Groningen, en in mindere mate de stad Leeuwarden, gezien als een roltrapregio (Latten, Das, & Chkalova, 2008). Studenten uit het hele Noorden trekken naar deze steden voor hun opleiding naar deze steden, maar na het afstuderen verlaat meer dan 40% de steden direct weer (Latten, et al., 2008). Venhorst et al (2010, p. 79) bevestigen dit beeld. Zij ontdekten dat van de HBO-afgestudeerden in de perifere gebieden 21% het gebied na het behalen van het diploma verlaat. Van de universitaire afgestudeerden verlaat zelfs 42% het gebied na het afstuderen.

Venhorst, van Dijk en van Wissen (2011) geven in hun onderzoek “An analysis of trends in spatial mobility of Dutch graduates” een overzicht van het migratiepatroon van hogeropgeleide

afgestudeerden in Nederland. De belangrijkste conclusie die uit dit onderzoek getrokken kan worden, is dat er geen sprake is van één algehele braindrain naar de Randstad. De braindrain verschilt sterk per regio, en per afstudeerniveau (HBO – Universiteit). Het beeld van een algehele braindrain vereist enige nuancering. Eén van de belangrijkste is het feit dat HBO-studenten een lagere ruimtelijke mobiliteit vertonen dan universitair afgestudeerden. Over heel Nederland bekeken blijft 58% van de HBO-afgestudeerden in de eigen provincie wonen (Noorden 42%), tegenover landelijk 45% van de universitair afgestudeerden die in de eigen provincie blijft wonen (Noorden 26%).

Een andere nuancering die gemaakt kan worden is het feit dat over het tijdbestek 1997/1998-2007/2008 steeds minder afgestudeerden de studieprovincie verlaten voor baan. Dit geldt vooral voor HBO-afgestudeerden. Overigens ontkennen de resultaten het eerder genoemde beeld van een trek naar het Westen niet. Maar dit zijn vooral de universitair afgestudeerden. Van deze groep vertrekt respectievelijk 58%, 57% en 42% uit het Noorden, Oosten en Zuiden om in een ander landsdeel te gaan werken en wonen. Uit nadere analyse van Venhorst et al (2011) bleek dat deze uitstroom inderdaad vooral richting de Randstad gaat. Op de onderstaande kaartjes (HBO en universiteit) worden de migratiepatronen van hogeropgeleide afgestudeerden in Nederland geografisch weergegeven.

Figuur 2: Jaarlijkse migratiestromen hogeropgeleiden in Nederland, uitgesplitst naar HBO (college) en Universiteit (Venhorst et al, 2010)

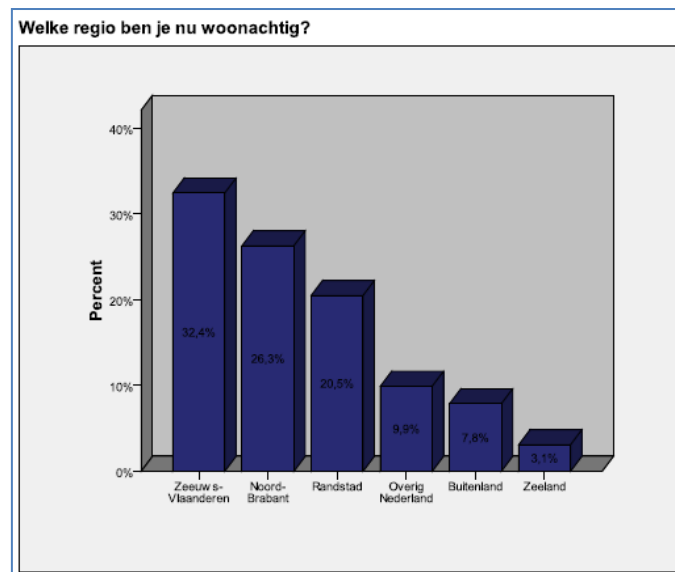
Onderzoek 'braindrain' Oost Zeeuws-Vlaanderen

In 2010 is een onderzoek gepubliceerd naar het migratiepatroon en motief van hogeropgeleide jongeren afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen (van den Berg, 2010). Oost Zeeuws-Vlaanderen is in 2011 door het ministerie van BZK tot “*topkrimpregio*” benoemd, Noordoost-Friesland tot “*anticipeerregio*”. Beide regio's hebben te maken met demografische krimp, en daarom is de verwachting dat het migratiepatroon van hogeropgeleiden in deze regio's gelijkenissen vertonen. Oost Zeeuws-Vlaanderen kent een redelijk economisch profiel, waarbij industrie en detailhandel de boventoon voeren. De demografische krimp in de gemeente Hulst, waar dit onderzoek zich afspeelt, lijkt mee te vallen. Alleen de categorie 15-25 jaar kent een negatief migratiesaldo, de andere categorieën kennen een positief migratiesaldo. Echter, er is wel sprake van toenemende vergrijzing.

Het onderzoek van Van den Berg (2010) speelt zich af onder oud-leerlingen (Havo en VWO) van een middelbare school in Hulst, die op het moment van onderzoek tussen de 24 en 30 jaar waren. Van de benaderde 600 oud-leerlingen heeft 63% meegewerkt aan het onderzoek: 378 respondenten. Uit het onderzoek blijkt dat de meerderheid van de oud-leerlingen in Noord-Brabant is gaan studeren, gevolgd door de Randstad en overig Zeeland. In ruim *negen van de tien* gevallen gaan de oud-leerlingen ook op kamers wonen in de studiestad. Na het afronden van hun opleiding, blijkt *een derde* van de hoogopgeleide jongeren afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen teruggekeerd te zijn naar de herkomstregio. *Twee derde* blijkt dus elders te wonen, voornamelijk in Noord-Brabant (60%) en de Randstad. Economische motieven spelen bij mensen woonachtig in Noord-Brabant en de Randstad de belangrijkste rol bij de keuze om hier te gaan wonen. Bij de groep die wel is teruggekeerd naar Zeeuws-Vlaanderen spelen andere motieven een belangrijkere rol, zoals sociale aspecten en de woonomgeving. Van significante invloed op de keuze van jongeren afkomstig uit Zeeuws-Vlaanderen bleek de belangrijkste verklarende factor het *niveau van de studie*, gevolgd door de *terugkomfrequentie naar Zeeuws-Vlaanderen* tijdens de studie. Ook de *herkomst*, afkomstig uit een stad of een dorp, bleek relatief belangrijk te zijn om te kunnen voorspellen of iemand al dan niet is teruggekeerd naar Zeeuws-Vlaanderen. De studiestad, evenals het geslacht bleek geen significante rol te spelen. Zeeuws-Vlaanderen moet er niet op rekenen dat nog veel mensen die nu hebben besloten om elders te gaan wonen, terugkomen in de nabije toekomst. Slechts 3,2% zegt dit serieus te overwegen. Een derde geeft aan dit “misschien” te doen en ongeveer twee derde zegt nooit meer terug te keren. Het ontbreken van carrièremogelijkheden blijkt hierbij de meest genoemde reden. Opvallend is dat de meeste mensen ook geen poging hebben ondernomen om terug te komen naar Zeeuws-Vlaanderen. Van de mensen die daadwerkelijk moeite hebben gedaan om terug te komen blijkt bijna iedereen werk te hebben gevonden. De mensen die wel een poging hebben ondernomen, maar waarbij het uiteindelijk niet gelukt is, zijn op één hand te tellen (van den Berg, 2010).

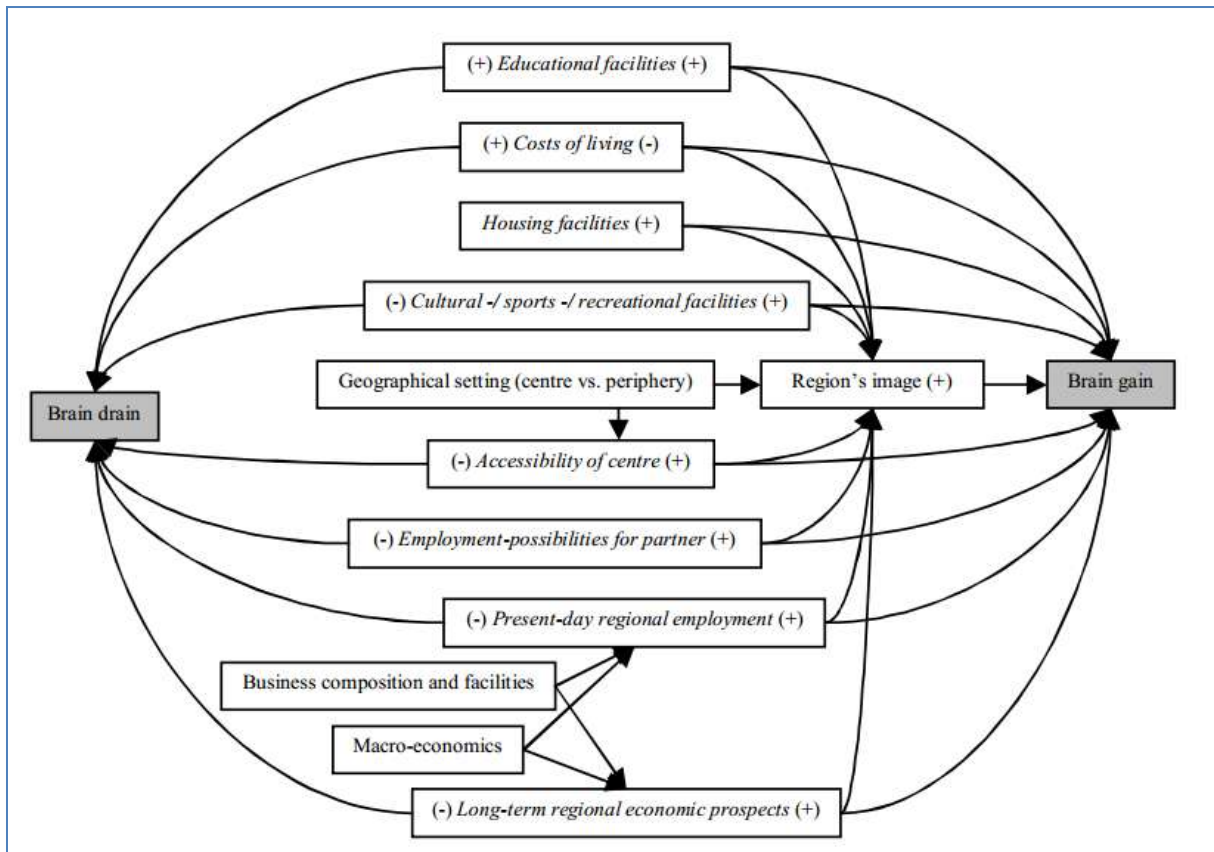
Figuur 3: Krimp- en anticipeerregio's Nederland

Figuur 4: Huidige woonplaats oud-leerlingen Oost Zeeuw-Vlaanderen (Van den Berg, 2010)

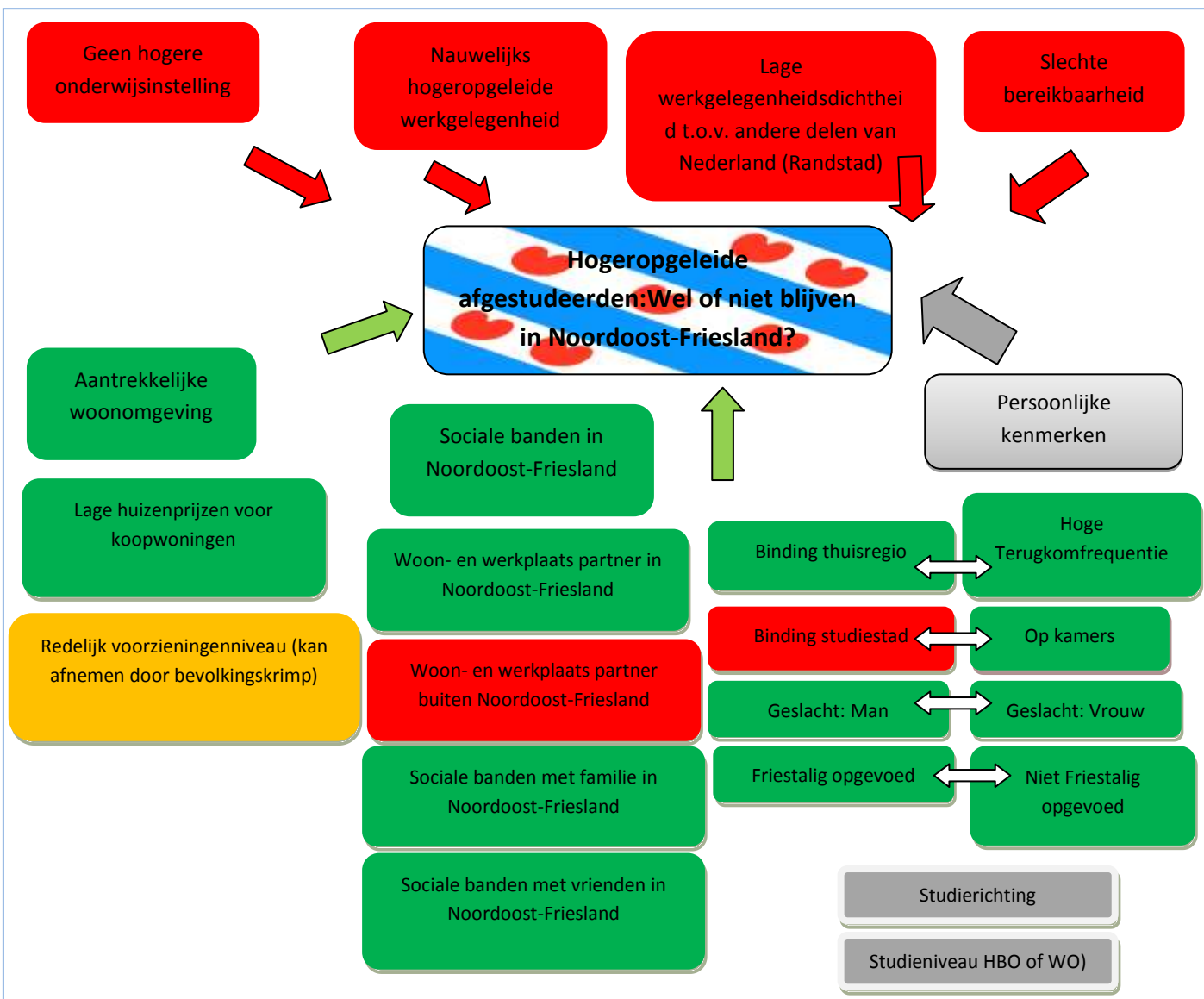
2.2 Verklaring migratiepatronen: push- en pullfactoren

In de vorige paragraaf werden de migratiepatronen van hogeropgeleiden in Nederland behandeld. Er bleek geen sprake van één algehele braindrain naar de Randstad. Ongeveer 60% van de WO studenten uit het Noorden/Oosten/Zuiden vertrokken inderdaad na hun afstuderen vooral naar het westen, maar de HBO studenten bleken veel honkvaster: ruim 60% blijft in de eigen provincie wonen. Toch valt het niet te ontkennen dat hogeropgeleide afgestudeerden vaak en over lange afstanden verhuizen. Waarom doen ze dit toch? Een verhuizing is een afweging tussen aan de ene kant pushfactoren en pullfactoren. Pushfactoren zijn factoren in het huidige woongebied die niet aansluiten bij de wensen. Pullfactoren zijn factoren in het gebied waar naartoe wordt verhuisd die wel aansluiten bij de wensen. Push- en pullfactoren kunnen veranderen per leeftijdsfase waarin iemand zich bevindt. Zo zullen jonge mensen vooral behoefte hebben aan een stad waarin een HBO-opleiding of Universiteit is gevestigd, met uitgaansmogelijkheden. Terwijl gezinnen weer meer behoefte hebben aan rust en ruimte. De belangrijkste push- of pullfactor is volgens Venhorst et al (2011) het aanbod van geschikte banen. Maar, migratie hangt ook samen met andere push- of pullfactoren, zoals de binding met de 'thuis' regio, binding met de studiestad, de studierichting, het geslacht en andere persoonlijke kenmerken (Venhorst, et al., 2010). Over het algemeen bepaalt de wisselwerking tussen 'human capital' (opleiding & ervaring), de regionale economische omstandigheden en persoonlijke karakteristieken, de ruimtelijke mobiliteit van hogeropgeleide afgestudeerden, zo concluderen Venhorst et al (2011). Coenen en Fikkers (2010) ontworpen een model om braindrain op regionaal niveau verklaren, met daarin 7 factoren die van invloed zijn op de braindrain uit een regio, en 9 factoren die van invloed zijn op het tegenovergestelde ("braingain" genoemd: het aantrekken van hogeropgeleiden). 7 van deze factoren werken beide kanten op, zowel push als pull, afhankelijk van de context. Daarnaast zijn er nog 2 factoren die uitsluitend een aantrekkende (pull) werking hebben: het woningaanbod en het imago van een streek. Coenen en Fikkers (2010) veronderstellen dat de factoren zowel direct als indirect via het imago van een streek invloed uitoefenen op de migratie van hogeropgeleiden.

Figuur 5: Verklaringsmodel regionale braindrain en braingain (Coenen & Fikkers, 2010)

Wanneer bovenstaande factoren worden toegepast, specifiek op de migratie van hogeropgeleiden in Noordoost-Friesland, leidt dit tot het volgende model:

In het bovenstaande model wordt door middel van kleur duidelijk gemaakt welke invloed de factor heeft in de keuze om wel of niet te blijven in Noordoost-Friesland.

De bovenstaande rode kaders hebben een duidelijke negatieve invloed op de keuze van hogeropgeleide afgestudeerden om wel of niet te vertrekken uit Noordoost-Friesland. Het feit dat er geen hogere onderwijsinstellingen zijn, nauwelijks hogeropgeleide werkgelegenheid, een algemene lage werkgelegenheid ten opzichte van de rest van Nederland en een slechte bereikbaarheid, zal ervoor zorgen dat men de keuze maakt om te vertrekken.

Daartegenover staan de groene kaders: aantrekkelijke woonomgeving en sociale banden in Noordoost-Friesland. Aan deze kaders hangen weer andere factoren, zo horen bij de aantrekkelijke woonomgeving de lage huisenprijzen (positief) en het redelijke voorzieningenniveau. Die laatste factor is oranje gekleurd, omdat deze in de toekomst kan afnemen door de bevolkingsrimp. Aan het kader 'sociale banden in Noordoost-Friesland' hangen de kaders woon- en werkplaats partner in of buiten Noordoost-Friesland. Wanneer de partner namelijk werkt in Noordoost-Friesland, zal de kans groter zijn dat de afgestudeerde hier blijft na het afstuderen, dan dat de partner buiten Noordoost-Friesland woont en werkt. Het ene kader is dus groen en positief en het andere kader rood en negatief. Ook spelen sociale banden met familie of vrienden die in Noordoost-Friesland wonen mee, die zijn positief voor de keuze om in Noordoost-Friesland te blijven.

Vervolgens is er nog een grijs kader: de persoonlijke kenmerken. Dit kader heeft de kleur grijs, omdat

het niet duidelijk is welke invloed de persoonlijke kenmerken hebben op de keuze om wel of niet in Noordoost-Friesland te blijven na het afstuderen. Aan dit kader hangen ook bepaalde factoren, die wel op hun beurt als positief (binding thuisregio, hoge terugkomfrequentie, geslacht man en Friestalig opgevoed) of negatief (binding studiestad, op kamers, geslacht vrouw en niet Friestalig opgevoed) zijn ingekleurd. Daarnaast zijn de factoren studierichting, studieniveau niet ingekleurd, omdat hier geen richting van bekend is.

In de volgende paragraaf zal de achtergrond, waarop de aannames in bovenstaand model berusten, worden behandeld.

2.3 Demografie in Nederland: van groei naar krimp

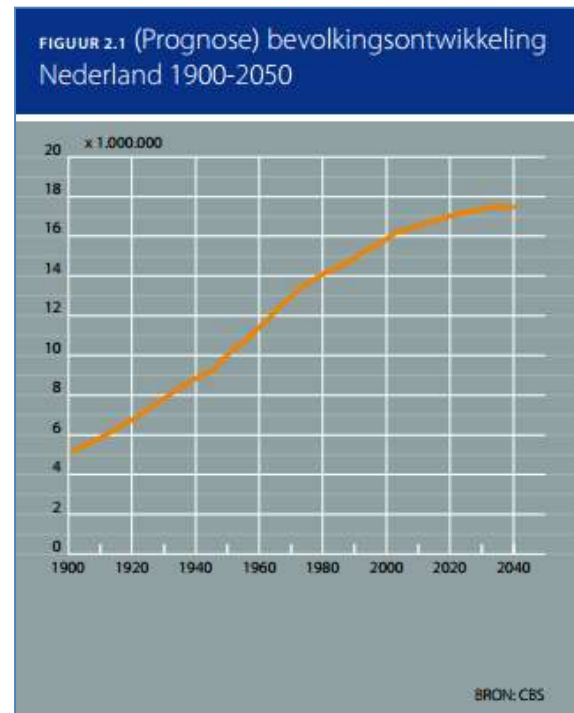
Begin 2014 telde Nederland ongeveer 16,8 miljoen inwoners. De bevolking groeit niet altijd even snel. Het groeitempo varieert van dag tot dag, van maand tot maand en van jaar tot jaar. Zo worden er op een werkdag meer kinderen geboren dan in het weekend, in de zomer meer dan in de winter en in jaren dat het economisch goed gaat is het geboortecijfer hoger dan in perioden waarin men weinig vertrouwen in de toekomst heeft. Er worden momenteel gemiddeld per dag ongeveer 470 kinderen geboren. Daar staat tegenover dat er op jaarbasis elke dag 390 mensen overlijden. Verder vestigen zich gemiddeld 440 immigranten per dag in Nederland, terwijl er 395 emigranten vertrekken. Op jaarbasis groeit de bevolking van Nederland momenteel met gemiddeld 125 personen per dag (CBS, 2014). Toch lijkt het tij te keren. Als de jongste

demografische voorspellingen uitkomen, zal de bevolking toenemen tot 17,5 miljoen inwoners rond 2040, maar zal de bevolkingsomvang daarna langzaam gaan afnemen.

De afname van de bevolkingsomvang zal het sluitstuk vormen van de 'demografische transitie', die samenhangt met de economische en maatschappelijke modernisering van ons land in de afgelopen tweehonderd jaar. In deze periode bewoog ons land zich van een stabiel demografisch regime met een hoog geboorte- en een hoog sterftcijfer naar een stabiel regime met een laag geboorte- en een laag sterftcijfer. Tussen deze beide fasen van demografische stagnatie bevond zich een fase van sterke bevolkingsgroei (Rabobank, 2010).

Demografische factoren

Vier factoren spelen een rol bij de toename of afname van de bevolkingsomvang; het aantal geboorten, het aantal sterfgevallen, het migratiesaldo en het tempo waarin deze factoren zich ontwikkelen. Voor de wereld als geheel wordt de bevolkingsomvang bepaald door het aantal geboorten ('vruchtbaarheid') en het aantal sterfgevallen ('mortaliteit'). Voor een land of regio speelt daarnaast het migratiesaldo een rol in de demografische ontwikkelingen. Het migratiesaldo is het

Figuur 6: Bevolkingsontwikkeling Nederland 1900-2050 (Rabobank, 2010)

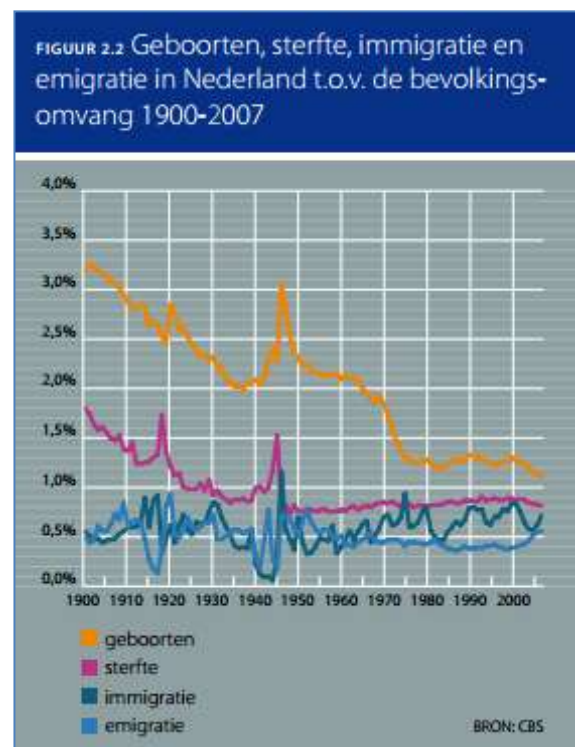
verschil tussen het aantal mensen dat zich in een land of regio vestigt (immigratie) en het aantal mensen dat het land of regio verlaat (emigratie). Daarnaast is het tempo waarin bovenstaande factoren (vruchtbaarheid, mortaliteit en migratiesaldo) zich afspelen van invloed op demografische ontwikkelingen. Als het aantal geboorten jaar op jaar toeneemt, wordt ieder leeftijdscohort groter dan het vorige, zowel in absolute zin als qua aandeel in de totale bevolking. De gemiddelde leeftijd neemt dan af, er is sprake van 'vergroening' van de bevolking. Het omgekeerde is het geval als het aantal geboorten van jaar op jaar afneemt. Eerdere cohorten zijn dan zowel in absolute als ten opzichte van de totale bevolking groter dan hun opvolgers. De gemiddelde leeftijd neemt dan toe. Er is dan sprake van 'vergrijzing' van de bevolking. Op de lange termijn zijn deze demografische factoren doorgaans stabiel en zijn veranderingen geleidelijk. Op korte termijn kunnen als gevolg van hongernood, rampen of oorlog vooral de sterfte en migratie sterke fluctuaties vertonen. Deze geleidelijke en abrupte veranderingen in geboorte, sterfte of migratie beïnvloeden de omvang van de verschillende leeftijdscohorten en deze invloed wordt decennia later weerspiegeld in de omvang van de cohorten van hun nageslacht. Bij hetzelfde vruchtbaarheidsniveau zal een grote jaargang immers meer kinderen voortbrengen dan een kleine. Om deze reden zijn breukvlakken in de demografische ontwikkeling, zoals een sterkte toe- of afname van het aantal mensen dat de vruchtbare leeftijd bereikt, nog lang in de bevolkingssamenstelling waar te nemen. Voorbeelden van dergelijke demografische breukvlakken zijn de naoorlogse babyboom, de introductie van de anticonceptiepil in de jaren zeventig en de immigratiegolf van de afgelopen decennia.

Groei

Tot halverwege de negentiende eeuw bleef de bevolkingssamenstelling van Nederland, met 2 miljoen inwoners, stabiel. Zowel het geboorte- als het sterftecijfer lag hoog. Kinderen waren een belangrijke bron van inkomsten en anticonceptie was beperkt, echter voedsel en de medisch-hygiënische omstandigheden waren slecht. Van natuurlijke aanwas was nauwelijks sprake, en als er al sprake was van migratie, dan was dit vooral vertrek uit Nederland om de armoedige omstandigheden te ontvluchten.

Halverwege de negentiende eeuw begon Nederland echter aan een nieuwe periode van economische bloei. Technologische ontwikkelingen zorgden voor een toename in bedrijvigheid en welvaart, en dankzij verbeterde maatschappelijke voorzieningen (onderwijs, waterleiding, verbeterde medische zorg) nam de zuigelingensterfte af. Ook de gemiddelde levensverwachting nam door de verbeterde omstandigheden toe, waarmee het sterftecijfer daalde. Als gevolg van deze

ontwikkelingen kwam de demografische bevolkingstransitie op gang. De maatschappelijke ontwikkelingen waren ook van invloed op het geboortecijfer. Emancipatie leidde tot een daling van het geboortecijfer, echter verliep deze emancipatie in Nederland minder snel dan in andere landen.

Figuur 7: Geboorten, sterfte, immigratie en emigratie in Nederland (CBS)

Dit had als gevolg dat de Nederlandse bevolking al voor 1950 de mijlpaal van 10 miljoen inwoners bereikte.

Babyboom

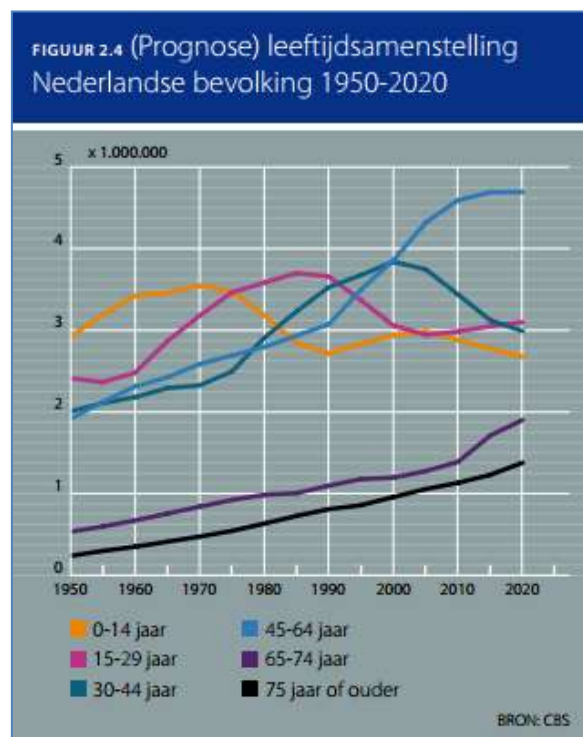
Vanaf het begin van de jaren veertig tot het begin van de jaren zeventig was er sprake van een zeer groot aantal geboorten in Nederland. De relatief grote cohorten uit de jaren twintig bereikten de vruchtbare leeftijd en ook was sprake van een inhaaleffect ten opzichte van het lage geboortecijfer in de crisisjaren dertig. Terwijl tussen 1920 tot 1942 gemiddeld 180.000 mensen per jaar werden geboren, waren dat er tussen 1942 en 1973 gemiddeld 240.000. Binnen deze dertigjarige geboortegolf vormden de 'bevrijdings-kinderen' nog een extra hoge geboortepiek. Het jaar 1946 kende het grootste aantal geboorten in de Nederlandse geschiedenis: 284.000. Door de scherpe daling van het geboortecijfer in het begin van de jaren zeventig nam het aantal geboorten weer af tot rond 200.000 per jaar. De grote cohorten uit de periode 1942-1973 worden aangeduid als de 'baby-boom'. Daartoe behoren meer dan 6,5 miljoen mensen, oftewel ongeveer 40% van de Nederlandse bevolking. Omdat de baby-boom cohorten groter zijn dan de

cohorten die ervoor en erna werden geboren, zijn zij van grote invloed op de Nederlandse samenleving en op de leeftijdsopbouw van de Nederlandse bevolking.

Emancipatie jaren 70

In de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw kreeg de emancipatiebeweging in Nederland vaart. Er werd minder en later gehuwd, en paren wachtten langer met de vorming van een gezin. De positie van het gezin, de hoeksteen van de samenleving, werd zwakker en het aantal een- en twee persoonshuishoudens nam toe. Bovendien deed zich een sterke daling voor van het aantal kinderen per vrouw. Daarbij was de introductie van de anticonceptiepil een belangrijke factor, naast veranderde opvattingen over de rol van man en vrouw en de plaats van het gezin in de samenleving. Daarnaast was sprake van een ontluikend milieu-bewustzijn en werd voor ons land op termijn, als gevolg van de sterke bevolkingsgroei, een zeer forse bevolkingsomvang verwacht. In 1970 luidden

wetenschappers – de Club van Rome – de noodklok over de leefbaarheid van de aarde als gevolg van de sterke bevolkingsgroei en het grote beslag dat de mens op de natuurlijke hulpbronnen legt. De Nederlandse bevolking werd zich bewust van de bodem-, water- en luchtvervuiling en van de afnemende biodiversiteit. De verwachting dat Nederland in het begin van de eenentwintigste eeuw meer dan twintig miljoen inwoners zou tellen, leidde tot de vrees dat ons land 'overbevolkt' zou worden. Als gevolg van deze ontwikkelingen nam het geboortecijfer vooral in het begin van de jaren zeventig sterk af en is sindsdien redelijk stabiel gebleven. Door deze daling van het geboortecijfer

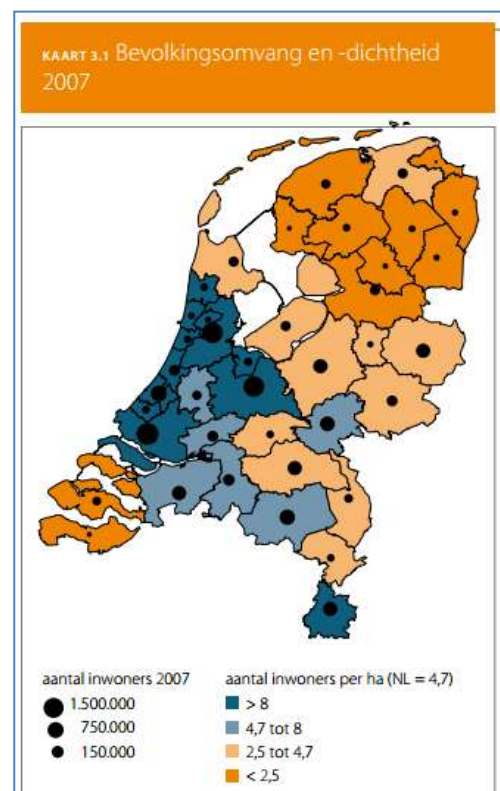
Figuur 8: Prognose leeftijdsamenstelling Nederland (CBS)

kwam er in korte tijd een einde aan de sterke bevolkingsaanwas. Ook Nederland voltooide, ruim een halve eeuw na zijn buurlanden, de demografische transitie. Inmiddels telde ons land 13,5 miljoen inwoners. Ondanks de daling van het geboortecijfer was echter nog steeds sprake van natuurlijke aanwas. Samen met het vestigingsoverschot vanuit het buitenland zorgde deze ervoor dat het inwonertal van ons land sinds het midden van de jaren zeventig met nog eens ruim drie miljoen personen is toegenomen en deze groei zal zich naar verwachting nog een aantal decennia voortzetten. Hierin speelt ook mee dat de grote omvang van de cohorten van de baby-boomgeneratie zich vertaalt in een grote omvang van de generatie van hun kinderen. Sinds 1990 is dan ook sprake van een 'kleine baby-boom'. Deze leidt ertoe dat de vergrijzing wat wordt beperkt en dat het moment waarop de Nederlandse bevolking in omvang gaat afnemen, wat wordt uitgesteld. Dit uitstel is echter niet alleen het gevolg van de natuurlijke aanwas. Ook het vestigingsoverschot vanuit het buitenland speelt een rol.

Immigratie

Migratie werd door de daling van de natuurlijke aanwas in de jaren zeventig belangrijker als factor in de demografische ontwikkeling. Bovendien veranderde de rol die ons land in de internationale migratiestromen innam. Vertoonde Nederland tot dan toe een afwisseling van positieve en negatieve migratiesaldi, vanaf het midden van de jaren zeventig was echter vrijwel voortdurend sprake van een positief saldo. Nederland was een immigratieland geworden. De komst van gastarbeiders werd vanaf de jaren tachtig gevolgd door huwelijksmigratie en gezinshereniging en door politieke en economische vluchtelingen. Sinds 1976 maakt het migratieoverschot bijna de helft uit van de Nederlandse bevolkingsgroei (Rabobank, 2010).

Migranten zijn doorgaans jong en dat geldt voor de immigranten in ons land nog sterker dan voor de emigranten. Driekwart van de mensen die zich in ons land vestigen en 64% van de mensen die ons land verlaten is jonger dan 35 jaar, terwijl deze jongeren nog niet de helft van de bevolking uitmaken. Dankzij het vestigingsoverschot nam sinds het midden van de jaren tachtig het aantal personen tot 35 jaar toe met gemiddeld 0,5% per jaar. Bovendien is het geboortecijfer van de eerste generatie migranten wat hoger dan van de autochtone bevolking. Bovendien is sinds enkele jaren zelfs sprake van een vertrekoverschot van ouderen, doordat velen zich vestigen in landen met een aangename klimaat. Migratie leidt dus tot verjonging van de Nederlandse bevolking, zij het in beperkte mate. Ook immigranten worden echter ouder en terwijl zij bij binnenkomst de jonge leeftijdscohorten versterkten, zullen zij op leeftijd juist zorgen voor vergroting van de oudere cohorten. Immigratie zou op korte en middellange termijn daling van de bevolkingsomvang en vergrijzing weliswaar kunnen tegengaan, maar zou op lange termijn juist bijdragen aan de vergrijzing. Hetzelfde geldt voor een hernieuwde stijging van het geboortecijfer. Door toename van het aantal geboorten en grootschalige

Figuur 9: Bevolkingsomvang en -dichtheid Nederland (Rabobank, 2010)

immigratie zou de bevolkingsomvang in ons land bovendien blijven toenemen. Hierdoor zou op den duur de leefbaarheid kunnen afnemen. Nederland is immers al zeer dicht bevolkt. Om die reden is in ons land – anders dan bijvoorbeeld in Frankrijk – dan ook geen sprake van op stijging van het geboortecijfer gericht beleid – ‘bevolkingspolitiek’.

Van groei naar krimp

Concluderend kan gesteld worden dat na de jaren zeventig, toen het geboortecijfer in ons land sterk afnam, een einde kwam aan een lange periode van bevolkingsgroei. Tegenwoordig neemt, net als in andere, omringende Europese landen, het bevolkingsaantal, dankzij de immigratie, nog gestaag toe. Bovendien overstijgt het geboortecijfer nog altijd het aantal sterfgevallen. In de leeftijdsamenstelling is echter een drastische verandering gaande. De bevolking vergrijsst doordat de grote leeftijdscohorten uit de naoorlogse jaren vanaf de jaren zeventig werden opgevolgd door veel kleinere cohorten. Als de grote babyboomgeneraties over drie decennia (2040) zijn gestorven, zal de bevolkingsgroei hier naar verwachting omslaan in krimp. Vergrijzing en demografische krimp kunnen worden tegengegaan door verhoging van het geboortecijfer en toename van de immigratie. Ondanks de zorgen over de maatschappelijke gevolgen van vergrijzing en krimp is in ons land echter geen sprake van zo’n ‘bevolkingspolitiek’. De voortgaande bevolkingsgroei die daarvan het gevolg zou zijn geweest, had op den duur immers de leefbaarheid van ons land aangetast. Demografische krimp lijkt daarmee het minste van twee kwaden (Rabobank, 2010).

2.4 Regionale verschillen in krimp en groei

Nederland is weliswaar een klein land, maar laat forse regionale verschillen zien in het tempo van de bevolkingsgroei. In de ene regio neemt het aantal inwoners sterk toe, in de andere veel minder of is er zelfs sprake van krimp. Deze variatie in demografische ontwikkeling is het gevolg van verschillen in de natuurlijke aanwas en het buitenlands migratiesaldo en vooral van het binnenlands migratiepatroon.

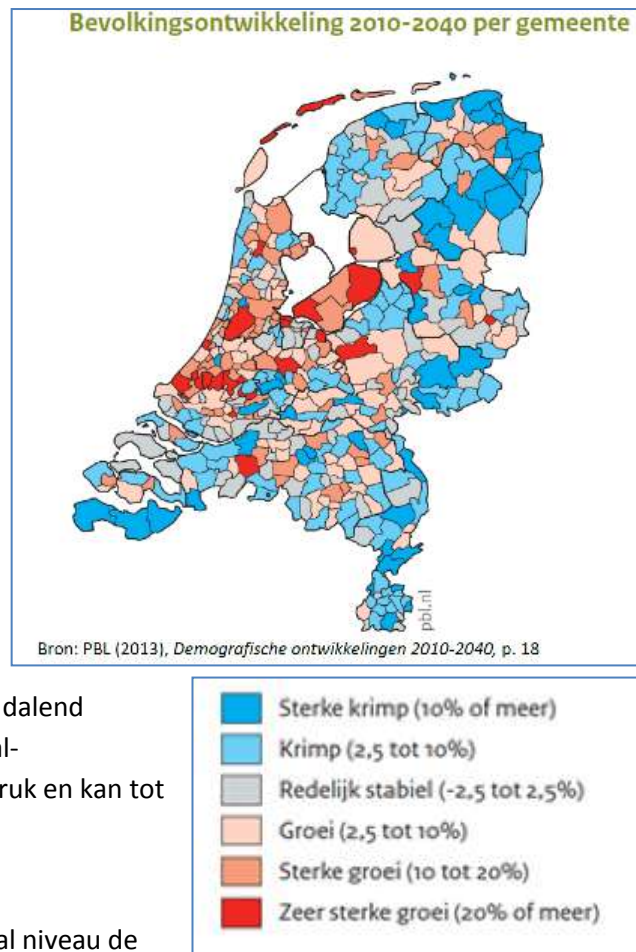
Door de sterke bevolkingsgroei van de afgelopen decennia werd Nederland een van de dichtst bevolkte landen van Europa. De bevolkingsdichtheid is echter niet in het gehele land even hoog. De Nederlandse bevolking woont allerm minst gelijkmatig over het land gespreid. In 2007, woonde bijna 40%, 6,3 miljoen mensen, in de Randstad (Rabobank, 2010). Daarnaast is ook in Zuid-Limburg en in delen van Noord-Brabant en Gelderland de bevolkingsdichtheid hoger dan gemiddeld. De andere regio’s zijn echter relatief dun bevolkt en het noorden en Zeeland kunnen voor Nederlandse begrippen zelfs ‘leeg’ worden genoemd.

Het inwonertal van ons land neemt ook in de huidige tijd nog steeds toe en ook bij deze bevolkingsgroei doen zich grote regionale verschillen voor. Een groot deel van de landelijke groei komt weliswaar voor rekening van de Randstad, maar de regio’s in de Randstad behoren niet allemaal tot de koplopers qua groeitempo. Dit groeitempo is het hoogst de gebieden aan de randen van de Randstad (zuidelijk Noord-Holland, Utrecht, Flevoland). In een aantal andere regio’s in de Randstad en aan de grenzen van het land kwam de bevolkingsgroei in begin eenentwintigste eeuw echter tot stilstand. In Zuid-Limburg, Delfzijl en het Gooi was zelfs sprake van krimp.

Deze daling van het inwonertal op regionale schaal is een nieuw verschijnsel in de recente historie. Krimp kwam wel eerder voor, maar bleef beperkt tot individuele gemeenten (als gevolg van urbanisatie en suburbanisatie, zie hierna). Bovendien zal de daling van de bevolkingsomvang zich in de komende jaren als een olievlek over het land verspreiden (Rabobank, 2010). Anno 2014, heeft de regering een drietal regio's aangewezen als *topkrimpregio's* (Oost-Groningen, Zeeuws Vlaanderen en Parkstad Limburg). In 20 andere zo geheten *anticipeerregio's* (waaronder Noordoost-Fryslân) zal bevolkingsdaling op termijn optreden. Structurele krimp op regionale schaal zal, in combinatie met ontgroening en vergrijzing, gevolgen hebben op vele beleidsterreinen. Het dalend inwonertal en aantal huishoudens zet de sociaal-economische vitaliteit van deze regio's onder druk en kan tot verschraving van de leefbaarheid leiden.

Binnenlandse migratie

Net als voor ons land als geheel zijn op regionaal niveau de natuurlijke aanwas en het buitenlands migratiesaldo factoren achter de bevolkingsontwikkeling, maar daarnaast speelt ook de binnenlandse migratie een belangrijke rol. Het belang van de binnenlandse migratie voor de demografische ontwikkeling varieert met het ruimtelijk schaalniveau waarop naar de migratie wordt gekeken.⁸ Echter, of de binnenlandse migratie nu op gemeentelijk, regionaal of provinciaal niveau wordt beschouwd, zij is voor de demografische ontwikkeling in ons land *belangrijker* dan de natuurlijke aanwas en de buitenlandse migratie. Bovendien is de regionale variatie in de binnenlandse migratie *groter* dan voor de beide andere factoren. Praktisch alle regio's kennen een geboorteoverschot en een vestigingsoverschot vanuit het buitenland. Het binnenlands vestigingsoverschot zorgt in Flevoland per saldo echter voor een jaarlijkse toename van het inwonertal met 1%, maar Delfzijl en oostelijk Zuid-Holland zien per saldo jaarlijks meer dan een half procent van hun bevolking uit de streek vertrekken (Rabobank, 2010).

Figuur 10: Bevolkingsontwikkeling 2010-2040 (PBL, 2013)

⁸ Jaarlijks betrekken gemiddeld zo'n 1,6 miljoen Nederlanders een nieuwe woning. Dat is gelijk aan 10% van onze bevolking. Of er bij zo'n verhuizing sprake is van binnenlandse migratie, is afhankelijk van de schaal waarop de verhuizing wordt beschouwd. Een miljoen verhuizingen vindt plaats binnen dezelfde gemeente, wat weliswaar van invloed is op de lokale woningmarkt maar niet op de spreiding van de bevolking over de gemeenten in heel Nederland. Daarom worden verhuizingen binnen een gemeente niet tot binnenlandse migratie gerekend. Jaarlijks verhuizen ongeveer 600.000 Nederlanders naar een andere gemeente. Hiermee komt het percentage binnenlandse migratie op 4% van de Nederlandse bevolking te liggen op gemeentelijk niveau. Wordt echter gekeken naar regio's, dan is het aantal binnenlandse migranten 370.000, wat gelijk staat aan 2% van de bevolking. Wanneer gekeken wordt naar provincies, dan bedraagt het aantal verhuizingen tussen provincies jaarlijks 260.000 personen, of 1,6% van de Nederlandse bevolking.

De binnenlandse migratie kan worden beschouwd als uiting van de aantrekkingskracht die regio's op elkaar uitoefenen. Regio's met een vestigingsoverschot zijn - blijkbaar – aantrekkelijker om in te wonen dan regio's die een vertrekoverschot vertonen.

Urbanisatie en suburbanisatie

Wanneer we kijken naar patronen in de binnenlandse migratie, kan er onderscheid gemaakt worden tussen periodes van urbanisatie en periodes van suburbanisatie. Eind 19^e eeuw was er reeds sprake van een sterke ontvolking van de plattelandsgebieden en een trek naar de steden (urbanisatie). In de 20^e eeuw waren het vooral in de jaren 60,70 en 80 de steden die ontvolkten. Men had meer te besteden, beschikte nu over een auto en verruilde daarom de 'vieze stad' voor het platteland (suburbanisatie). De laatste decennia van de 20e eeuw, en het eerste decennium van de 21e eeuw stonden echter wederom in het teken van verdere urbanisatie. Toegenomen onderwijsparticipatie (45% van de 20-25 jarigen volgt nu onderwijs) is één van de zaken die hieraan ten grondslag ligt (Latten, 2009). De prognoses zijn dat de urbanisatie alleen maar verder verstevigd de komende jaren (Latten, 2009). De Randstad is daarbij de grote winnaar, de periferie de grote verliezer. Perifere en landelijke gebieden zullen in groei achterblijven of zelfs ontvolken. Deze nieuwe urbanisatie wordt voor een deel veroorzaakt door het vertrek van 'jonge, dynamische' mensen uit gebieden 'in de luwte' (Latten, 2009). Dit leidt tot een andere spreiding over het land van kenniskapitaal, inkomens, welvaart en sferen: intensere tegenstellingen tussen de groeipolen en plekken in de luwte dan we nu gewend zijn (Latten, 2009). Het beeld van de Randstad als centrum van werk- en studiegelegenheid wordt ook door andere onderzoeken bevestigd (Feijten & Visser, 2005). Daarnaast is er binnen de perifere gebieden ook een trek naar de steden, gemeenten als Leeuwarden of Groningen groeien nog elk jaar, terwijl de omringende gemeenten inleveren (Venhorst, Edzes, et al., 2011).

Factoren van invloed op binnenlandse migratie; werkgelegenheid vs. leef- en woonomgeving

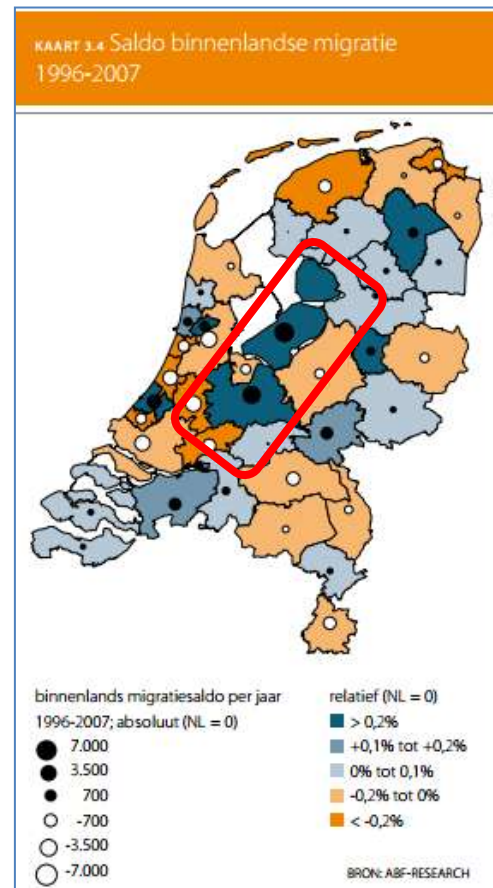
Zoals eerder gezegd, kan de binnenlandse migratie worden beschouwd als uiting van de aantrekkingskracht die regio's op elkaar uitoefenen. Regio's met een vestigingsoverschot zijn - blijkbaar – aantrekkelijker om in te wonen dan regio's die een vertrekoverschot vertonen. De belangrijkste factoren die van invloed zijn op deze binnenlandse migratie zijn enerzijds de beschikbaarheid van werkgelegenheid en voorzieningen en anderzijds een prettig woon- en leefklimaat.

De werkgelegenheid is net als de bevolking, ongelijk gespreid over Nederland. De Randstad en Zuid-Limburg kennen veruit de hoogste bevolkingsdichtheid en werkgelegenheidsdichtheid, op afstand gevolgd door Noord-Brabant en Gelderland. Het aantal banen per hectare in Zeeland en in de noordelijke helft van het land is aanzienlijk lager. Deze regio's beschikken over meer 'rust en ruimte'. Daarmee vertonen de werkgelegenheid en de bevolking in ons land praktisch hetzelfde ruimtelijke patroon. Daarnaast hangen de ontwikkeling van de bevolkingsomvang en de werkgelegenheid in grote mate samen. Nederland maakte in de afgelopen decennia een stormachtige banengroei door. Hierdoor nam de vraag naar arbeid sterk toe. In deze vraag kon worden voorzien door de groei van de (beroeps-)bevolking en door de toename van de arbeidsparticipatie. Het tempo van de banengroei was het hoogst in de Noordvleugel en in de noordoostelijke en zuidoostelijke flanken van de Randstad, en beduidend lager in een aantal regio's in het noorden en oosten en in het zuidwesten van het land. Daarmee lieten ook de bevolkingsgroei en de werkgelegenheidsgroei een vergelijkbaar ruimtelijk patroon zien.

Het lijkt voor de hand liggend dat de werkgelegenheidsgroei en de bevolkingsgroei samenhangen. Niet alleen zijn er werknemers voor de groeiende bedrijven nodig, ook zijn de meeste bedrijven voor hun afzet georiënteerd op de directe omgeving. Dit versterkt de groei.

Dat de bevolkingsgroei en de werkgelegenheidsgroei overeenkomsten vertonen in de spreiding over Nederland, houdt echter niet in dat in elke regio de beroepsbevolking en het aantal banen even groot zijn. Werkgelegenheid in de ene regio kan door het toegenomen autobezit, gemakkelijk dagelijks bereikbaar zijn vanuit een andere regio. Hierdoor is de binding tussen woon- en werkregio minder geworden. De beroepsbevolking hoeft zich dus niet (meer) te vestigen in de regio waar deze werkgelegenheid zich bevindt, maar kan ook een regio als woonplaats kiezen met een aantrekkelijk woon- en leefklimaat en van waaruit het werk toch goed bereikbaar is.

De aantrekkelijkheid van woon- en leefklimaat verschilt in Nederland sterk per regio. De aanwezigheid van reliëf, natuur, geluidshinder en horizonvervuiling zijn hierbij van belang (Rabobank, 2010). Regio's in de periferie en het midden van Nederland worden over het algemeen aantrekkelijk gevonden. Regio's in het westen worden doorgaans als 'zeer gering' gewaardeerd (Rabobank, 2010).

Figuur 11: Saldo binnenlandse migratie (Rabobank, 2010)

Dit resulteert in een afweging tussen (bereikbaarheid van) werkgelegenheid en een prettige leef- en woonomgeving. De binnenlandse migratie richt zich vooral op de regio's die een goede toegang tot werkgelegenheid combineren met een prettig woon- en leefklimaat of een lage bevolkingsdichtheid. Deze regio's zijn gelegen in de diagonaal over het land liggende zone tussen Zeeland en Groningen.

Verhuismotieven

Een verhuizing is volgens Feijten & Visser (2005) "het zoveel mogelijk aanpassen van een woonsituatie aan de wensen van de bewoner, door het veranderen van woonplek". Verhuizen kost geld en energie, waardoor een beslissing om te gaan verhuizen niet zomaar is gemaakt. Er gaat een beslissingstraject aan de daadwerkelijke verhuizing vooraf. Pas wanneer men een woning vindt waarvan het verwachte nut groter is dan de kosten en moeite van een verhuizing, zal men besluiten te verhuizen (Feijten & Visser, 2005).

De verhuisbeslissing wordt in de literatuur over het algemeen teruggevoerd tot een drietal motieven. Het eerste heeft te maken met de levenscyclus van huishoudens (veranderingen in de omvang en samenstelling van het huishouden) en het tweede met veranderingen in het arbeidsmarktgedrag van leden van het huishouden. Het derde motief wordt gevormd door woonwensen (wens tot verbetering van de woonsituatie) (Feijten & Visser, 2005). Ook Harts & Hingstman (1986) spreken van drie hoofdtypen in redenen voor verhuizen. Volgens hen zijn de redenen om te verhuizen te categoriseren naar 'werkredenen', 'woonredenen' en 'sociale redenen.' Deze redenen komen overeen

met de redenen van Feijten & Visser (2005). Onder werkredenen wordt verstaan alles wat ertoe gericht is op toekomstige verwerving (studie) en verbetering van het levensonderhoud, de werkomstandigheden, de werklocatie en dergelijke (arbeidsmarktgedrag). Onder woonredenen verstaan Harts & Hingstman (1986) de verbetering van de woning, de aard van de nieuwe woonomgeving en het voorzieningenniveau van de nieuwe woonomgeving (woonwensen). Onder sociale redenen wordt verstaan de verhuizingen die samenhangen met de formatie en beëindiging van huishoudens (samenwonen, huwelijk, scheiden, kinderen). Ook wordt onder sociale redenen verstaan het dicht bij familie, vrienden of kennissen gaan wonen.

Harts & Hingstman (1986) en ook Feijten & Visser (2005) koppelen op basis van hun onderzoek verhuismotieven aan een bepaalde levensfase. Tijdens de eerste fase, na het verlaten van het ouderlijk huis, verhuist men vooral om 'sociale redenen' of 'werkredenen.' Met sociale redenen wordt bedoeld dat men in deze fase gaat samenwonen, en daarom het ouderlijk huis verlaat. Met werkredenen wordt bedoeld dat men in deze fase elders werken of studeren, en daarom het ouderlijk huis verlaat. Die laatste reden speelt vooral bij jongeren die aan een hogere onderwijsinstelling gaan studeren mee. Nederland telt 12 universiteiten, die vooral in het Westen en Zuiden geconcentreerd zijn. De kans om voor een studie aan een universiteit te moeten verhuizen, is dus groot voor deze categorie.

De tweede fase, heeft vooral betrekking op de middelbare leeftijd. Men gaat aan gezinsuitbreiding doen, en heeft daarbij een passende woning nodig. Ook heeft men vaak een betere, stabielere baan, waardoor ook de woonwensen toenemen. Sociale redenen of woonwensen spelen bij deze leeftijd een grotere rol. In de verdere fasen is er eigenlijk geen duidelijk patroon te herkennen.

Uit statistieken van het CBS⁹ blijkt dat verreweg de meeste verhuizingen plaatsvinden in de eerste fase (+/- 20-30 jaar). Daarnaast blijkt dat in deze eerste fase, ook gemiddeld over grotere afstanden (+50 km) wordt verhuisd, dan in latere levensfasen.

2.5 Noordoost-Friesland

“De regio Noordoost Fryslân is met 120.000 inwoners de grootste plattelandsregio in de provincie. Het gebied beschikt naast een grote agrarische sector ook over een omvangrijk vaak kleinschalig midden- en kleinbedrijf en een industriële sector met een aantal innovatieve bedrijven, die op nationale en internationale schaal opereren. De regio is centraal gelegen tussen drie grote economische kernen (Groningen, Leeuwarden en Drachten) en herbergt een Nationaal Landschap, twee Nationale Parken en Werelderfgoed Waddenzee. Met andere woorden: een regio met potentie. Ondanks de aanwezige potentie bevindt het gebied zich momenteel in een relatief achtergestelde positie en wordt het geconfronteerd met een aantal trendmatige bedreigingen op het gebied van leefbaarheid waarbij met name demografische krimp, vergrijzing en ontgroening steeds manifester worden.”

Sociaal-economisch Masterplan Noordoost-Friesland

⁹ Zie bijlage 2.1

Demografie; van krimp naar sterkere krimp

Noordoost-Friesland is van oudsher een gebied met een lage bevolkingsomvang en –dichtheid ten opzichte van de rest van Nederland. In totaal wonen er in Noordoost-Friesland zo'n 120.000 inwoners.

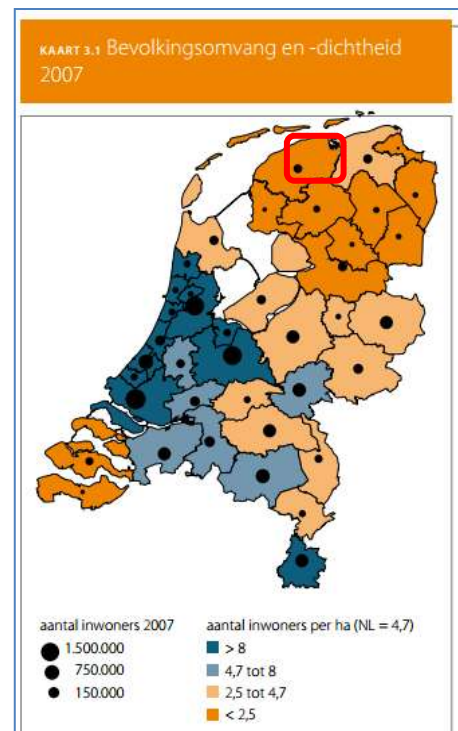
Noordoost-Friesland heeft, net als de meeste andere gebieden in de periferie te maken met de volgende demografische verschijnselen: krimp, vergrijzing en ontgroening.

Bevolkingskrimp

De afname van het aantal inwoners/bevolkingskrimp heeft zich reeds ingezet, en zal de komende jaren naar verwachting alleen nog maar toenemen. Uit de prognoses van de provincie Friesland wordt tussen 2010-2020 een afname van 0-3% verwacht in Noordoost-Friesland, en in de periode 2020-2030 wordt er zelfs een afname van het

bevolkingsaantal van 3-6% verwacht. Volgens de prognose van het ministerie van BZK daalt het inwonersaantal van Noordoost-Friesland tot 2040 met in totaal ca 7%.

De daling wordt vooral zichtbaar in de kleinere kernen. De grote kernen, zoals Dokkum en Burgum, krijgen in mindere mate te maken met bevolkingsdaling. De provinciale prognose laat een sterkere daling zien voor 2040: namelijk 14%.

Figuur 12: Bevolkingsomvang- en dichtheid met in het rode kader Noordoost-Friesland (Rabobank, 2010)

Figuur 13: Prognose bevolkingsontwikkeling Friesland 2010-2020 en 2020-2030 met in het kader Noordoost-Friesland (Provincie Friesland, 2010)

Vergrijzing

Na de babyboom die plaatsvond aan begin van de jaren veertig tot het begin van de jaren zeventig, zijn er nooit meer zoveel kinderen in Nederland geboren. De gevolgen hiervan zijn de komende jaren waar te nemen in de vorm van 'vergrijzing.' Het percentage ouderen neemt toe, en hiermee de gemiddelde leeftijd in een gebied. Ook in Noordoost-Friesland speelt dit verschijnsel. Het aandeel 65-plussers zal naar verwachting in 2030 tussen de 25 en 30% liggen, waar dat in 2009 16% was. De

gemeente Dantumadiel krijgt naar verwachting de meeste krimp (bevolking -13%) en vergrijzing (30% 65+ in 2030) (Boertjes & Bakker, 2010).

Ontgroening

Naast een toename van het aantal ouderen, zal er in de komende jaren ook een afname van het aantal jongeren plaatsvinden. Dit wordt ontgroening genoemd. In heel Friesland, zal het aantal kinderen dat naar de basisschool gaat, tussen 2008 en 2018 dalen van met ongeveer 16% (van circa 95.000 naar 87.000 kinderen).

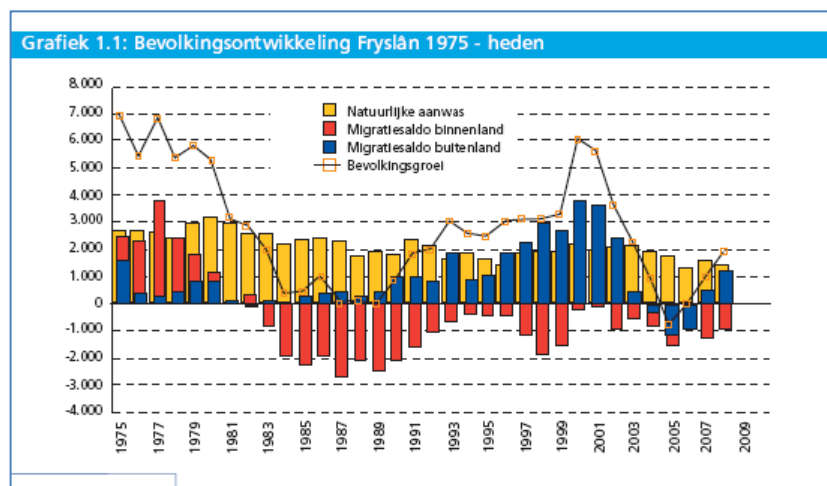
In Noordoost-Friesland wordt ook een sterke ontgroening verwacht, oplopend tot meer dan 20% (Dantumadeel). Daarnaast wordt, volgens de prognose van het ministerie van BZK, in Noordoost-Friesland ook een afname van personen in de leeftijd 30-65 jaar verwacht, wat de ontgroening versterkt

De ontgroening is deels een gevolg van de natuurlijke groei, maar kent vooral ook een migratiecomponent. Vooral jongeren zullen uit de regio vertrekken. Meer jongeren volgen hoger onderwijs, waarvoor zij naar de steden die dit onderwijs bieden, zullen verhuizen. Het ontbreken van passend werk voor deze jongeren betekent dat zij niet terugkeren naar Noordoost-Friesland. Daarnaast is de culturele aantrekkingskracht van de stad meer dan in het verleden een reden voor jongeren om te verhuizen.

Op het eerste gezicht lijkt het dat de sterkst vergrijzende en ontgroenende gemeenten dezelfde zijn als de 'krimpgemeenten'. Dat zou erop kunnen duiden dat deze gemeenten gaan krimpen omdat een deel van de oudere bevolking op gegeven moment komt te overlijden. In de meeste 'krimpgemeenten' zijn de binnenlandse vertrekoverschotten de komende 20 jaar echter in absolute zin groter dan het sterfteoverschot. Omdat er naar verhouding meer jongeren vertrekken dan ouderen, zorgt de binnenlandse migratie wel voor een versterkte vergrijzing.

Migratie

Friesland kent al enkele decennia een negatief binnenlands migratiesaldo – een vertrekoverschot. Dit wil zeggen: er vertrokken meer Friezen naar andere provincies, dan dat er mensen uit andere provincies zich in Friesland vestigen. Dit heeft in de afgelopen decennia nog niet tot bevolkingskrimp geleid, dankzij de natuurlijke aanwas en het positieve buitenlandse migratiesaldo (asielzoekers). Sinds 2000 loopt de instroom van buitenlandse migranten echter drastisch terug en neemt de bevolkingsgroei af. Dit resulteerde erin dat in 2005 het inwonertal zelfs af is genomen. Sindsdien hebben het buitenlands saldo en de bevolkingsgroei zich in Friesland weer wat hersteld, maar blijft op lokaal niveau de bevolking dalen (Boertjes & Bakker, 2010). Per saldo heeft de helft

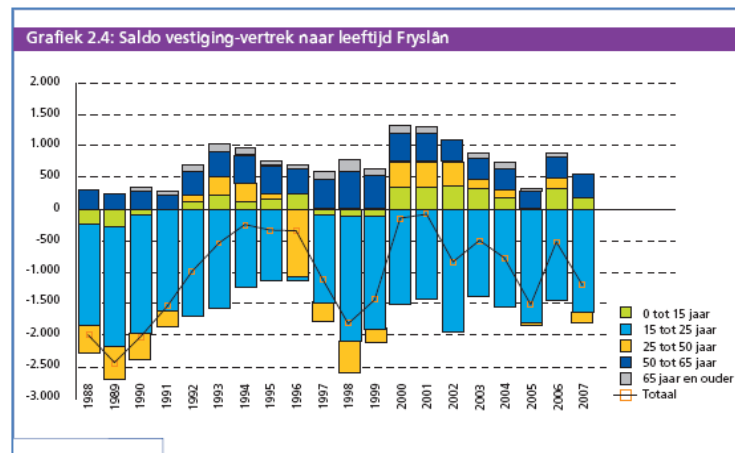
Figuur 14: Bevolkingsontwikkeling Friesland, 1975-2009 (Provincie Friesland, 2010)

van de Friese gemeenten met een structureel vertrekoverschot te maken. Hieronder vallen ook de gemeenten in Noordoost-Friesland.

De algemene aanname dat jongeren mobieler zijn dan ouderen, blijkt ook uit migratiesaldo van vestigers en vertrekkers in Friesland. Het zijn vooral jongeren in de leeftijd 15-25 jaar die het grootste aandeel van het migratiesaldo bepalen. Jaarlijks vertrekken bijna zo'n 2.000 jongvolwassenen, terwijl zich jaarlijks zo'n 750 mensen vestigen, voornamelijk tussen de 25 en 65 jaar.

Het grootschalige vertrek van jongeren zal hoofdzakelijk te maken hebben met studiemotieven. Veel Friese gemeenten kennen vertrekoverschotten onder de jongeren. Ten aanzien van de andere leeftijdsgroepen kent Friesland over het algemeen de laatste jaren een (klein) vestigingsoverschot, dat voor alle

leeftijdsgroepen gezamenlijk echter te weinig is om het vertrek van de jongeren te compenseren. Perifeer gelegen gemeenten, waaronder de regio Noordoost-Friesland kennen in globaal alle leeftijdsgroepen vertrekoverschotten.

Figuur 15: Migratiesaldo Friesland naar leeftijd 1988-2007 (Provincie Friesland, 2010)

De redenen om te verhuizen van of naar Friesland verschillen. Voor de vertrekkende jongeren lijken vooral studiemotieven mee te spelen. Verder spelen motieven van persoonlijke aard of met betrekking tot werk of studie vaker een rol bij verhuizingen over langere afstand. De motieven van mensen die naar Friesland zijn verhuisd zijn divers. De meest genoemde motieven hebben met de woning en woonomgeving te maken (tussen de 25% en 30% noemt dit als motief), maar daarna noemt 24% een nieuwe baan, 21% verandering van gezinssituatie en 21% dichterbij familie of vrienden wonen.

Het feit dat men in Friesland een eigen taal spreekt, kan van invloed zijn op de migratie. Er is getracht literatuur over de invloed van een minderheidstaal op binnenlandse migratie te vinden, maar dit bleek lastig. Durk Gorter, Hoogleraar aan de Universiteit van Baskenland, en medeauteur van het boek *'Taal yn Fryslân, op 'e nij besjoen'* (1995), is geraadpleegd over deze relatie. Hij vermoedde niet dat het Friestalig opvoeden van invloed is op de latere migratie. "In een multi-level model met andere variabelen, vermoed ik, zal deze relatie niet erg sterk blijken," aldus Gorter.¹⁰

Factoren van invloed op binnenlandse migratie; werkgelegenheid vs. leef- en woonomgeving in Noordoost-Friesland

De belangrijkste factoren die van invloed zijn op deze binnenlandse migratie zijn enerzijds de

¹⁰ De conversatie met prof. Gorter is vindbaar in bijlage 2.4.

beschikbaarheid van werkgelegenheid en voorzieningen en anderzijds een prettig woon- en leefklimaat. Hoe staat het met deze factoren in Noordoost-Friesland?

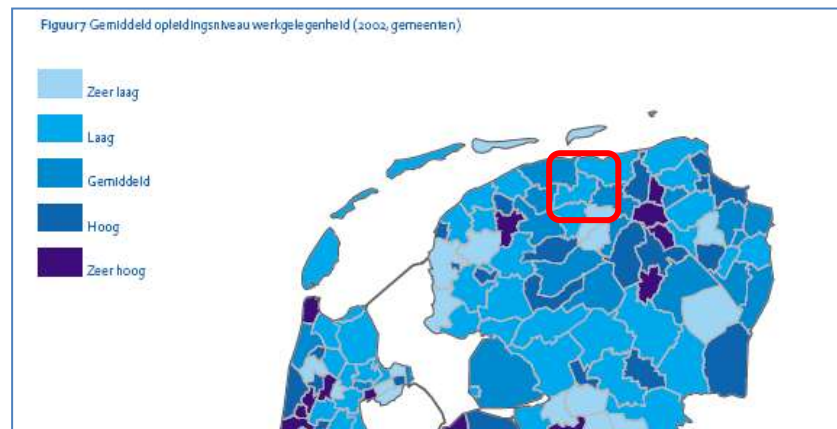
Werkgelegenheid

De regio Noordoost-Friesland kent geen sterk economisch profiel: er zijn geen grote, landelijk bekende bedrijven gevestigd die andere werkgelegenheid aantrekken en de motor zijn voor innovatie. Het gebied heeft van oudsher een lage sociaal-economische status. Het

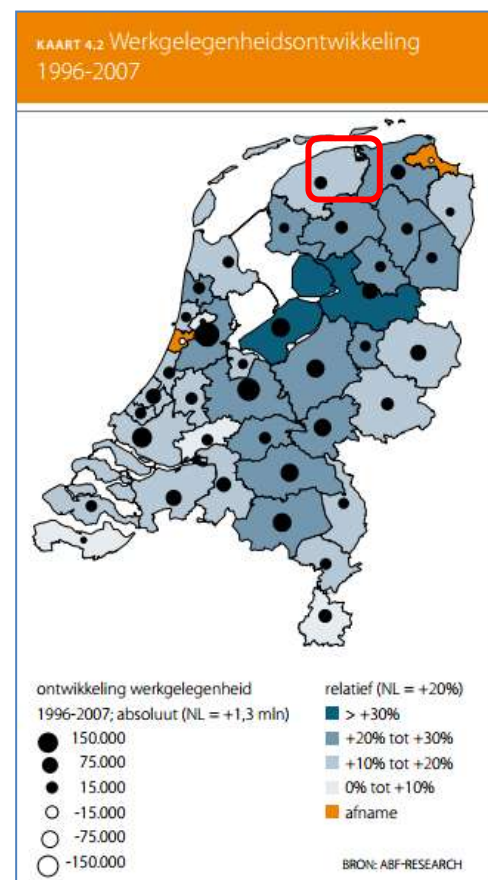
gebied kenmerkt zich door kleine bedrijven (ZZP'ers) in sectoren als landbouw en bouwnijverheid. Het is, met andere woorden, een regio van “stratenmakers, bouwvakkers, boeren en rietdekkers.” Dit is ook te zien in de kaart met het gemiddelde opleidingsniveau werkgelegenheid. Het gemiddelde opleidingsniveau in de Noordoost-Friese werkgelegenheid varieert van zeer laag tot gemiddeld. Het relatief lage inkomen in de regio heeft een negatieve invloed op de eigen afzetmarkt van in de regio gevestigde bedrijven en op het aantrekken van nieuwe bedrijven. Doordat in de regio relatief veel bedrijven in de sector landbouw aanwezig zijn, kunnen hervormingen van het Europese landbouwbeleid negatieve gevolgen hebben voor de omzet van veel landbouwbedrijven. De verwachte bevolkingsdaling in de regio betekent dat de potentiële beroepsbevolking zal afnemen. Het zorgt ervoor dat bedrijven moeilijker aan goed geschoold personeel kunnen komen en het kan een negatieve uitwerking hebben op het aanbod van bedrijven en het vestigingsklimaat in de regio, wat vervolgens weer de demografische krimp kan versterken.

De werkgelegenheid groeit in Noordoost-Friesland ook minder dan in de rest van Friesland en Nederland. Voor de komende jaren lijken deze trends versterkt te kunnen worden door de demografische veranderingen, zoals krimp en ontgroening (afname beroepsbevolking).

Het ligt in deze regio dan ook voor de hand dat hogeropgeleide afgestudeerden hun heil ergens anders zoeken, omdat er in deze regio structureel geen passend werk te vinden is voor hen. Dit is jarenlang geen probleem geweest, maar kan op termijn wel

Figuur 16: Gemiddeld opleidingsniveau werkgelegenheid Noordoost-Friesland (Ruimtelijk planbureau, 2002)

Figuur 17: Werkgelegenheidsontwikkeling Noordoost-Friesland (Rabobank, 2010)

problematisch worden, gezien de toename van het aantal scholieren dat een Havo/VWO opleiding volgt, ten opzichte van de VMBO leerlingen. Deze verhouding lijkt aan verandering onderhevig, zo bleek uit onderzoek van Henk Stam op het Dockinga College in 2010. Dit kan leiden tot een versterking van de uitstroom van jongeren.

Verschuiving opleidingsniveau Dockinga College Dokkum							
Er heeft zich in enkele jaren tijd een kanteling voltrokken in onze regio: op Dockinga College (de grootste scholengemeenschap in Noordoost Fryslân). In de bovenbouw (klas 4 en hoger) zat in 2004 60% van de leerlingen op het vmbo en 40% op havo/vwo; in 2009 was dat gekanteld: 60% havo/vwo en 40% vmbo. In de bovenbouw beroepsgericht betekent dat 220 leerlingen minder dan in 2004, ofwel ruim 100 potentiële arbeidskrachten op MBO-niveau per jaar minder beschikbaar; met name de bouwafdeling is gekrompen. Dat heeft gevolgen voor de regionale bedrijvigheid. In de bovenbouw havo/vwo zitten 150 leerlingen meer: ongeveer 75 jongeren per jaar die waarschijnlijk wegtrekken als we geen aantrekkelijke, hoogwaardige arbeidsmarkt creëren. Hieronder de cijfers. (De cijfers betreffen klas 4 en hoger (bovenbouw))							
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	+/-
Havo/vwo bovenbouw	481	500	543	583	641	633	+152 +31%
Vmbo-theoretisch bovenbouw Dokkum	225	216	223	210	190	190	-35 -16%
Vmbo-beroeps/kadergericht bovenbouw	464	397	367	345	267	244	-220 -48%
Totaal aantal leerlingen Dockinga College	2475	2403	2306	2239	2177	2174	-301 -12%

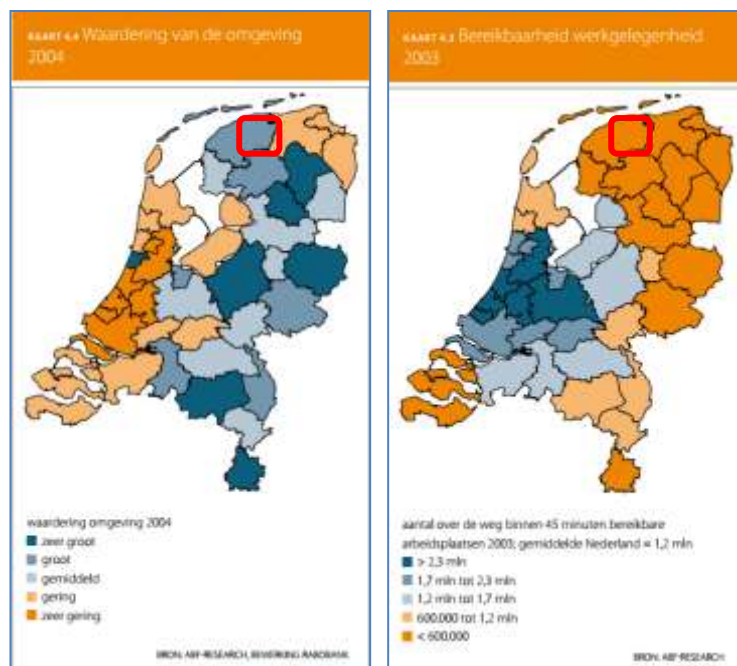
Figuur 18: Verschuiving opleidingsniveau Dockinga College 2004-2009 (Stam, 2010)

Leef- en woonomgeving

De regio Noordoost-Friesland kenmerkt zich door veel rust en ruimte, gecombineerd met een redelijk voorzieningenniveau. De waardering voor de regio is groot ten opzichte van andere Nederlandse regio's. Men vindt het een prettige leef- en woonomgeving.

Bijzonder aan de regio is het hoge percentage aan koopwoningen. Het aandeel koopwoningen ligt boven het landelijke gemiddelde.

Het gemiddeld aantal eigen woningen in Noordoost-Fryslân is 65%, variërend van 70,3 % in Tytsjerksteradiel tot 62,7 % in Achtkarspelen, tegenover een landelijk gemiddelde van 55%. Tot 2030 neemt het aandeel koopwoningen licht toe en het aandeel huurwoningen licht af. De prognoses laten een groei van de woningvoorraad tot 2030 met circa 10% zien. Daar staat een afname van het aantal huishoudens tegenover, wat de kans op leegstand vergroot. Hierdoor zullen de huizenprijzen in de regio (verder) dalen. Aantrekkelijk aan de regio is dus een relatief lage huizenprijs, veel rust en ruimte en een

Figuur 19: Waardering van de omgeving en bereikbaarheid werkgelegenheid Noordoost-Friesland (Rabobank, 2010)

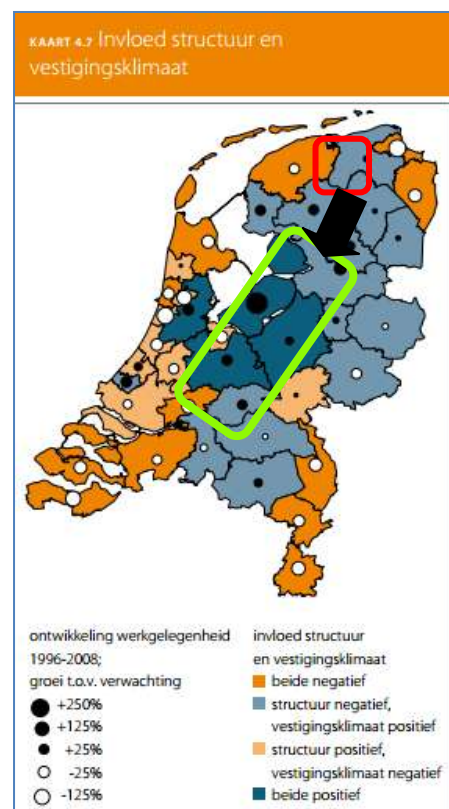
redelijk voorzieningenniveau. Daar staat tegenover een matige ontsluiting van het gebied, iets wat eventueel verbeterd kan worden met de aanleg van de Centrale As ¹¹. Echter, de bereikbaarheid ten opzichte van het aantal arbeidsplaatsen blijft gering. Dit in combinatie met het geringe aanbod van hogeropgeleide functies in de regio Noordoost-Friesland zelf, zal waarschijnlijk als consequentie hebben dat hogeropgeleide mensen ervoor kiezen om te vertrekken, en zich te vestigen in een regio die betere werkgelegenheid en bereikbaarheid biedt.

Concluderend kan gesteld worden dat naast demografische veranderingen in de vorm van krimp, vergrijzing en ontgroening, vooral het negatieve binnenlandse migratiesaldo van invloed is op de situatie in Noordoost-Friesland. Dit vertrekoverschot in Noordoost-Friesland bestaat uit mensen uit alle leeftijdscategorieën, maar geldt vooral voor jongeren in de leeftijd tot en met 25 jaar. Zij vertrekken om studie- of werkredenen. Het vermoeden is dat dit vooral jongeren zijn die een opleiding aan een hogere onderwijsinstelling (HBO of universitair) volgen. De verwachtingen voor de lokale economie zijn daarnaast niet zeer positief, de regio Noordoost-Friesland kent geen sterk economisch profiel: er zijn geen grote, landelijk bekende bedrijven gevestigd die andere werkgelegenheid aantrekken en de motor zijn voor innovatie.

Daarnaast kenmerkt het gebied zich door werkgelegenheid met een laag opleidingsniveau, wat weer tot gevolg heeft dat het gebied een sociaaleconomisch lage positie heeft. Dit zijn geen gunstige vestigingsfactoren voor hogeropgeleide afgestudeerden.

Zoals al eerder werd gesteld, zijn de belangrijkste factoren van invloed op binnenlandse migratie, enerzijds de *beschikbaarheid van werkgelegenheid en voorzieningen* en anderzijds een *prettig woon- en leefklimaat* (Rabobank, 2010). De beschikbaarheid van werkgelegenheid is erg laag in dit gebied, vooral voor hogeropgeleiden. Daarnaast is de bereikbaarheid van werkgelegenheid elders vanuit het gebied ook erg ongunstig. Het gebied kent, ten opzichte van andere plattelandsgebieden een redelijk voorzieningenniveau. Dit voorzieningenniveau kan echter in de toekomst teruglopen in verband met de bevolkingskrimp en het daarmee samenhangende afnemende draagvlak van de bevolking. Het woon- en leefklimaat in dit gebied wordt als aantrekkelijk gezien. Het is een mooie, rustige omgeving met o.a. een

nationaal landschap, twee nationale parken en werelderfgoed de Waddenzee. Daarnaast komt er in de nabije toekomst, dankzij de demografische veranderingen, een overschot aan gezinswoningen. Hierdoor zullen de huizenprijzen laag blijven, wat het aantrekkelijk maakt hier een

Figuur 20: Verwachte migratiestroom hogeropgeleide Noordoost-Friesland (Eigen bewerking)

¹¹ De Centrale As is een nieuwe weg door Noordoost-Friesland, die momenteel wordt aangelegd. Het gebied van De Centrale As loopt van Dokkum tot Drachten (A7). De Centrale As wordt aangelegd als dubbelbaans autoweg en daarmee de belangrijkste verkeersader in het gebied voor verkeer dat snel van A naar B wil. Daardoor is er minder verkeer op kleinere lokale wegen in het gebied en verbetert de verkeersveiligheid in de dorpen. Ook zorgt de weg voor een betere bereikbaarheid van het gebied. Op De Centrale As geldt een maximum snelheid van 100 kilometer per uur.

woning aan te schaffen. Wanneer we echter de economische structuur (werkgelegenheid) ten opzichte van het vestigingsklimaat bekijken op de kaart, zien we dat beide als negatief worden beoordeeld voor Noordoost-Friesland. Uitgaande hiervan kan voorspeld worden dat de meeste hogeropgeleiden de regio Noordoost-Friesland zullen verlaten, en zich zullen vestigen in de zone (diagonaal tussen Zeeland en Groningen) die als meest aantrekkelijk wordt beschouwd in Nederland en waar ook verreweg de meeste migratie naartoe plaatsvindt, wat in de vorige paragraaf bleek.

Deze algemene factoren hebben voornamelijk betrekking op de verhuismotieven: werkredenen en woonredenen. Er zijn echter meer redenen waarom mensen besluiten om te verhuizen of juist niet: sociale redenen. De woon- en werkplaats van een (nieuwe) partner kan ook van (grote) invloed zijn op de migratiekeuze van mensen, evenals de nabijheid van familie en/of vrienden. Deze redenen kunnen ook zwaar meespelen bij de migratiekeuze (Harts & Hingstman, 1986).

Specifiek voor hogeropgeleide afgestudeerden bleek ook dat andere persoonlijke kenmerken meespelen bij de migratiekeuze, zoals de binding die men heeft met de thuisregio, de binding die men heeft opgebouwd met de studiestad (of men op kamers is gegaan), in welke richting men heeft gestudeerd, het niveau van de studie en het geslacht (Venhorst, et al., 2010). Binding met de thuisregio speelt mee bij de migratiekeuze, omdat wordt verondersteld dat de herkomst van mensen, de stad of het dorp, van invloed is. Mensen uit kleinere kernen zouden eerder geneigd zijn terug te keren dan mensen uit de iets grotere kernen, omdat zij vaak veel binding met hun dorp hebben (van den Berg, 2010). Mocht men op kamers zijn gaan wonen tijdens de studie, dan drukt de 'terugkomfrequentie' ook uit, hoe groot de binding met de thuisregio is. Men ontwikkelt daarnaast een bepaalde binding met de studiestad. Deze binding kan ervoor zorgen dat men na de studie hier blijft wonen. Hierbij is natuurlijk van grote invloed of men ook op kamers heeft gewoond in deze stad tijdens de studie. Daarnaast wordt ook verondersteld dat het niveau van de studie (WO of HBO), de studieregio (binnen of buiten het Noorden) en het soort studie een rol spelen bij het al dan niet terugkeren naar Noordoost-Friesland. Daarnaast wordt het geslacht gezien als een factor die van invloed kan zijn, aangezien vrouwen meer kansen hebben in stedelijke gebieden, waardoor zij minder snel terug zullen keren naar de meer perifere gebieden.

2.6 Rijksbeleid, provinciaal beleid & regionaal beleid

De mogelijkheden van de overheid om de binnenlandse migratie en daarmee regionale ontwikkeling te sturen, zijn in het verleden beperkt gebleken, zowel in ons land als in andere West-Europese landen. Daarbij had het *inperken van ongewenste ontwikkelingen meer succes* dan het *stimuleren van ontwikkelingen of migratiestromen die wel worden gewenst*. Hiermee wordt bedoeld op het succesvolle groeikernenbeleid dat in de jaren zeventig en tachtig erin slaagde een deel van de suburbanisatie te kanaliseren in de richting die de overheid voor ogen had en het aanzienlijk minder succesvolle regionaal-economische stimuleringsbeleid voor het noorden en zuiden van het land. Sinds de jaren negentig richt het regionaal-economische beleid

Figuur 21: "Pieken in de delta" (2010)

zich dan ook op het versterken van de sterke ontwikkelingen en regio's – 'Pieken in de Delta' – en niet langer op het gelijkmatig spreiden van de economische ontwikkeling en de daarmee samenhangende migratiestromen over ons land (Rabobank, 2010).

Rijksbeleid

De rijksoverheid heeft met de nota 'Pieken in de Delta' (2010) een belangrijke richting aangegeven, wat betreft ruimtelijke spreiding van werkgelegenheid en de daarmee samenhangende migratiestromen. Terwijl regionale beleidsmakers zich zorgen maken over de uitstroom van hogeropgeleide jongeren uit hun regio, lijkt dit op landelijk niveau niet als problematisch beschouwd te worden, zolang deze jongeren niet massaal uitstromen naar het buitenland. De nationale overheid zet in op economische kernen, zoals te zien is in deze figuur hiernaast. De economische kernen trekken veel hogeropgeleide werkgelegenheid aan, waardoor de uitstroom uit bepaalde, perifere gebieden aanhoudt.

Doet de nationale overheid dan niets om de perifere gebieden tegemoet te komen? De rijksoverheid lijkt niet direct in te zetten op het tegengaan van braindrain uit perifere gebieden, maar ondersteunt deze regio's wel om een acceptabel economisch en sociaal-maatschappelijk niveau te handhaven. Dit doet de rijksoverheid door bepaalde regio's als krimp- of anticipeerregio aan te wijzen. In deze regio's ondersteunt de rijksoverheid samenwerking van de verschillende partijen en ondersteunt de medeoverheden en lokale organisaties met wet- en regelgeving, bekostigingssystemen, kennis en onderzoek en monitoring en coördinatie (Ministerie van BZK, 2014).

Provinciaal beleid

In het najaar van 2013 hebben gedeputeerde staten van de provincie Fryslân de nota "Wurkje foar Fryslân" vastgesteld. Deze nota bestaat uit een investeringsagenda die als hoofddoel heeft nieuwe banen te creëren, waardoor mensen weer aan het werk kunnen. Want werk raakt iedereen. In de investeringsagenda Wurkje foar Fryslân staan drie thema's centraal:

- Economische structuurversterking
- Versterken menselijk kapitaal
- Verbeteren kwaliteit leefomgeving

Het tweede thema zet sterk in op het versterken van menselijk kapitaal ("human capital") in de provincie. De provincie wil investeren in onderwijs, kennis en innovatie en creativiteit: *"Investeren in een leven lang leren is structuurversterkend voor de economie en de mienskip. We willen Fryslân neerzetten als een sterke innovatieve regio waar bedrijfsleven, overheid/onderzoek elkaar makkelijk vinden. Daarbij willen we zorgen voor een perfecte aansluiting van MBO, HBO, UCF en bedrijfsleven"* (Provincie Fryslân, 2014). Wanneer Friesland een sterke innovatie regio wordt, zal dit de uitstroom vermoedelijk verminderen. Tevens zal een betere aansluiting tussen afgestudeerden en bedrijfsleven bevorderlijk zijn voor het 'in de provincie blijven' van (hogeropgeleide) afgestudeerden. Eén van de programma's die opgezet is rond dit thema is het project 'Talint foar Fryslân.' Dit is een werkervaringsproject. Met dit project helpt de provincie 190 pas-afgestudeerde mbo'ers, HBO'ers en WO'ers aan één jaar werkervaring. De provincie stelt een subsidie beschikbaar aan werkgevers die een jaar lang een werkervaringsplaats aanbieden aan een jong talent. In totaal heeft de provincie 612 aanvragen ontvangen, in de categorieën mbo, HBO en WO profit en non-profit. *"De openstelling van de subsidieregeling Talint foar Fryslân is daarmee een succes en zet letterlijk deuren open voor pas-*

afgestudeerden en Friese werkgevers”, aldus de provincie (Provincie Fryslân, 2014). Ook hier geldt eveneens dat een betere aansluiting bevorderlijk zal zijn voor het terugdringen van een braindrain van hogeropgeleide jongeren.

Regionaal beleid

In 2010 presenteerden de gemeenten Achtkarspelen, Dantumadiel, Dongeradeel, Kollumerland c.a. en Tytsjerksteradiel en de provincie Fryslân hun Sociaal Economisch Masterplan “Netwerk Noordoost - wonen en werken in netwerken”. In het Masterplan is een analyse uitgevoerd naar de sterkten en zwakten van de regio (SWOT-analyse) en op basis daarvan is de ambitie voor Noordoost Fryslân bepaald. De Agenda Netwerk Noordoost is het uitvoeringsprogramma van dit Sociaal Economisch Masterplan. De Agenda bestaat uit een 14tal thema’s met bijbehorende projecten¹². Hoewel in de SWOT-analyse naar voren kwam dat één van de bedreigingen van de regio schuilt in een tekort aan hogeropgeleiden, is er geen specifiek thema gewijd aan de braindrain problematiek. Er is (tot nu toe) geen duidelijk beleid geformuleerd rondom het probleem of de oplossingen van de uitstroom van hogeropgeleide jongeren in Noordoost-Friesland. De thema’s onderwijs en economie hebben raakvlakken wel raakvlakken met de problematiek, evenals enkele specifieke projecten, zoals “de Kenniswerkplaats Noordoost-Friesland”, “de Gouden Driehoek Noordoost-Friesland” of het project “aanpak ambities Leren en Werken Noordoost” die tot doelstelling hebben/hadden samenwerking te bevorderen tussen studenten, bedrijven en kennisinstellingen. Het project “WerkNOF” dat als doelstelling had het terugdringen van de braindrain in Noordoost-Friesland door het aanbieden van werkervaringsplekken in de regio, was wel specifiek gericht op tegengaan van een braindrain uit dit gebied. Dit project is echter niet gerealiseerd. Op regionaal gebied is sprake van versnippering van beleid, er lopen verschillende projecten die allemaal wel ‘iets’ met braindrain te maken hebben, maar er is geen specifiek beleid geformuleerd rondom (de aanpak van) deze problematiek.

¹² In bijlage 2.5 is de gehele Agenda te vinden.

2.7 Hypothesen

Op basis van het geconstrueerde conceptuele model en de verwachtingen ten aanzien van Noordoost-Friesland kunnen nu de volgende hypothesen worden opgesteld.

Algemeen braindrain

Hypothese 1a: Het merendeel van de hogeropgeleide jongeren uit Noordoost-Friesland zal na het voltooien van hun studie niet in Noordoost-Friesland wonen.

Toelichting: In Noordoost-Friesland wordt ook een uitstroom van hogeropgeleide jongeren verwacht van meer dan 50%. Deze verwachting is op grond van vorige onderzoeken, o.a. Venhorst et al (2011).

Hypothese 1b: Jongeren uit Noordoost-Friesland met een HBO opleiding wonen na afronding van hun studie vaker in Noordoost-Friesland dan jongeren uit Noordoost-Friesland met een universitaire opleiding.

Toelichting: In hoofdstuk 2 werd duidelijk dat het migratiepercentage van afgestudeerde Hbo-studenten lager ligt dan afgestudeerde universitaire studenten (Venhorst, Edzes, et al., 2011). De verwachting is dan ook dat hbo-studenten na de afronding van hun studie vaker nog in Noordoost-Friesland wonen of weer terugkeren naar Noordoost-Friesland.

Factoren van invloed op de keuze om na afronding HBO/WO in Noordoost-Friesland al/niet te blijven

Hypothese 2a: Er vindt meer opleidingsmigratie plaats door vrouwen dan door mannen in Noordoost-Friesland.

Toelichting: Het blijkt namelijk dat vrouwen over het algemeen sneller het ouderlijk huis verlaten dan mannen (Venhorst, Edzes, et al., 2011). De verwachting is dat dit ook voor Noordoost-Friesland geldt.

Hypothese 2b: Hooggeschoolde mannen wonen na afronding van hun studie vaker in Noordoost-Friesland dan hooggeschoolde vrouwen.

Toelichting: Uit onderzoek blijkt dat vrouwen meer kansen hebben in stedelijke gebieden, wat weer te maken heeft met de werkgelegenheidsstructuur in die gebieden (Harts & Hingstman, 1986). De verwachting is dan ook dat meer mannen na het afronden van hun studie in Noordoost-Friesland blijven of terugkeren, dan vrouwen.

Hypothese 3: Jongeren uit kleinere kernen in Noordoost-Friesland zijn vaker geneigd na de studie terug te keren naar Noordoost-Friesland dan jongeren uit grotere kernen.

Toelichting: Binding met de thuisregio is één van de verklarende factoren in de migratiekeuzes van hogeropgeleiden (Venhorst, et al., 2010). De binding zal sterker zijn naarmate men uit een kleiner dorp komt.

Hypothese 4a: Jongeren uit Noordoost-Friesland die een Hbo-opleiding volgen, zullen minder vaak op kamers gaan tijdens hun studie, dan jongeren uit Noordoost-Friesland die een universitaire opleiding volgen.

Toelichting: Veel Hbo-studenten uit Noordoost-Friesland kunnen dagelijks op en neer pendelen naar Leeuwarden of Groningen, met de keuze uit tal van grote HBO-instellingen. Er is echter maar één mogelijkheid qua pendelen, en dit is de Rijksuniversiteit Groningen. Universitaire studenten zullen dus eerder voor een universiteit elders in het land kiezen en gaan dan ook op kamers wonen.

Hypothese 4b: De afstudeerrichting is van invloed op de latere woonplaats van studenten (wel of niet in Noordoost-Friesland).

Toelichting: De verwachting is dat studenten van bepaalde afstudeerrichtingen (agrarisch & milieu of lerarenopleidingen) vaker in Noordoost-Friesland wonen na het voltooien van hun studie, omdat deze studierichtingen beter aansluiten op de lokale werkgelegenheid, dan bijvoorbeeld afstudeerrichtingen, zoals kunst & cultuur.

Hypothese 4c: Jongeren uit Noordoost-Friesland die tijdens hun studietijd op kamers woonden, zullen na voltooiing van de studie minder vaak in Noordoost-Friesland wonen, dan jongeren uit Noordoost-Friesland die tijdens hun studietijd nog in Noordoost-Friesland woonden.

Toelichting: Wanneer jongeren tijdens de studie al op kamers wonen, zullen ze dit over het algemeen doen in de buurt van hun onderwijsinstelling. Noordoost-Friesland kent geen hogere onderwijsinstellingen, zal men wanneer men op kamers gaat wonen, dit niet in Noordoost-Friesland doen. De stap zal groter zijn om dan na voltooiing van de studie weer terug te keren, dan de jongeren die tijdens de studietijd nog in Noordoost-Friesland woonden.

Hypothese 4d: Jongeren die in Noord-Nederland hebben gestudeerd, zullen na voltooiing van de studie vaker in Noordoost-Friesland wonen, dan jongeren die in een andere regio hebben gestudeerd.

Toelichting: Wanneer men eenmaal ver weg is gaan studeren, zal de stap ook groter worden om weer terug te keren naar Noordoost-Friesland, dan wanneer men in Noord-Nederland heeft gestudeerd. Wanneer men namelijk tijdens de studie in Noord-Nederland blijft, zal men vaker kunnen terugkeren naar Noordoost-Friesland en hier bijvoorbeeld meer contacten kunnen onderhouden, dan wanneer men tijdens de studie in een andere regio woont.

Hypothese 5: Jongeren uit Noordoost-Friesland die tijdens hun studie frequent terugkeerden naar Noordoost-Friesland zullen na voltooiing van hun studie vaker in Noordoost-Friesland wonen dan jongeren uit Noordoost-Friesland die tijdens hun studie niet frequent terugkeerden naar Noordoost-Friesland.

Toelichting: Jongeren die tijdens de studietijd frequent terugkeren naar Noordoost-Friesland zullen een grotere binding met dit gebied bezitten dan jongeren die nauwelijks terugkeren tijdens hun studietijd. Binding is één van de verklarende factoren van migratiekeuzes (Venhorst, et al., 2010). Wanneer men een grotere binding met de streek heeft, is het aannemelijk dat men zich daar graag vestigt, mochten de overige factoren dit toelaten.

Hypothese 6: De woonplaats van de partner is van invloed op de keuze om later wel of niet in Noordoost-Friesland te gaan wonen.

Toelichting: Deze hypothese heeft geen richting, maar er zal getracht worden een verband te onderzoeken. Hierbij wordt er vanuit gegaan dat er meer aspecten de keuze voor een woonplaats beïnvloeden dan alleen werkredenen, zoals sociale redenen in dit geval het gaan samenwonen met de partner uit een andere regio (Harts & Hingstman, 1986).

Hypothese 7a: Hogeropgeleide jongeren uit Noordoost-Friesland die Friestalig zijn opgevoed, zullen na de voltooiing van hun studie, vaker in Noordoost-Friesland wonen, dan hogeropgeleide jongeren uit Noordoost—Friesland die niet Friestalig zijn opgevoed.

Toelichting: Van jongeren die Friestalig zijn opgevoed, wordt verondersteld dat zij een sterkere binding met Noordoost-Friesland zullen hebben, dan jongeren die niet Friestalig zijn opgevoed. Binding met een bepaalde regio, is één van de factoren die van invloed is op de migratie van hogeropgeleide jongeren (Venhorst, et al., 2010).

Hypothese 7b: Hogeropgeleide jongeren uit Noordoost-Friesland die matig tot veel waarde hechten aan de Friese taal en cultuur zullen na voltooiing van hun studie vaker in Noordoost-Friesland wonen dan hogeropgeleide jongeren die niet of nauwelijks waarde hechten aan de Friese taal & cultuur.

Toelichting: De Friese taal en cultuur kan meespelen in de keuze om in Noordoost-Friesland te blijven. Wanneer men de Friese taal en cultuur belangrijk vindt, zal men eerder in deze regio blijven, dan wanneer men geen speciale waarde hecht aan de Friese taal en cultuur.

Hypothese 8a: Het geringe aanbod van hogere banen (economische aspecten) is de belangrijkste reden voor hogeropgeleide jongeren uit Noordoost-Friesland om na hun studie niet in Noordoost-Friesland te gaan wonen.

Toelichting: De verwachting is dat het geringe aanbod van hogere banen de belangrijkste reden is voor jongeren om na de voltooiing van hun studie, niet in Noordoost-Friesland te gaan wonen. Deze hoofdreden wordt aangedragen in het onderzoek van Venhorst et al (2010). De verwachting is dat dit ook voor Noordoost-Friesland geldt.

Hoofdstuk 3. Opzet van het empirisch onderzoek

3.1 Combinatie van kwalitatief en kwantitatief onderzoek

Als onderzoeker heeft men de keuze tussen kwantitatief en kwalitatief onderzoek. Beide soorten onderzoek hebben kenmerkende voordelen en tekortkomingen in termen van betrouwbaarheid en validiteit. Kwantitatief onderzoek onder een grote groep respondenten geeft een hoge mate van betrouwbaarheid, maar heeft mogelijk tekortkomingen op het gebied van validiteit: ‘meet men met het versturen van een vragenlijst ook de daadwerkelijke onderliggende motieven?’ Kwalitatief onderzoek brengt deze onderliggende motieven in beeld, en geeft een dermate hoge mate van validiteit. Maar men kan deze resultaten vaak niet gebruiken om betrouwbare uitspraken te doen over de totale populatie. Decennialang bestond er een controverse tussen kwantitatief en kwalitatief onderzoek, het één leek het ander uit te sluiten. Echter, volgens Baarda, De Goede en Teunissen (2005) zijn er geen geldige redenen aan te voeren waarom in een onderzoek de kwantitatieve en kwalitatieve benaderingen niet gecombineerd zouden kunnen worden. Zij stellen dat juist de combinatie van kwantitatief en kwalitatief onderzoek uiteindelijk tot meer inzicht in het probleemveld kan leiden (Baarda, et al., 2005). In dit onderzoek zal ook gebruik worden gemaakt van de combinatie van kwalitatief en kwantitatief onderzoek. Het onderzoek naar de migratie van hogeropgeleide jongeren afkomstig uit Noordoost-Friesland zal zowel op een kwalitatieve manier plaatsvinden, in de vorm van diepte-interviews, als op een kwantitatieve manier, in de vorm van een grootschalige online enquête. Hiermee wordt gestreefd een valide, betrouwbaar en objectief beeld van de situatie te kunnen schetsen.

3.2 Onderzoekspopulatie

Populatie

De populatie in dit onderzoek betreft hoogopgeleide dertigers (+/- 28 – 32 jaar), die de middelbare school in Noordoost-Friesland hebben doorlopen en op die manier een binding hebben met het gebied. Er is voor deze leeftijdscategorie gekozen, omdat tijdens deze levensfase de migratie afneemt en daarna stabiliseert.¹³ In andere woorden, tot hun 30e levensjaar verhuizen Nederlandse jongeren veel (vooral voor studie), met een piek tussen 20 en 25 jaar, om zich daarna te settelen op één vaste plaats. In de literatuur (Harts & Hingstman, 1986) wordt dit geassocieerd met sociale- en werkredenen: de meeste Nederlanders stichten dan een gezin, en men heeft meestal ook een vaste baan gevonden.

Het onderzoeksgebied is Noordoost Friesland. Dit zijn de volgende gemeenten:

- Achtkarspelen
- Dantumadiel
- Dongerdiel
- Ferwerderadiel
- Kollumerland c.a.
- Tytsjerksteradiel

In deze gemeenten zijn twee grote middelbare scholen gevestigd, die Havo en VWO aanbieden: het Dockinga College in Dokkum en het Lauwers College in Buitenpost. Beide scholen hebben

¹³ Zie bijlage 3.1

meegewerkt aan het onderzoek, door het aanleveren van namen van hun oud-leerlingen. De meeste leerlingen in de gemeenten in Noordoost-Friesland zullen één van deze twee middelbare scholen bezoeken om Havo of VWO onderwijs te volgen. Leerlingen uit Tytsjerksteradiel zijn hierop echter een uitzondering. Veelal kiezen zij voor een middelbare school in Drachten of Leeuwarden. Het onderzoek zal in die zin minder representatief zijn voor de hogeropgeleide jongeren uit de gemeente Tytsjerksteradiel.

Een eenvoudige rekensom rekent uit dat hogeropgeleide ‘dertigers’ (28 – 32 jaar) eindexamen hebben gedaan in 1999 – 2003 (VWO) of in 1998 – 2002 (Havo). De namen van de leerlingen van deze jaren zijn opgevraagd bij beide middelbare scholen. Het Lauwers College beschikte echter niet meer over de vroegste jaargangen, vandaar dat deze jaargangen vanaf 2000 beginnen, in plaats van 1998/1999. Dit is echter voor het doel van het onderzoek niet storend, zolang deze jonge groep niet oververtegenwoordigd is bij de respondenten. In bijlage 3.1 is de populatie weergegeven, uitgesplitst naar middelbare school, examenjaar en geslacht. De populatie bestaat uit *totaal 1.742 oud-leerlingen*, waarvan de helft van het Lauwers College en de andere helft van het Dockinga College afkomstig is. Deze scholen kennen een *vergelijkbare verdeling* in leerlingenaantal over havo en vwo, mannelijk en vrouwelijk. Kenmerkend voor de populatie is dat beide scholen *meer Havo studenten* dan VWO studenten herbergen (60% Havo tegenover 40% VWO) en dat zowel op de Havo als op het VWO de *meerderheid van de studenten vrouwelijk* is (ongeveer 57% vrouwelijk tegenover 43% mannelijk).¹⁴

	mannelijk	vrouwelijk	totaal
Havo	473	604	1077 (61,9%)
Lauwers College:	230	Lauwers College: 298	
Dockinga College:	243	Dockinga College: 306	
VWO	282	383	665 (38,1%)
Lauwers College:	142	Lauwers College: 201	
Dockinga College:	140	Dockinga College: 182	
totaal	755 (43,3%)	987 (56,7%)	1742 (100%)

Benadering populatie

Er is voor gekozen om de gehele populatie te benaderen voor het invullen van de online enquête¹⁵. Dit is op verschillende manieren gebeurd. Ten eerste is er vanuit de afstudeerorganisatie Netwerk Noordoost gezorgd voor veel promotie van het onderzoek, door het opstellen van meerdere persberichten. Deze zijn verschenen in meerdere lokale nieuwsbladen (de Feanster, Actief, Dokkumer courant et cetera) en Friese dagbladen (Friesch Dagblad, Leeuwarder Courant) in december 2013 en januari 2014. Ten tweede zijn via de Social Media (Twitter en Facebook) meerdere oproepen verstuurd voor deelname aan het onderzoek. Men werd dan doorgelinkt naar de

¹⁴ De verhouding vmbo, Havo, VWO ligt in Nederland ongeveer op 60% - 20% - 20%. Deze verhouding zien we terug in Noordoost-Friesland, al neemt het aantal leerlingen op Havo – VWO onderwijs toe. De verhouding in Noordoost-Friesland lijkt zich te ontwikkelen tot 40% - 40% - 20%. Kenmerkend voor Noordoost-Friesland is een relatief hoog havo percentage ten opzichte van de rest van Nederland, in vergelijking tot vmbo en VWO.

¹⁵ De online enquête is gemaakt in het programma LimeSurvey. Respondenten konden door op de link te klikken, eenvoudig online de vragenlijst invullen.

“dwaande” website.¹⁶ Dit vond ook plaats in november/december 2013 en januari/februari 2014. Ten derde zijn de respondenten persoonlijk benaderd, in januari 2014. Dit is voornamelijk gebeurd door berichtjes via facebook te versturen, of een persoonlijke e-mail,¹⁷ met daarin de link naar het onderzoek. Het is gelukt om ongeveer 1.000 van de ruim 1.700 respondenten persoonlijk te benaderen. Ten vierde is het onderzoek tweemaal gepromoot op de radio: eenmaal in een interview op Omrop Fryslân radio, en eenmaal op de lokale omroep RTV NOF. De radio-interviews met daarin oproepen om mee te werken aan het onderzoek, vonden plaats in februari 2014. Ten slotte zijn in de interne nieuwsbrieven van scholen en bedrijven in de regio berichten opgenomen over het onderzoek, en is er veel mond op mond promotie geweest voor het onderzoek. Begin maart 2014 is besloten dat er genoeg acties hadden plaatsgevonden, en is de online enquête stopgezet, en is begonnen met de analyse van de gegevens.

Voor de diepte-interviews, zijn verschillende respondenten direct via e-mail benaderd. Meestal was deze e-mail een reactie op een eerdere mail van deze respondent, die zelf via de krant of de website in aanraking was gekomen met het onderzoek.

3.3 Kwalitatieve diepte interviews

Het onderzoek is gestart met kwalitatief onderzoek, waarbij diepte-interviews werden afgenomen bij hogeropgeleide dertigers, oorspronkelijk uit Noordoost-Friesland. Deze diepte-interviews dienen twee doelen. Ten eerste worden zij gebruikt om de persoonlijke verhalen van de hogeropgeleide dertigers, in kaart te brengen. Hierbij wordt vooral ingezoomd op de achterliggende motieven die van invloed waren op hun keuze om in Noordoost-Friesland te blijven of te vertrekken. Waarom hebben de respondenten bepaalde keuzes gemaakt? Deze verhalen geven een menselijk karakter aan het onderzoek, ze zijn persoonlijker dan alleen ‘koude’ resultaten uit een survey. Ten tweede dienen de interviews ook als input voor de survey, die later werd verstuurd naar alle respondenten. Baarda et al (2005) schrijven daarover: *‘het is heel goed mogelijk om een onderzoek te starten met een kwalitatief deel, om op basis daarvan sneller en beter vragen te kunnen ontwikkelen voor een kwantitatief onderzoek met behulp van een vragenlijst of enquête.’*

Bij het voorbereiden van deze kwalitatieve diepte-interviews is gebruikt gemaakt van het boek “basisboek kwalitatief onderzoek” (Baarda, et al., 2005). Vooral hoofdstuk 8 ‘Interviewen, hoe doe ik dat?’ werd geraadpleegd, waarin nuttige tips worden vermeld met betrekking tot kwalitatieve interviews. Het doel van de interviews was het verzamelen van verhalen van verschillende hogeropgeleide dertigers, die de middelbare school hebben doorlopen in Dokkum of Buitenpost. Daarnaast werd ook gekeken naar mogelijk input voor de online enquête. De stijl van de interviews waren semigestructureerd: : *diepgaande, open gesprekken*. Er is met een topiclijst cq. vragenlijst¹⁸ gewerkt, maar hiervan kon te allen tijde worden afgeweken.

¹⁶ De website www.dwaande.nl is de website over wonen, werken en recreëren in Noordoost-Friesland. De website is gelieerd aan de gelijknamige campagne, die tot doel heeft een sterk en onderscheidend imago te creëren voor regio Noordoost Fryslân. Doel van de campagne is het trekken van meer bezoekers, toeristen en bewoners naar dit gebied.

¹⁷ In dit geval had de betreffende respondent geen facebook account, maar is via google het e-mailadres van de betreffende respondent achterhaald.

¹⁸ De topiclijst is te vinden in bijlage 3.2.

Er zijn in totaal 10 kwalitatieve diepte-interviews gehouden. Deze diepte-interviews zijn schriftelijk genoteerd, en later uitgewerkt op de computer. Vervolgens is een samenvatting van de verhalen opgesteld, deze is te vinden in het volgende hoofdstuk.

Aan de diepte-interviews hebben de volgende respondenten medegewerkt:

# respondent	leeftijd	Geslacht	Middelbare school	Huidige woonplaats
1	30	man	Dockinga College - VWO	Amsterdam
2	30	vrouw	Dockinga College - Havo	Witmarsum
3	33	man	Lauwers College - Havo	Dronryp
4	29	man	Dockinga College - Mavo	Zwaagwesteinde
5	33	man	Lauwers College - VWO	Amsterdam
6	33	vrouw	Lauwers College - VWO	Stynsgea
7	30	vrouw	Dockinga college - Havo	Burgum
8	33	vrouw	Lauwers College - Havo	Kootstertille
9	29	vrouw	Lauwers College - VWO	Den Haag
10	32	vrouw	Lauwers College - VWO	Utrecht

De oud-leerlingen die zijn benaderd voor de interviews, zijn niet random geselecteerd, maar zijn bewust benaderd, om een evenwichtige verdeling in geslacht, niveau, middelbare school en huidige woonplaats (wel of niet in Noordoost-Friesland) te krijgen.

Van de oud-leerlingen van de diepte-interviews zijn 6 vrouwelijk en 4 mannelijk. Dit komt overeen met de populatie. Daarnaast heeft de helft van de geïnterviewden Havo/mavo gedaan, en de andere helft VWO. Dit komt ook ongeveer overeen met de populatie (60%-40%). Er zijn 6 oud-leerlingen van het Lauwers College geïnterviewd, en 4 oud-leerlingen van het Dockinga College. In de populatie zijn er evenveel oud-leerlingen van het Lauwers- als het Dockinga College, dit komt dus ook min of meer overeen. Ook is er gelet op de huidige woonplaats van de oud-leerlingen, 4 wonen nog steeds in Noordoost-Friesland, 2 wonen op een andere plaats in Friesland, en 4 wonen niet meer in Friesland. Hier kunnen (nog) geen uitspraken over worden gedaan hoe dit zich verhoudt ten opzichte van de populatie. Er is hiervoor gekozen, om zo verhalen van zowel de blijvers als de vertrekkers in het onderzoek weer te geven.

3.4 Kwantitatieve veldonderzoek

Naast een kwalitatief onderzoek met interviews met oud-leerlingen, heeft er ook een grootschalige survey onder oud-leerlingen plaatsgevonden. Hiervoor werd een online enquête van LimeSurvey gebruikt. De vragenlijst voor deze enquête werd samengesteld, met behulp van de vragenlijst gebruikt in het onderzoek van Van den Berg (2010), met enkele aanvullende vragen. De vragenlijst is voorgelegd aan de afstudeerbegeleiders, en meerdere malen (online) getest voor deze werd verspreid. In bijlage 3.3 is de vragenlijst te vinden.

De vragenlijst heeft van begin december 2013 t/m eind februari 2014 online gestaan. Tijdens deze periode zijn de respondenten (oud-leerlingen) passief en actief benaderd om de vragenlijst in te vullen.

De respons op 1 maart 2014 was 359. Hiervan waren er 270 volledige respons, en 89 onvolledige respons. Na nadere bewerking en controle bleven er 267 bruikbare enquêtes over. Hieronder is de verdeling van de respondenten ten opzichte van de gehele populatie weergegeven, wat betreft het totale aantal, geslacht, middelbare school, niveau, geboortjaar/examenjaar. Op basis hiervan kunnen dan in de volgende paragraaf uitspraken over de validiteit en betrouwbaarheid van het onderzoek worden gedaan.

Totaal aantal respondenten

In totaal zijn er *267 bruikbare enquêtes* ingevuld, dit is *15,33% van de totale populatie van 1742 oud-leerlingen*.

Er bestaat in de literatuur veel discussie over wanneer het aantal respondenten (“responserate”) hoog genoeg is, om betrouwbare uitspraken te doen over een populatie. Verschillende percentages worden als representatief beschouwd. Babbie (2007) geeft een formule waarmee men met behulp van het betrouwbaarheidslevel en het betrouwbaarheidsinterval¹⁹ kan berekenen hoe hoog de respons dient te zijn, betrouwbare resultaten te krijgen. Wanneer we deze formule toepassen op de *populatie van 1.742 oud-leerlingen*, geeft dit de volgende responsrates bij verschillende betrouwbaarheidslevels en betrouwbaarheidsintervallen.

Betrouwbaarheidslevel →	95%	99%
Betrouwbaarheidsinterval ↓		
5%	315 ingevulde enquêtes	482 ingevulde enquêtes
10%	91 ingevulde enquêtes	152 ingevulde enquêtes

De formule van Babbie (2007) geeft verschillende aantallen bij verschillende betrouwbaarheidslevels en – intervallen. Het laagste is 91 ingevulde enquêtes en het hoogste (meest betrouwbare) 482 ingevulde enquêtes. 267 ligt in het midden van deze aantallen, en kan als representatief worden beschouwd.

Daarnaast bestaat in de praktijk van onderzoek (Van Beekveld en Terpstra, 2014), de vuistregel van 10% bij populaties groter dan 1.000. Hier voldoet het aantal van 267 ruim aan, dat gelijk staat aan 15,33% van de totale populatie.

Bovenstaande uitspraken over de betrouwbaarheid van het aantal respondenten ten opzichte van de populatie verdient nadere nuancering. In de literatuur bestaat de algemene opvatting, dat *niet zozeer naar het aantal respondenten* dient worden gekeken, maar vooral naar *de representativiteit van de respondenten*. Met andere woorden, komen de respondenten qua belangrijke eigenschappen

¹⁹ Het betrouwbaarheidsinterval is de afwijking naar onder of naar boven van het werkelijke percentage. Het betrouwbaarheidslevel beschrijft hoe zeker men kan zijn. Het wordt weergegeven in een percentage en staat voor hoe vaak het werkelijke percentage van de populatie een bepaald antwoord binnen het betrouwbaarheidsinterval kiest.

overeen met de totale populatie?

Er zal nu gekeken worden naar de representativiteit van de respons, met betrekking tot geslacht, middelbare school, geboortjaar/examenjaar. Wanneer de verdeling in de responsgroep overeen komt met de populatie, kunnen de resultaten als representatief worden beschouwd.

Geslacht

De totale populatie bestaat uit 755 mannen (43,3%) en 987 vrouwen (56,7%). Aan het onderzoek deden in totaal 267 respondenten mee, hieronder waren 167 vrouwen (62,5%) en 100 mannen (37,5%). De verdeling van het aantal vrouwen en mannen geeft een representatief beeld van de totale populatie.

Middelbare school

In de totale populatie bestond de helft uit oud-leerlingen van het Dockinga College (871 leerlingen – 50%) en de andere helft uit oud-leerlingen van het Lauwers College. In de respons is het percentage oud-leerlingen van het Lauwers College (139 leerlingen, 52,1%) iets hoger dan het percentage oud-leerlingen van het Dockinga College (128 leerlingen, 47,9%). Echter zijn de verschillen miniem, en is de respons daarom representatief voor de populatie. Daarnaast is de verdeling over Havo en VWO gelijk bij beide scholen: min of meer dezelfde aantallen, en van beide scholen meer Havo dan VWO respons.

Niveau

Op beide middelbare scholen was het percentage leerlingen dat de havo had bezocht hoger dan het percentage die het VWO hadden bezocht. In totaal bestond de populatie uit 61,9% havo oud-leerlingen en 38,1% VWO oud-leerlingen. Van de deelnemende oud-leerlingen had 52,8% (141 oud-leerlingen) de Havo bezocht, en 44,2% (118 oud-leerlingen) het VWO. Ook is er nog een categorie die zowel de Havo als het VWO heeft bezocht: 2,2% (6 oud-leerlingen).²⁰ Dit brengt het totaal van het VWO dus naar 46,4%. De verdeling tussen Havo en VWO in de respons verschilt met ongeveer 10% van de eigenlijke verdeling in de populatie.

Geboortjaar/examenjaar

In de totale populatie is de verdeling over de verschillende geboortejaren/examenjaren redelijk gelijkmatig verdeeld. Beide scholen kenden jaarlijks ongeveer 160 havo- en VWO leerlingen in de periode 1998-2004, wat neerkomt op ongeveer 20% van de totale populatie (1.742 oud-leerlingen). De ingevulde enquêtes kennen ook een redelijk gelijkmatige verdeling over de verschillende geboortejaren, met een uitschieter in de geboortejaren 1983 en 1984 (rond de 30 jaar) en iets minder respondenten “aan de rand van de populatie” (28/29 jaar en 32/33 jaar). Dit is echter geen onoverkomelijk verschil. De verdeling in geboortjaar/examenjaar is representatief voor de gehele populatie.

In bijlage 3.4 zijn de tabellen te vinden voor de verdeling in de populatie en in de respons.

²⁰ Voor de oplettende lezer: de som van de percentages havo, vwo en havo-vwo levert geen 100% op. Er zijn namelijk 2 respondenten (0,7%) die uiteindelijk een mavo-diploma hebben gehaald. Deze respondenten hebben later echter wel een HBO-opleiding gevolgd, en kunnen dus als hogeropgeleid worden beschouwd.

3.5 Validiteit & betrouwbaarheid

Validiteit en betrouwbaarheid zijn twee belangrijke criteria voor de kwaliteit van onderzoek.

Validiteit heeft betrekking op de mate waarin concepten in het onderzoek meten wat ze beogen te meten. Betrouwbaarheid verwijst naar de mate waarin dezelfde resultaten worden verkregen elke keer dat het onderzoek zal worden herhaald (Babbie, 2007).

Er is in dit onderzoek gekozen voor een combinatie van kwalitatief en kwantitatief onderzoek, om zowel de validiteit als de betrouwbaarheid te waarborgen.

Om de validiteit te waarborgen, is gekozen om semi-gestructureerde diepte-interviews te houden met respondenten. Tijdens deze interviews konden respondenten hun eigen verhaal vertellen, en ook afwijken van de topics op de vragenlijst. Hiermee wordt de validiteit vergroot, omdat respondenten ook onderwerpen in konden brengen, die niet in de vragenlijst zaten. Ook gaven ze aan dat onderwerpen van de topiclijst helemaal geen invloed heeft gehad op hun migratiekeuze. De input verkregen is gebruikt om een persoonlijker karakter aan het onderzoek te geven, maar ook ter voorbereiding op de online enquête. De topiclijst die gebruikt werd tijdens de diepte-interviews diende als voorloper van de online vragenlijst van de survey. Tijdens de interviews werd bijvoorbeeld duidelijk dat beter eerst naar algemene informatie kan worden gevraagd, en daarna chronologisch naar middelbare schooltijd, studietijd, arbeidstijd et cetera. Deze volgorde is later in de online vragenlijst ook gebruikt. Daarnaast kwam tijdens de interviews naar voren dat men ook hogeropgeleid kan zijn, zonder dat men een Havo of VWO opleiding heeft gevolgd. In Noordoost-Friesland bleken ook studenten die via de Mavo en het MBO naar het hoger onderwijs (hbo of universiteit) doorstromen. Daarom is in de vragenlijst ook de mogelijkheid opgenomen, om bij het niveau van de middelbare school ook “anders” in te vullen. Ook kwam tijdens de interviews naar voren dat migratie onder hogeropgeleide jongeren veelal *geen bewuste keuze* is, maar dat men vooral *‘ergens in rolt.’* Deze gedachtegang is belangrijk voor het toevoegen van vragen over de invloed van de partner op de woningkeuze, en hoe men de eerste baan heeft gevonden.

De betrouwbaarheid van het onderzoek, wordt voornamelijk gewaarborgd door de grootschalige online survey. Aan deze survey hebben in totaal 267 respondenten meegewerkt, wat neerkomt op 15% van de totale populatie. Gelet op de vuistregel van 10% is dit voldoende respons voor een betrouwbaar beeld. Echter, bij betrouwbaarheid gaat het vooral om representativiteit van de respondenten. De representativiteit is voor alle mogelijke variabelen (geslacht, middelbare school, niveau, geboortjaar) gecontroleerd, en bleek *op al deze punten representatief voor de totale populatie*. De meest voor de hand liggende bedreiging (bias) van de betrouwbaarheid is de *zelfselectie van de respondenten*, in die zin dat respondenten die in de regio zijn gebleven vooral via de lokale nieuwsbladen en radio op de hoogte waren van het onderzoek. Deze bedreiging is tegengegaan, door de actieve benadering via Facebook van alle oud-leerlingen. Op die manier zijn ook oud-leerlingen die niet meer in het gebied wonen, benaderd. Daarnaast zijn in de oproepen in de lokale nieuwsbladen en radio ook familieleden opgeroepen om het onderzoek door te geven aan oud-leerlingen die reeds verhuisd waren. Aan de e-mails van geïnteresseerde oud-leerlingen, is dit gelukt: er zijn e-mails binnengekomen uit Amsterdam, Utrecht en meerdere uit het buitenland. Daarnaast blijken de resultaten overeen te komen met de cijfers uit eerder onderzoek van Venhorst et al (2011), gelet op de migratiepatronen van HBO en WO afgestudeerden. In beide onderzoek zijn HBO afgestudeerden minder mobiel dan WO afgestudeerden. Dit onderscheid komt duidelijk terug in dit onderzoek, waardoor aangenomen mag worden dat het onderzoek representatief is voor de populatie. Concluderend kan gesteld worden dat zowel de validiteit als de betrouwbaarheid in hoge

mate gewaarborgd zijn in dit onderzoek, deels door de validiteit toevoegende diepte-interviews en deels door de betrouwbaarheid vergrotende grootschalige online survey.

Hoofdstuk 4. Resultaten empirisch onderzoek

4.1 Algemene patronen en persoonlijke verhalen

In dit hoofdstuk worden de resultaten van zowel de diepte-interviews als de online survey gepresenteerd. De resultaten uit de survey voeren de boventoon in dit hoofdstuk, de persoonlijke verhalen van de geïnterviewde respondenten dienen ter illustratie: zij geven een persoonlijker karakter aan de algemene cijfers. Deze insteek is terug te zien in de pagina-indeling van het hoofdstuk: de algemene patronen uit het empirisch onderzoek zijn te vinden op de rechterpagina's en vormen een aansluitend geheel. Op de linkerpagina's zijn de boxen met daarin de persoonlijke verhalen van de geïnterviewden te vinden, deze kunnen naar eigen inzien gelezen worden, maar zijn niet noodzakelijk voor de interpretatie van de algemene resultaten.

Op deze linkerpagina's zijn de verhalen die naar voren kwamen in de diepte-interviews opgenomen. Eerst de verhalen van de respondenten die momenteel niet meer in Noordoost-Friesland wonen ("vertrekkers") en vervolgens de verhalen van respondenten die momenteel nog steeds in Noordoost-Friesland wonen of zijn teruggekeerd ("blijvers").

"Vertrekkers"

Wie? Douwe

Leeftijd? 29

Waar? Amsterdam

Dokkumer krijgt geen spijt van 'droom om in Amsterdam te wonen.'

Douwe groeide op in een klein dorpje in Noordoost-Friesland, nabij Dokkum. Na de basisschool koos hij voor het Dockinga College in Dokkum, waar hij eerst de Havo en vervolgens het VWO afrondde. Douwe werd gedeeltelijk Fries opgevoed: alleen zijn moeder komt uit Friesland. Zijn vader komt uit Duitsland, zodoende was de voertaal thuis meestal Nederlands.. Hij kijkt terug op een leuke tijd op het Dockinga College: *"het was een hele leuke tijd op het Dockinga College. Op school trok ik op met een groepje vrienden die ook allemaal 'wat breder georiënteerde' ouders hadden, en wij spraken dan ook Nederlands met elkaar. Mijn eigen ouders waren ook niet zeer lovend over steden als Leeuwarden en Groningen, maar namen me juist vaak mee naar Amsterdam. Hier studeerde mijn broer. In Amsterdam bezochten we dan theater en musea, wat ik als jochie natuurlijk geweldig vond! Waarschijnlijk is hier mijn sterke drang om naar Amsterdam te gaan ontstaan."* Zo gezegd, zo gedaan, maar voordat Douwe naar Amsterdam ging heeft hij eerst nog twee jaar op Ameland gewerkt en een verre reis gemaakt. Hij zegt hierover: *"al tijdens mijn Havo tijd had ik mij ingeschreven bij de woningbouwvereniging in Amsterdam. Echter, toen ik met 18 jaar de Havo voltooide, voelde dit als te jong. Daarom heb ik het wonen in Amsterdam uitgesteld met het volgen van het VWO en de jaren op Ameland, waar ik als taxichauffeur werkte."* Uiteindelijk kwam Douwe toch in Amsterdam terecht, mede door de jongerenafdeling van D'66. Reeds in Friesland was hij actief voor de jongerenafdeling van deze partij, en toen men hem vroeg een bestuursfunctie in Amsterdam in te nemen twijfelde hij ook geen moment: *"eigenlijk viel alles op dat moment samen, ik was er klaar voor om naar Amsterdam te gaan, wilde weer studeren en toen kwam die uitnodiging van D'66. Ik wist dat het mijn tijd was om van Ameland naar Amsterdam te vertrekken."* Douwe vindt gelukkig al snel een woning in Amsterdam, en start met de studie planologie aan de Universiteit van Amsterdam. Naast zijn studie werkt Douwe veel, en is actief in zowel de politiek als het Amsterdamse studentenleven. Momenteel is hij bezig zijn studie af te ronden, en werkt bij stadsdeel Zuid als projectmedewerker. Douwe kiest niet voor de traditionele route, omdat hij het opdoen van werkervaring al tijdens zijn studie en de persoonlijke ontwikkeling die daarbij hoort veel belangrijker vindt. Als hij gevraagd wordt naar de toekomst, en of hij deze voor zich ziet in Noordoost-Friesland antwoordt hij: *"de kansen in mijn vakgebied (planologie) zijn nu heel anders dan toen ik met mijn studie begon. Eigenlijk is er nauwelijks werk. Ik ben wel gehecht aan Amsterdam, maar ik zou voor een baan ook zomaar verhuizen naar Limburg of Friesland. Aan Noordoost-Friesland koester ik een goed gevoel, het is een ondernemende regio. Als ik hier een baan zou krijgen, zou ik dat prima vinden, maar het is niet noodzakelijk. Toch zou mijn voorkeur meer in een stad als Leeuwarden liggen, omdat ik gewend ben aan de vele voorzieningen die een stad biedt."* Bij het schrijven van dit rapport heeft Douwe een nieuwe functie gevonden in de buurt van Amsterdam.

Resultaten online survey

Algemeen

In totaal hebben 267 respondenten medegewerkt aan de online survey, waarvan 167 vrouwen (62,5%) en 100 mannen (37,5%). De gemiddelde leeftijd van respondenten was ongeveer 30/31 jaar. Vrijwel alle respondenten bezochten de basisschool in Noordoost-Friesland. Het grootste deel van de respondenten (70%) gaf aan Friestalig te zijn opgevoed.²¹

Middelbare schooltijd

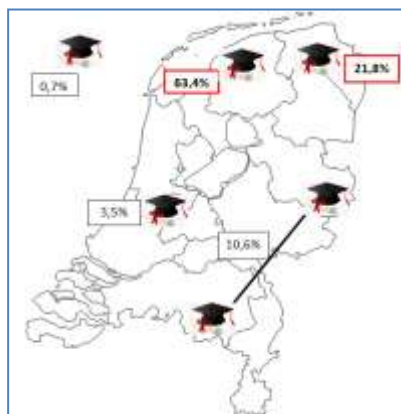
Van de respondenten in het onderzoek, bezocht ongeveer de helft het Dockinga College te Dokkum en de andere helft het Lauwers College te Buitenpost. Het merendeel van de respondenten voltooide hier de Havo, de rest VWO. Ruim 98% van de respondenten behaalde het diploma. Na het voltooien van de middelbare school ging het grootste gedeelte (94%) direct door met een vervolgopleiding, sommige gingen eerst op reis of aan het werk en begonnen daarna aan een vervolgopleiding. Slechts 2 studenten (havo) zijn direct begonnen met werken en hebben geen vervolgopleiding gevolgd.²²

Tevredenheid over Noordoost-Friesland ten tijde van de middelbare school

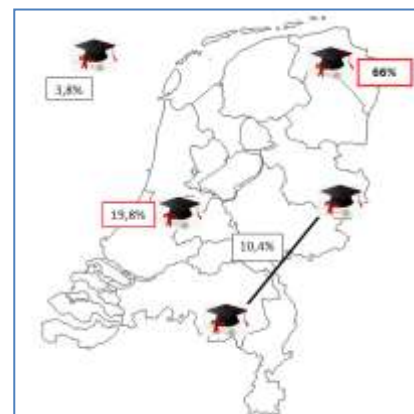
Tijdens de middelbare school woonden de meeste respondenten in Noordoost-Friesland, slechts een klein deel zat hier wel op school, maar woonde net buiten het gebied. Aan de respondenten is gevraagd naar de mate van tevredenheid over het wonen in Noordoost-Friesland tijdens de middelbare schooltijd. De meeste respondenten gaven aan tevreden tot zeer tevreden te zijn geweest over Noordoost-Friesland, vooral dankzij de mooie, rustige en veilige woonomgeving, de aanwezigheid van familie en vrienden. Een klein deel van de respondenten gaf aan ontevreden te zijn geweest over Noordoost-Friesland ten tijde van de middelbare school, redenen hiervoor zijn voornamelijk terug te voeren naar een betrekkelijke 'saaie' omgeving, waar weinig te doen viel voor jongeren, de bekrompen mentaliteit in de omgeving, dat de regio 'buiten de bewoonde wereld' ligt en dat er weinig hogeropgeleide (intellectuele) mensen rondlopen in deze regio.²³

Studietijd

Vele van de respondenten bleven tijdens hun studie in Noord-Nederland. De meeste respondenten kozen voor een studie in Groningen (40%) of Leeuwarden (36%). Vooral de HBO studenten bleken georiënteerd op het

Figuur 23: % Studiestad HBO studenten

Figuur 22: % Studiestad WO studenten

Noorden (Leeuwarden, 60% en Groningen, 20%), terwijl de universitaire studenten naast Groningen (66%) het ook verderop zochten in de Randstad (20%).

²¹ Zie bijlage 4.1 voor meer algemene informatie

²² Zie bijlage 4.2 voor specifieke informatie over de middelbare schooltijd

²³ Zie bijlage 4.3 voor de cijfers over tevredenheid

Wie? Grietje

Leeftijd? 30

Waar? Witmarsum (Zuidwest-Friesland)

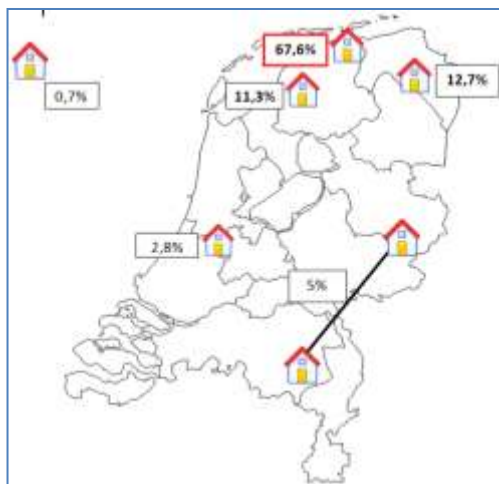
Van Dokkum naar Groningen en vervolgens gelukkig in Witmarsum!

Grietje werd geboren en getogen in Dokkum, en werd Friestalig opgevoed. Ze voltooide de Havo op het Dockinga College. Ze blikt terug op een mooie tijd op het Dockinga, waar ze zich ook bezighield met buitenschoolse activiteiten zoals theater en het koor. Ook was ze vanuit de kerk betrokken bij een project voor de asielzoekers in Dokkum. Na het Dockinga College koos ze voor de pabo op het CHN in Leeuwarden. In eerste instantie pendelde ze op en neer tussen het ouderlijk huis en Leeuwarden, om in haar tweede jaar samen met een vriendin op kamers te gaan wonen in de binnenstad van Dokkum. Ze ontmoette haar toenmalige vriend, en hij woonde in Noord-Groningen. Ze koos voor de liefde, en verhuisde van Dokkum naar Noord-Groningen. Gelukkig kon ze hier ook haar laatste stages voor de pabo lopen, en aan haar laatste stage in Noord-Groningen hield ze ook haar eerste baan over. Inmiddels woonde ze echter niet meer in Noord-Groningen, maar in de stad Groningen en ging ze dagelijks met de auto naar Noord-Groningen. Helaas liep haar relatie met haar toenmalige vriend stuk, en zodoende moest ze weer verhuizen. Ditmaal verhuisde ze binnen Groningen, en betrok een studio in de binnenstad van Groningen. Hierover zegt ze: *"Ik heb de dingen een beetje in een andere volgorde gedaan. Tijdens mijn studietijd leefde ik heel 'burgerlijk' en toen ik al werkte, ging ik leven als een student. Ik koester mooie herinneringen aan mijn tijd in Groningen, we gingen veel uit en ik heb veel vriendinnen over gehouden aan die tijd."* Tijdens één van de vele feestjes met haar vriendinnen uit Groningen, merkt iemand op dat ze maar eens mee moet naar een 'lekker boerenfeest,' omdat ze daar waarschijnlijk wel potentieel relatiemateriaal zal vinden. Zo gezegd zo gedaan, Grietje gaat mee naar het dorpsfeest in Hijlaard (Midden-Friesland). Hier ontmoet ze een leuke jongen, haar huidige echtgenoot. Hij woonde toentertijd in Bolsward, maar had een sterke focus op Exmorra, zijn ouders hebben daar namelijk een boerderij die hij op den duur over gaat nemen. Ze hebben toen nog een jaar lang een relatie gehad waarbij zij in Groningen woonde en hij in Bolsward. Toen zijn ze samen gaan wonen in Witmarsum (in de buurt van Exmorra). Grietje heeft toen haar baan op de basisschool in Noord-Groningen opgezegd, want met de auto vond ze te ver om dagelijks te reizen. Ze schreef zich in bij een vereniging van basisscholen in deze buurt, en kreeg heel vlot een baan voor 5 dagen in de week aangeboden in Makkum. Momenteel woont ze in Witmarsum, is moeder van 2 kinderen en werkt ze nog steeds op de basisschool in Makkum. Ze is tevreden in Witmarsum, en hoewel ze eerst van plan waren naar Exmorra te verhuizen, zou ze het nu ook prima vinden om in Witmarsum te blijven. Ze is zeker niet van plan om terug te keren naar Noordoost-Friesland: *'Als ik aan Noordoost-Friesland denk, krijg ik altijd het 'ver van de bewoonde wereld gevoel.' Het heeft bij mij echt een 'ver weg imago.' Waar ik nu woon, ben je bijvoorbeeld binnen een uurtje in Amsterdam. Ik ben niet van plan terug te keren. Ja, mijn familie woont er nog wel, maar dat is voor mij geen reden om terug te verhuizen. Hier heb ik alles wat ik nodig heb.'*

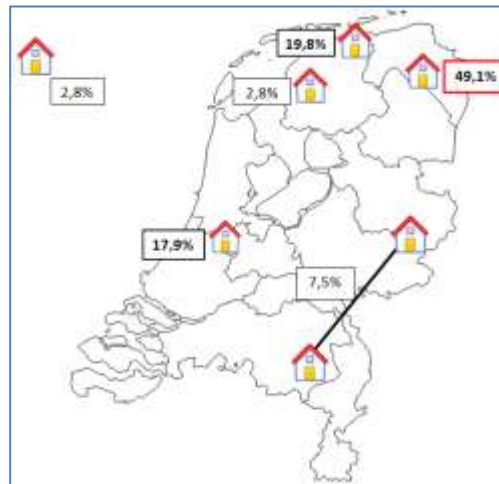
De respondenten volgden uiteenlopende opleidingen, waarvan het grootste deel onder de categorie “Economie, commercieel, management en communicatie” ($\pm 25\%$) te plaatsen is. Andere grote categoriën zijn “gezondheidszorg, sociale dienstverlening en verzorging” ($\pm 23\%$), “sociale wetenschappen, kunst en talen en muziek” ($\pm 14\%$) en “lerarenopleidingen” ($\pm 12\%$).

Iets minder dan de helft ($\pm 47\%$) van de studenten bleef tijdens de studietijd in Noordoost-Friesland wonen. De overige studenten vestigden zich voornamelijk in overig Noord-Nederland/stad Groningen ($\pm 27\%$), overig Friesland ($\pm 8\%$) en de Randstad ($\pm 9\%$).

Het feit dat veel respondenten kozen voor een opleiding in Noord-Nederland, is terug te zien in de percentages van studenten die op kamers woonden of bij hun ouders thuis in Noordoost-Friesland. Vooral HBO studenten kozen voor thuis blijven wonen en dagelijks pendelen naar de Leeuwarden of Groningen. Zij woonden dan ook voor het grootste deel (54%) nog bij hun ouders, en pendelden dagelijks met bus en trein. De WO'ers kozen vooral voor studies in Groningen of de Randstad, en in het laatste geval behoorde pendelen niet tot een mogelijkheid. Het grootste gedeelte van de WO'ers (63%) gaf aan tijdens de studie dan ook in een studentenhuus te hebben gewoond. Aangenomen wordt dat de cultuur van WO'ers om 'op kamers' te gaan, ook een rol speelt dat WO studenten er wel voor kiezen in Groningen op kamers te gaan, terwijl HBO'ers vaak thuis blijven wonen (67,6%).

Figuur 24: % Woonregio HBO studenten tijdens studie

Figuur 25: % Woonregio WO studenten tijdens studie

Aan de 135 studenten die niet in Noordoost-Friesland bleven wonen tijdens hun studie, is ook gevraagd naar hoe vaak men terug ging naar het gebied. Dit wordt de *terugkomfrequentie* genoemd. Het grootste gedeelte van de studenten gaf aan dat men 'wekelijks' ($\pm 40\%$) of 'maandelijks' ($\pm 40\%$) terugkeerde naar Noordoost-Friesland. Er werd ook gevraagd naar de *redenen om terug te keren naar Noordoost-Friesland*. Hierbij konden de respondenten meerdere antwoorden geven, zoals contact met familie, contact met vrienden, het hebben van een bijbaantje en het beoefenen van een sport in Noordoost-Friesland.

Het contact met familie was voor 117 studenten ($\pm 87\%$) een reden om terug te keren Noordoost-Friesland tijdens de studie, 72 studenten ($\pm 54\%$) gaven ook aan 'het contact met vrienden', 22 studenten ($\pm 16\%$) gaven aan 'het hebben van een bijbaantje' en 13 ($\pm 10\%$) keerden terug om een sport in Noordoost-Friesland te beoefenen. Andere redenen die werden aangevoerd om terug te keren naar Noordoost-Friesland waren het hebben van een relatie aldaar, het meespelen in een orkest of 'de vuile was' bij moeders langsbrengen, al kan die laatste factor ook gerekend worden tot 'contact met familie.'²⁴

²⁴ Zie bijlage 4.4 voor extra cijfers en informatie over studietijd.

Wie? Jelmer

Leeftijd? 33

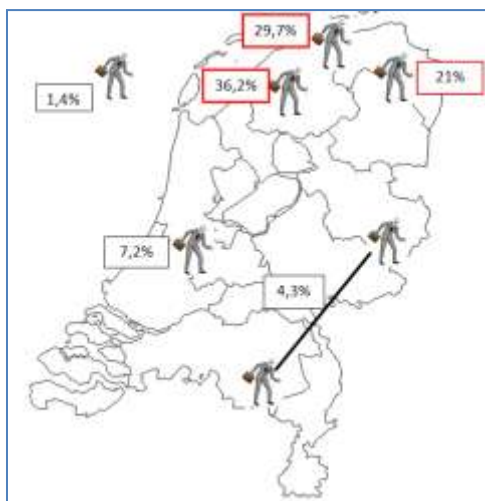
Waar? Dronryp (nabij Leeuwarden)

"De Wâlden zijn mooier, maar ik ben ook tevreden in Dronryp!"

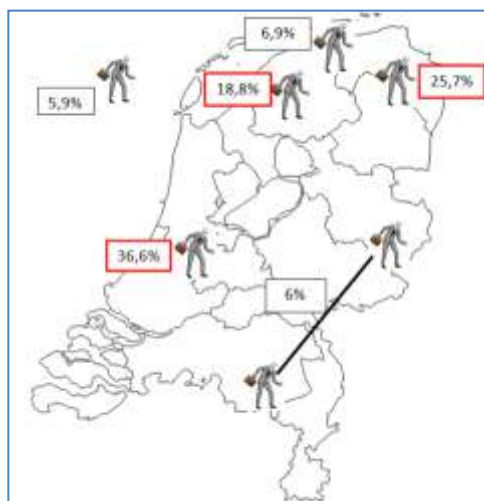
Jelmer groeide op in Jistrum, een dorp waar hij altijd veel binding mee heeft gehouden. Hij voltooide de Havo op het Lauwers College in Buitenpost. Tijdens zijn middelbare schooltijd was hij veel bezig met voetbal in Jistrum, en ook zijn vriendenclub bestond voornamelijk uit vrienden uit Jistrum. Na de middelbare school kiest Jelmer voor de opleiding landbouw met afstudeerrichting veehouderij aan het Van Hall instituut in Leeuwarden. Tijdens zijn middelbare schooltijd blijft hij in Jistrum wonen. Hij loopt wel veel stages in het buitenland. Dit beïnvloedt ook zijn keuze om niet op kamers te gaan, hij hoeft ze dan niet telkens op te zeggen als hij naar het buitenland gaat. Hij onderhoudt wel contacten met studiegenoten, maar zijn sociale leven speelt zich toch nog vooral in Jistrum af, zoals het voetbal. Na zijn studie gaat hij samen met een kameraad naar Australië. Na deze reis komt hij weer terug in Jistrum, en begint met solliciteren. Hij weet al precies wat hij wil worden: vertegenwoordiger in veevoer. Hij schrijft dan ook de twee grootste bedrijven aan, en wordt uiteindelijk aangenomen bij een veevoerbedrijf, voor de regio Zuidwest-Friesland. Hij verhuist daarom ook van Jistrum naar Wergea (een dorpje in de buurt van Leeuwarden). Vanuit hier is zijn werkregio beter bereikbaar. Hij woont in totaal 3 jaar in Wergea. Op een feestje van gemeenschappelijke vrienden in Leeuwarden ontmoet hij zijn huidige vrouw, die op dat moment in Leeuwarden woont. Ze besluiten na een tijdje om samen te gaan wonen in Leeuwarden, en Jelmer verkoopt zijn huis in Wergea. Toch besluiten ze op een bepaald moment om voor een andere woonregio te kiezen, omdat ze graag een gezin willen stichten, en dit niet in een stad willen doen. Ze kiezen uiteindelijk voor het dorp Dronryp, wat vrij dichtbij Leeuwarden ligt. Ze wonen hier vooral, omdat het 'praktisch' is: *"mijn vrouw komt uit deze streek. Mijn schoonouders wonen in Marssum, dus dat is mooi dichtbij voor als ze op onze kinderen passen. Daarnaast moesten we in een straal van 15 minuten rijden om Leeuwarden wonen, in verband met de baan van mijn vrouw in het ziekenhuis. Zelf zou ik liever weer in Noordoost-Friesland wonen, de regio en dan vooral 'de Wâlden' is toch gewoon prachtig!"* Ook op de vraag of hij verwacht terug te keren naar Noordoost-Friesland antwoordt Jelmer ontkennend: *"Noordoost-Friesland is een prachtige streek om te wonen, echter het heeft een matige ontsluiting. Er zijn vrijwel geen banen op hoger niveau beschikbaar, en het is ver weg van het economische centrum van Nederland. Mijn vrouw wil ook niet naar de Wâlden helaas. En ach, ik kan hier ook Fries praten dus ik vind het allang best!"*

Zoektocht naar de eerste baan.

Na het afstuderen vonden deze meeste respondenten vrij snel een baan. Ze gaven aan bijvoorbeeld bij de afstudeerorganisatie te kunnen blijven of ergens anders binnen enkele weken een baan te hebben gevonden. In vrijwel alle regio's resulteert dit in dat de meeste respondenten de eerste baan vinden in de regio waar men ook woonde tijdens de studie, dus bijvoorbeeld iemand die in de Randstad heeft gestudeerd, vindt ook de eerste baan in de Randstad. De enige uitzondering hierop is Noordoost-Friesland, de meeste respondenten die tijdens de studie in deze regio woonden, vonden de eerste baan in overig-Friesland, vooral Leeuwarden.²⁵ In totaal vonden 21,2% van de respondenten de eerste baan in Noordoost-Friesland, 28,8% in overig Friesland (voornamelijk Leeuwarden), 22,4% in overig Noord-Nederland (vooral Groningen en Assen) en 19,2% in de Randstad.

Figuur 26: % Regio eerste baan HBO afgestudeerden

Figuur 27: % Regio eerste baan WO afgestudeerden

Gekoppeld aan de vragen rondom de eerste baan, is ook gevraagd of men toentertijd heeft overwogen terug te keren naar Noordoost-Friesland. 44,9% van de respondenten beantwoorde deze vraag met "ja, ik woon er nu" ten opzichte van 41,1% die deze vraag met "nee" beantwoorde. Een klein deel ($\pm 12\%$) gaf aan te hebben overwogen om terug te keren, maar dat niet heeft gedaan. Mensen die aangeven niet overwogen hebben terug te keren naar Noordoost-Friesland, geven hiervoor als reden voor werk- en sociaal gerelateerde redenen. Hier een kleine selectie:

Waarom na de studie niet terug naar Noordoost-Friesland?

"Ik voel me thuis in Utrecht. Geen behoefte of aanleiding om terug te gaan. Ik heb hier mijn leven, huis, werk, partner, vrienden."

"Werk en samenhangend salaris"

"Weinig kansen en activiteiten in de omgeving. Benauwend."

"Minder werkgelegenheid. En woonde inmiddels al een poos naar volle tevredenheid samen in Den Haag. Afgezien van wat familie bevindt mijn leven zich ook in Den Haag/Leiden/omstreken."

²⁵ Zie bijlage 4.5 voor extra cijfers informatie over de zoektocht naar de eerste baan.

Wie? Lodewijk

Leeftijd? 32

Waar? Amsterdam

Amsterdam is fijn, maar Friesland blijft trekken...

Lodewijk groeide op in Eastermar. Hij werd Friestalig opgevoed, en kijkt terug op zijn jeugd als een veilige, onbezorgde tijd. Hij kiest voor het VWO op het Lauwers College in Buitenpost, en naast school is hij vooral bezig met voetbal en uitgaan. Zijn middelbare schoolvrienden komen ook voornamelijk uit de regio Eastermar (Jistrum, Noordburgum). Zijn toekomstdroom op de middelbare school is helder: *“Ik wilde graag, net als mijn vader, directeur worden van een bouwbedrijf. Omdat ik toch wel ‘aardig’ kon leren, koos ik voor bouwkunde aan de universiteit. Al vrij snel wist ik dat ik naar Delft wilde. Mijn broer had hier ook gestudeerd, en het leek mij een leuke, gezellige stad.”* Tijdens zijn studententijd woont Lodewijk in zowel Delft als Den Haag, om vervolgens te solliciteren voor een functie in Amsterdam. Hij gaat dan ook in Amsterdam wonen. Ook wanneer zijn contact in Amsterdam niet wordt verlengd, blijft hij hier wonen. Hij solliciteert bij bedrijven in de regio Randstad, en vindt na een halfjaar een nieuwe baan, wederom in Amsterdam. Deze baan is echter niet in zijn oorspronkelijke bedrijfstak: de bouw. Hier is momenteel weinig werk in te vinden, en hij kiest liever voor de zekerheid van werk in de financiële sector. Hij is erg blij met het wonen in Amsterdam: *“Amsterdam is gewoon een bruisende stad. Elke avond is hier wel iets te doen. En kijk alleen al eens naar de diversiteit van de mensen die hier rondlopen, geweldig! Daarnaast is er breed aanbod aan cultuur. Ook over het landschap, het is niet zo dat ik hier veel groen mis. Het is een erg mooie stad, en je zit ook nog eens dicht bij de zee!”* Lodewijk verwacht alleen te verhuizen, wanneer er verandering komt in zijn burgerlijke staat, zoals wanneer hij gaat samenwonen en kinderen krijgen. Hij gunt zijn kinderen net zo’n fijne en onbezorgde ‘Friese’ jeugd als zichzelf. Hij sluit dan ook niet uit dat hij in de toekomst terug zal keren naar Friesland, al verwacht hij eerder naar Zuidoost-Friesland terug te keren (omgeving Lemmer) dan Noordoost-Friesland, in verband met de bereikbaarheid van de Randstad. In deze omgeving kan hij ook zijn hobby zeilen beoefenen. *“De voornaamste reden om wel terug te gaan is om de mooie Friese woonomgeving, vooral wanneer je een gezin hebt. De voornaamste reden om niet terug te keren is omdat ik er steeds ‘minder heb.’ Mijn sociale contacten in Friesland zijn redelijk verwaterd, zodat het steeds lastiger wordt om terug te keren. Vroeger wilde ik trouwens heel graag weg uit deze streek, en schopte ik vaak tegen Noordoost-Friesland aan. Nu denk ik veel positiever over deze streek, vooral de prachtige natuur van de Wâlden is iets wat ik koester.”*

Vervolg - Waarom na de studie niet terug naar Noordoost-Friesland?

“Ik wilde onderzoek gaan doen aan een universiteit. Op de Rijksuniversiteit Groningen na, liggen er simpelweg geen universiteiten in de buurt van Noordoost Friesland”

“Deprimerende omgeving, weinig werk en weinig groeimogelijkheden.”

“Mijn vriend woonde in de Randstad.”

“- Geen kans op baan- Weinig culturele infrastructuur- Benauwende omgeving”

“Te weinig te doen, geen vrienden daar wonen, kortzichtige en christelijke mensen.”

“Ik ben uiteindelijk WEL teruggekeerd maar ook weer vertrokken. Het lukte me niet de eindjes aan elkaar te knopen en ik kreeg een aanbieding in Dubai te wonen en werken.”

“Het feit dat iedereen elkaar kent en het nodig vindt om over elkaar te praten. De kleinzielige calvinistische moraal is tevens een ergenis.”

“De liefde. Mijn vriend had een boerderij in Dearsom”

Mensen zijn dus vooral om werk- en sociale redenen vertrokken uit Noordoost-Friesland. Hebben zij überhaupt gezocht naar een baan in deze regio? Om hierachter te komen, werden de respondenten ook gevraagd naar *waar* zij naar de eerste baan hadden gezocht. Hierbij gaf slechts 30% aan daadwerkelijk naar banen in Noordoost-Friesland te hebben gezocht. Het is dus niet verrassend dat slechts 21,2% de eerste baan in Noordoost-Friesland vond. Het grootste deel van de respondenten gaf aan vooral naar een baan in de regio van de studiestad te hebben gezocht (41%). Er waren ook 2 respondenten die aangaven na de middelbare school geen vervolgstudie te hebben gevolgd. Deze respondenten vonden werk in Engeland (instructrice paardrijden) respectievelijk in Dokkum (administratief werker).

Huidige werk- en woonregio

De belangrijkste vraag, de reden voor dit onderzoek, zal nu aan bod komen: *waar wonen en werken de hogeropgeleide afgestudeerden, oorspronkelijk uit Noordoost-Friesland anno 2014?*

Het algemene waarneembare patroon is een sterke oriëntatie op Noord-Nederland, en niet, zoals verwacht, een massale stroom naar midden en West-Nederland. In totaal woont zelfs 41,2% van de respondenten anno 2014 nog steeds in Noordoost-Friesland, 15,4% in de provincie Friesland en 18% in overig Noord-Nederland. Opgeteld blijft dus 74,6% van alle respondenten in Noord-Nederland wonen, tegen alle verwachtingen in. Slechts 14,2% van de respondenten woont momenteel in de Randstad. Hele kleine percentages wonen in Oost-Nederland (4,1%) of Zuid-Nederland (1,5%). Een ander klein deel van de respondenten woont momenteel in het buitenland (5,6%).

Er zijn duidelijke verschillen waarneembaar tussen de verschillende afstudeerniveaus. De HBO afgestudeerden zijn voornamelijk op Noord-Nederland georiënteerd, terwijl onder de WO afgestudeerden een gelijkmatigere spreiding is onder (Noordoost-)Friesland, Noord-Nederland en de Randstad.²⁶

²⁶ Zie bijlage 4.6 voor extra cijfers en informatie.

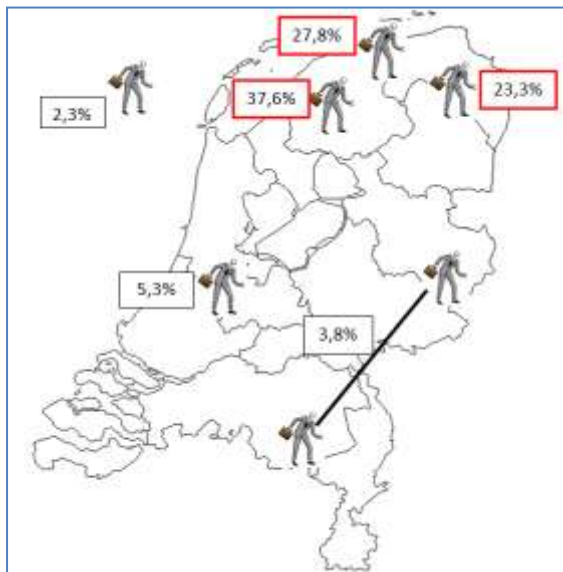
Wie? Eva
Leeftijd? 28

Waar? Den Haag

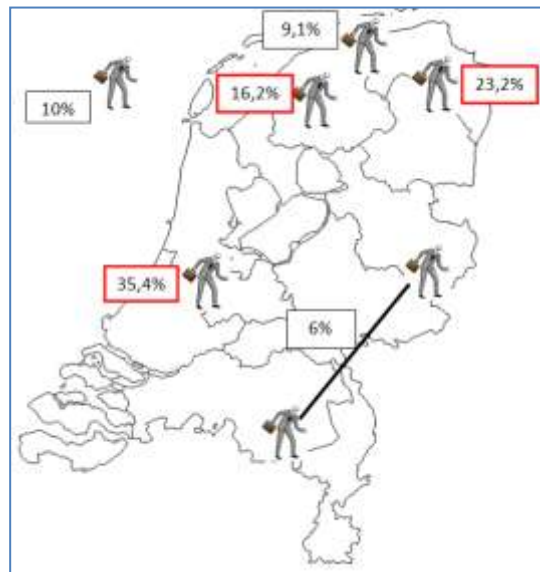
Gelukkig in Den Haag, maar op den duur toch wat landelijker wonen.

Eva groeide op in de Triemen, nabij Kollumerzwaag. Ze bezocht de basisschool in Buitenpost. Thuis was de voertaal Nederlands, ondanks dat er wel Friese roots waren. Eva koos voor het VWO aan het Lauwers College in Buitenpost. Zowel de vriendinnen van de basisschool in Buitenpost als de vriendinnen uit de Triemen gingen ook naar het Lauwers College, dus de keuze lag voor de hand. Eva koestert fijne herinneringen aan haar tijd op het Lauwers College: *“vooral de onderbouw was erg gezellig, in de bovenbouw was de sfeer anders en werden er meer clubjes gevormd. Van het Lauwers College is mij vooral ‘de soos’ als fijne herinnering bijgebleven. Dit was echt een fijne relaxplek in die grote middelbare school. Mijn ouders waren bijvoorbeeld ook soosouder, en op die manier betrokken bij de school. Naast school ondernam ik ook veel buitenschoolse activiteiten, zoals sporten en muziek bij de Wâldsang.”* Ondanks dat Eva een fijne middelbare schooltijd had in Buitenpost, wist ze al vrij snel dat ze na de middelbare school weg wilde uit het gebied. Lange tijd was er sprake van de studie geschiedenis in Groningen aan de Rijksuniversiteit, maar op een gegeven moment wilde ze ‘iets anders dan de rest,’ en de rest ging allemaal naar Groningen. Ze koos daarom voor de studie Geschiedenis aan de universiteit in Leiden. Ze woonde in Leiden in een studentenhuus, en aan het einde van haar studie/begin werkzame leven in Den Haag, eerst anti-kraak en later in een eigen huis met haar vriend. Haar studententijd in Leiden omschrijft ze als *“geweldig! Ik heb van alles gedaan (studentenactivisme, sport), en voelde me al vanaf het begin erg thuis in Leiden. Ik ging niet zo heel vaak meer terug naar de Triemen.”* Momenteel woont Eva in Den Haag, en werkt ze ook in de Randstad. Den Haag bevalt Eva prima om te wonen. Zij en haar vriend wonen in een prettige wijk, en zitten niet alleen dicht bij het centrum, maar ook dicht bij een bos. In de toekomst willen ze echter wel graag naar een dorp, omdat de stad minder geschikt is voor het opvoeden van kinderen. Eva zou op zich niet meer terug willen naar Noordoost-Friesland. Haar vriend komt uit Den Haag, en hij wil graag in deze buurt blijven. Over een tijdje willen ze graag landelijker gaan wonen, ze zullen dan waarschijnlijk op zoek gaan naar een woning in het groene hart, in de buurt van Den Haag. Eventueel een woning in Zuidoost-Friesland sluit Eva ook niet uit, omdat ze dan nog steeds een goede bereikbaarheid hebben met de Randstad. Ze heeft haar werk en vrienden en kennissen opgebouwd in de Randstad, en zou dit niet zomaar willen opgeven. Haar mening over Noordoost-Friesland is wel erg positief: *“Het is zo’n mooie streek. Ik koester er zoveel fijne jeugdherinneringen aan, bijvoorbeeld aan het “Friese” zeilen en schaatsen. Noordoost-Friesland voelt voor mij nog steeds als thuis.”*

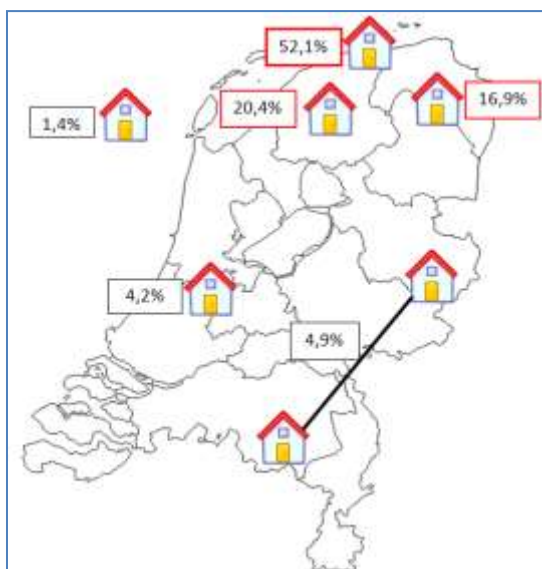
Naast ruimtelijke verschillen in opleidingsniveau, zijn er ook verschillen waarneembaar tussen regio's die veel afgestudeerden trekken om te wonen en regio's die veel afgestudeerden trekken om te werken. Verschillen tussen werk- en woonregio zien we vooral terug in Noordoost-Friesland en overig Friesland. Noordoost-Friesland is een duidelijke woonregio: 52,1% van de HBO afgestudeerden woont momenteel in Noordoost-Friesland, slechts 27,8% werkt er. Van de WO afgestudeerden woont 23,6% momenteel in Noordoost-Friesland, terwijl slechts 9,1% er werkt. Overig Friesland (Leeuwarden) is daarentegen een duidelijke werkregio: 37,6% van de HBO afgestudeerden werkt momenteel in overig Friesland, slechts 20,4% woont er. Van de WO afgestudeerden werkt 23,6% momenteel in overig Friesland, terwijl slechts 16,2% er woont.

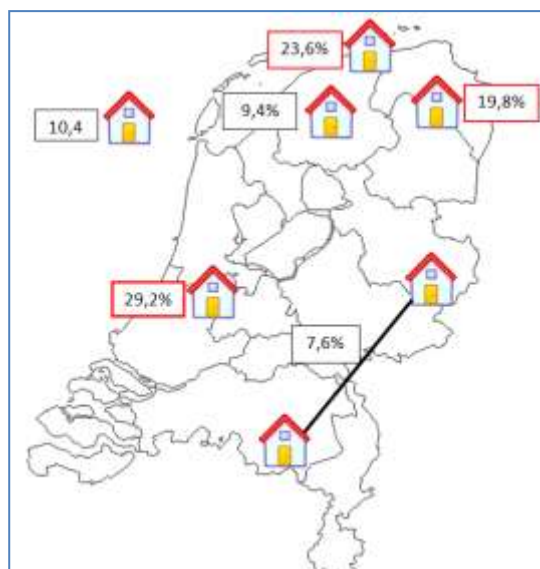
Figuur 28: % Huidige werkregio HBO afgestudeerden

Figuur 31: % Huidige werkregio WO afgestudeerden

Figuur 30: % Huidige woonregio HBO afgestudeerden

Figuur 29: % Huidige woonregio WO afgestudeerden

Wie? Agnes

Leeftijd? 31

Waar? Utrecht

Het Noorden blijft trekken, maar meer mogelijkheden in Utrecht.

Agnes groeide op in Buitenpost. Thuis werd geen Fries gesproken. Na de basisschool koos Agnes voor het Lauwers College in Buitenpost. Hier voltooide ze het Gymnasium. Ze blikt terug op een fijne middelbare schooltijd. Ze nam deel aan veel buitenschoolse activiteiten, zoals de schoolmusical en de 'Lauwersband,' de schoolband. Muziek speelde in die tijd een grote rol in haar leven. Ze was lid van het Frysk Jeugd Orkest, waardoor ze elke zaterdag naar Leeuwarden toog om te oefenen. Voor haar studiekeuze heeft ze zich heel breed georiënteerd, ze heeft overal in Nederland gekeken. Op een gegeven moment had Agnes zich ingeschreven voor de studie 'technische bestuurskunde' in Delft, toen ze besloot toch eens bij 'technische bedrijfskunde' aan de universiteit Twente te gaan kijken. Uiteindelijk heeft ze voor deze studie gekozen, en is ze in Enschede op kamers gaan wonen. Over haar studententijd is ze erg enthousiast: *"ik heb een leuke studententijd gehad in Enschede. Ik woonde in een heel leuk studentenhuus, en met vele van mijn toenmalige huisgenoten heb ik nog steeds contact. Ook was ik actief bij de studievereniging, die veel leuke activiteiten organiseerde. Daarnaast speelde muziek nog steeds een belangrijke rol in mijn leven, in Enschede zat ik bij een studentenorkest (MSO) en ook zat ik tijdens mijn eerste jaren nog bij het Frysk Jeugd Orkest. Ik ging dan in die eerste jaren ook nog elk weekend naar huis."* Na haar studie kon Agnes aan de slag als trainee bij ProRail in Utrecht. Haar afstuderen had ze in Coevorden (Drenthe) gedaan, en hier heeft ze toen ook even anti-kraak gewoond. Toen ze bij ProRail aan de slag kon, betekende dit dat ze naar Utrecht moest verhuizen. Gelukkig vond ze via een bureau voor woningen in Utrecht snel een appartement in de stad. Na haar traineeship bij ProRail heeft ze ook bij ProRail gesolliciteerd naar een vaste functie, en deze kreeg ze ook, ook weer in Utrecht. Haar vriend was inmiddels ook afgestudeerd, en samen hebben ze 2010 een huurwoning in Utrecht betrokken. Ook voor haar hogeropgeleide vriend is er ook meer werk in de Randstad. Toen ze op een gegeven moment er aan toe waren om een huis te kopen, hebben ze lang getwijfeld. Want deze beslissing zou veel bepalen. *"Ik wilde wel heel graag terug naar het Noorden. Maar het is gewoon heel moeilijk om daar twee banen voor hogeropgeleide mensen te vinden. Op een gegeven moment kon mijn vriend wel een baan betrekken in Hardenberg, dat hebben we nog wel even overwogen. Toch hebben we uiteindelijk besloten om de knoop door te hakken, en is onze keuze toch op Utrecht gevallen. Gevoelsmatig zou ik terug willen naar Friesland, maar we moeten ook realistisch blijven, als één iemand van ons zijn/haar baan verliest, is het aanbod in de Randstad veel groter."* Ook in Utrecht voelt Agnes zich thuis. Ze is hier bijvoorbeeld actief geworden bij een orkest voor net-afgestudeerden en de kerk. Hierdoor heeft ze sociale contacten opgebouwd. Het minst prettige aan het wonen in Utrecht is het feit dat de vrienden uit de studententijd hier niet wonen, evenmin als de beide families. Ze moeten altijd (ver) reizen voor een bezoekje aan vrienden of familie. Wel fijn aan Utrecht is dat ze mooi centraal in Nederland wonen. In de toekomst ziet ze zichzelf niet terug gaan naar Friesland: ze hebben inmiddels een huis gekocht in Utrecht. Ze zou wel terug willen naar het Noorden, de enige mogelijkheid is dat haar man een baan vindt in het Noorden, maar dat lijkt moeilijk. Noordoost-Friesland omschrijft ze als: *"mooi, qua landschap niet heel spectaculair, maar qua landschap wel mooier dan de stad Utrecht. Het is erg groen en rustig. De mensen zijn er ook zeker aardiger dan in de Randstad. Toch let men meer op elkaar, en lijken de mensen er soms ietwat minder ruimdenkend."*

Sociale invloeden op huidige woonregio

In het onderzoek is ook aandacht besteedt aan de huidige woonsituatie en sociale status van de respondenten. Mogelijk speelt de samenstelling van het gezin: met of zonder kinderen mee om voor een bepaalde regio in Nederland te kiezen. Uit de diepte-interviews kwam naar voren dat vele respondenten hun kinderen graag in een landelijke omgeving, zoals Noordoost-Friesland zien opgroeien. Daarnaast speelt de herkomstregio van de partner mogelijk een rol, waarbij vrouwen vaker verhuizen voor de liefde dan mannen.

De samenstelling van het gezin lijkt niet van grote invloed op de keuze voor een woonplaats: overal door Nederland wonen alleenstaanden, samenwonenden et cetera. Wel opvallend is dat de meeste stellen *met* kinderen, in Noordoost-Friesland wonen. Dit duidt toch op dat Noordoost-Friesland een regio is waar men de kinderen graag laat opgroeien.

De invloed van de partner op de woonplaatskeuze lijkt mee te vallen, het grootste gedeelte van de samenwonende respondenten (38,8%) gaf aan dat hun huidige woonplaats *niet* in hun eigen herkomstregio ligt, *noch* in de herkomstregio van de partner. Een ander groot deel (26,6%) geeft aan momenteel in Noordoost-Friesland te wonen, wat zowel hun eigen herkomstregio is, als die van hun partner. In 20,2% van de gevallen is de partner voor hen naar Noordoost-Friesland verhuisd, tegenover 14,4% die vanuit Noordoost-Friesland naar de herkomstregio van de partner is verhuisd. Aangenomen wordt dat vrouwen vaker bereid zijn te verhuizen voor hen partner. Dit fenomeen treedt ook op bij de respondenten in dit onderzoek. 17% van de vrouwen woont momenteel in de herkomstregio van de partner (niet Noordoost-Friesland) ten opzichte van 8% van de mannen.²⁷

Tevredenheid over huidige woonregio

De respondenten zijn gevraagd naar de algemene tevredenheid over hun huidige woonplaats. Hierbij werd gebruik gemaakt van een 5punts Likert schaal, oplopend van zeer ontevreden naar zeer tevreden. Het grootste gedeelte van de respondenten gaf aan *tevreden* (52,4%) of *zeer tevreden* (34,8%) te zijn over de huidige woonplaats. Wanneer gekeken wordt naar verdeling van tevredenheid over verschillende regio's, (zijn mensen in bepaalde regio's meer tevreden dan mensen in andere regio's?) dan lijkt dit redelijk gelijk verdeeld. In alle regio's wonen meer mensen die tevreden zijn dan ontevreden. Met andere woorden, het blijkt maar dat tevredenheid een erg subjectief begrip is. Respondenten in de Randstad zijn even tevreden over de woonomgeving dan mensen in Noordoost-Friesland.²⁸ In bijlage 4.8 is per regio de tevredenheid over specifieke punten in alle regio's te vinden.

	Noordoost-Friesland	Overig Friesland	Overig Noord Nederland	West-Nederland (Randstad)	Oost-Nederland	Zuid-Nederland	Buitenland
Zeet ontevreden	3%	0%	2%	0%	0%	0%	0%
Ontevreden	2%	0%	0%	3%	0%	0%	13%
Niet tevreden/niet ontevreden	9%	15%	8%	5%	18%	0%	7%
Tevreden	59%	46%	55%	42%	63%	25%	40%
Zeet tevreden	27%	39%	35%	50%	18%	75%	40%
Totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

²⁷ Zie bijlage 4.7 voor extra cijfers en informatie over sociale invloeden.

²⁸ Zie bijlage 4.8 voor extra cijfers en informatie over tevredenheid, inclusief cijfers en tabellen over specifieke punten tevredenheid per regio.

“Blijvers”

Wie? Rommy

Leeftijd? 28

Waar? Zwaagwesteinde

Betrokken "Westreender" bouwt toekomst op in Noordoost-Friesland.

Rommy is geboren en getogen in Zwaagwesteinde. Hij is Friestalig opgevoed en voelt zich nog steeds meer verwant met de Friese dan de Nederlandse taal: *“ik kan mij in het Fries gewoon beter uitdrukken dan in het Nederlands. Het Fries ligt dichterbij me.”* Na de basisschool kiest hij voor een VMBO opleiding op het Dockinga College in Dokkum. Tijdens zijn middelbare schooltijd ontwikkelt zich ook steeds meer een toekomstdroom, namelijk ‘tussenpersoon’ te worden voor mensen die een verzekering of hypotheek willen afsluiten. Hij kiest dan ook voor de opleiding “MBO Bank en verzekeringswezen” op de Friese Poort, eerst in Dokkum en vervolgens in Leeuwarden. Na het MBO besluit hij om verder te studeren, HBO “Financial management” op de NHL in Leeuwarden. Tijdens deze laatste studie behaalt hij ook in voorbereiding op zijn toekomstige carrière als tussenpersoon verzekeringen en hypotheek alle verplichte certificaten van de Wet Financieel Toezicht. Tijdens zijn gehele studietijd woonde Rommy nog in Zwaagwesteinde. Naast zijn school/studie was hij voornamelijk aan het werk, ook in de regio Noordoost-Friesland. Ook is hij veel te vinden in het plaatselijke uitgaansleven en zit hij bijvoorbeeld bij de dartsvereniging in Zwaagwesteinde. Met de klasgenoten van de opleiding in Leeuwarden heeft hij af en toe nog contact. Zijn meeste sociale contacten zijn in Noordoost-Friesland. In 2009 voltooide hij zijn studie aan de NHL en is toen direct voor zichzelf begonnen, als ‘hypotheek en verzekeringen tussenpersoon,’ met een kantoor gevestigd in Kollum (Noordoost-Friesland). Tijdens één van zijn stages op het HBO heeft hij zijn huidige vriendin kennen geleerd, in Duitsland. Weekends is hij dan ook in Duitsland te vinden bij zijn vriendin en kind, en doordeweeks in Zwaagwesteinde. Hij heeft zijn klantenkring in Noordoost-Friesland opgebouwd, en zou dan ook niet kunnen verhuizen naar Duitsland. Hij vindt het overigens niet erg om éénmaal in de week naar Duitsland heen en terug te reizen: *“wist je dat reizen mensen één van de grootste gevoelens van vrijheid geeft? Bovendien zou ik ook niet naar Duitsland kunnen verhuizen. 80% van mijn klantenkring woont in Noordoost-Friesland. Ik kijk momenteel ook wel wat om mij heen, om hier bijvoorbeeld een woning met kantoor te kopen. Eventueel komen mijn vriendin en kind hier dan heen.”* Niet alleen in zijn werk is Rommy actief in Noordoost-Friesland, ook op maatschappelijk vlak is hij betrokken bij deze regio, hij is lid van de PvdA Dantumadeel, en doet ook mee aan de gemeenteraadsverkiezingen voor deze partij. Zijn maatschappelijke betrokkenheid blijkt, wanneer hij gevraagd wordt naar zijn mening over Noordoost-Friesland: *“als ik naar deze streek kijk, is het eerste wat in me opkomt de kansarme jongeren. Wat moet er van deze jongeren worden de komende 20 – 30 jaar? De werkloosheidspercentages zijn hier erg hoog, jongeren hangen soms maar wat rond. Hier erger ik me aan, en ik zou willen dat hier actie wordt ondernomen. Het drugsgebruik is ook erg hoog in deze regio, ook een aandachtspunt. Denkend aan Noordoost-Friesland overheerst een negatief gevoel.”* Hij verwacht nog lange tijd in Noordoost-Friesland te kunnen wonen, de enige mogelijkheid die hem zou doen verhuizen is wanneer hij hier geen werk meer kan vinden. Dit lijkt hem redelijk onwaarschijnlijk, omdat vele tussenpersonen binnenkort met pensioen gaan, zodat er voor hem veel werk vrijkomt. De komst van de Centrale As biedt volgens hem mogelijkheden in dit gebied, maar deze moeten niet worden overschat. Ook nu is de bereikbaarheid in het gebied goed. Hij zou zich graag verder willen ontwikkelen in dit gebied, zowel zakelijk als op maatschappelijk/politiek gebied voor de PvdA. Hij voelt zich betrokken bij de streek.

Daadwerkelijk teruggekeerd naar Noordoost-Friesland na voltooiing studie

Het algemene patroon van respondenten is dat van alle respondenten het grootste gedeelte nog steeds in de oorspronkelijke studieregio woont. Bijvoorbeeld van de groep respondenten die tijdens de studietijd in Noordoost-Friesland woonde, woont momenteel 76,4% ook nog in Noordoost-Friesland en van de respondenten die in overig Noord-Nederland (Groningen) studeerden, woont 63,8% nog steeds in die regio. Respondenten die na de studie daadwerkelijk zijn teruggekeerd naar Noordoost-Friesland, zijn dun bezaaid. 33,3% van de respondenten die tijdens de studie in overig Friesland woonde is teruggekeerd, ten opzichte van 19,4% van de studenten die in overig Noord-Nederland en 13% van de studenten die in West-Nederland studeerde keerde terug naar Noordoost-Friesland.²⁹

Terug naar Noordoost-Friesland

De respondenten die momenteel *niet* in Noordoost-Friesland wonen, werd gevraagd of zij binnen nu en 10 jaar van plan zijn om terug te keren naar Noordoost-Friesland. Slechts 8,9% van de respondenten beantwoorde deze vraag met “ja.” 86,6% van deze respondenten beantwoorde de vraag met ‘nee.’ Een overige 4,5% gaf aan reeds in Noordoost-Friesland te wonen. Bij nadere inspectie bleken dit respondenten te zijn die in plaatsen wonen die dichtbij Noordoost-Friesland liggen, zoals Drachten, Smallingerland.

Wie zijn de mensen die overwegen om al dan niet terug te gaan Noordoost-Friesland? Alleen een klein deel van respondenten uit overig Friesland en overig Noord-Nederland geven aan te verwachten terug te keren binnen nu en tien jaar. Uit de overige woonregio's geeft vrijwel niemand aan te verwachten binnen nu en tien jaar terug te keren naar Noordoost-Friesland.

Waarom wel terug?

Slechts 8,9% van de respondenten, momenteel woonachtig elders in Friesland/Nederland geeft aan te verwachten terug te keren naar Noordoost-Friesland binnen nu en tien jaar. Zij geven aan dit vooral te verwachten om sociale redenen en woonwensen. Hieronder een selectie uit de redenen die men hiervoor aanvoert:

“Carrièreswitch”

“Goedkoop wonen, dichtbij Leeuwarden”

“Familie en woonomgeving”

“Na jaren in Noord Holland gewoond te hebben, woon ik sinds enkele maanden in Leeuwarden. Mocht mijn privesituatie in de toekomst veranderen (partner, kinderen) dan verwacht ik weer terug te keren naar Noordoost-Friesland”

“Vanwege mijn mem, die word een dagje ouder en ik wil graag bij haar in de buurt zijn, de vrijheid en de mentaliteit van de mensen blijft trekken, ik wil graag dat mijn zoontje net zo vrij en in een mooie sociale omgeving opgroeit zoals ik dat heb kunnen doen.”

“Het grootste gedeelte van mijn familie en vrienden woont in die regio, dus het zou leuk zijn, maar geen must...”

“Ik houd van het Friese Landschap en voel me hier thuis.”

²⁹ Zie bijlage 4.9 voor extra cijfers en informatie over wel of niet terug.

Wie? Nyncke

Leeftijd? 32

Waar? Augustinusga

Uitgevlogen naar Amsterdam, toch weer teruggevlogen naar Augustinusga!

Nyncke groeide op in Kollumerzwaag. Haar moeder komt uit Friesland en haar vader uit Amsterdam, ze werd dan ook tweetalig opgevoed. Na de basisschool kiest ze voor VWO op het Lauwers College in Buitenpost. Hier beleeft ze een fijne tijd: *“Ik heb een leuke tijd gehad op het Lauwers College. Ik deed allemaal extra dingen, zoals Latijnse les, ging naar schooldisco's en deed ook mee aan acties of andere buitenschoolse activiteiten zoals Zip Your Lip. Mijn hele sociale leven speelde ook een beetje rondom het Lauwers College.”* Tijdens de middelbare school is het nog niet helemaal duidelijk welke opleiding ze wil gaan doen. Iets in de catering lijkt haar leuk, maar hiervoor heeft ze eigenlijk een te hoge vooropleiding, zo wordt haar verteld. Tijdens de voorlichting in Leeuwarden komt ze in contact met de opleiding 'ergotherapie'. *“Eigenlijk was het vooral nieuwsgierigheid naar wat de studie inhield, maar de studie sprak mij direct aan. De studie werd gegeven in Amsterdam. Hoewel ik niet per se intenties had om weg te gaan uit Friesland, heb ik toch voor de studie gekozen en ben ik na de middelbare school naar Amsterdam te gaan.”* In Amsterdam volgt Nyncke de studie 'Ergotherapie' aan de Hogeschool van Amsterdam. Tijdens haar studententijd woont ze eerst in een appartement in Amsterdam en later nog een tijdje in Hoofddorp. Al aan het begin van haar studententijd leert ze in Friesland haar toenmalige vriend/huidige man kennen. Hij woont in Augustinusga, en zodoende zijn ze weekends vaak in dit dorp te vinden. Met Kollumerzwaag heeft ze veel minder binding dan met Augustinusga, verteld ze. Nyncke en haar vriend vormen samen met andere stellen uit Augustinusga en Surhuizum een hechte vriendengroep, weekends gaan ze veel met zijn allen op stap in de regio. Al tijdens haar studententijd regelt Nyncke stages in het Noorden, zodat ze meer tijd met haar vriend kan doorbrengen. Ook wordt ze langzaamaan actief in het verenigingsleven van Augustinusga: als redactielid van het dorpsblad en als vrijwilligster bij de voetbalvereniging. Haar vriend woont, ten tijde van haar afstuderen, op zichzelf in Augustinusga, en zij woont hier weekends ook al praktisch bij in. Het ligt voor de hand om een baan te zoeken in het Noorden en niet in Amsterdam te blijven. Nyncke vindt een baan als ergotherapeut in Haren en Groningen, beide voor 16 uur per week. Na een tijdje kan ze meer uren werken in Haren, en zodoende besluit ze haar baan in Groningen op te zeggen. Dagelijks gaat ze met de auto naar haar werk in Haren. Ze woont dan nog met haar vriend in een huurwoning in Augustinusga. Uiteindelijk besluiten ze ook voor een koopwoning in Augustinusga te kiezen. In 2006 is Nyncke getrouwd, en daarna kwam hun eerste kindje. Met de komst van een kleintje werd ook de wens om wat dichterbij huis te gaan werken, groter. *“Ik heb toen gesolliciteerd in de regio Noordoost-Friesland, voor de vacature van ergotherapeut bij Berchhiem in Burgum. Later is dit opgegaan in de Friese Wouden. Hierdoor werk ik momenteel zowel op locatie, als in de thuiszorg. Daarnaast biedt de Friese Wouden mij veel mogelijkheden voor ontwikkeling op professioneel gebied. Ik houd me momenteel bezig met enkele projecten en wil me verder ontwikkelen in die richting: projectmanagement.”* De keuze voor Augustinusga hangt vooral samen met het feit dat haar partner hier vandaan kwam. Ook zelf woont ze liever op het platteland dan in de stad, maar of dit nou in (Noordoost-) Friesland is, maakt verder niet zoveel uit. Het begrip Noordoost-Friesland vindt Nyncke vaag, ze voelt zich wel verbonden met de streek, maar dan vooral met het eigen dorp. Voor de toekomst verwacht ze nog lang in Noordoost-Friesland te wonen: *“ik zie geen enkele reden om hier weg te gaan. Het bevalt me hier goed, onze kinderen zitten hier op school en hun vriendjes wonen hier. Ik ben hier gelukkig.”*

Waarom niet terug?

Ruim 86% van de respondenten, momenteel woonachtig buiten Noordoost-Friesland, geeft aan niet te verwachten binnen nu en tien jaar terug te keren naar Noordoost-Friesland. Zij geven aan dit vooral niet te verwachten, omwille van hun partner en omdat Noordoost-Friesland te weinig banen en culture voorziening te bieden heeft.

Hieronder een selectie van de redenen die men aanvoert:

“Weinig connecties meer met deze regio. Ik zie verder ook geen verandering in arbeidsgelegenheid voor hoger opgeleiden.”

“Voel me toch prettiger in een iets 'stadsere' omgeving”

“Noordoost-Friesland trekt me niet. Ik vind het belangrijk voor mijn ontwikkeling om uit mijn comfortzone te stappen en juist nieuwe ervaringen op te doen; terug naar Friesland voelt als een stap achteruit.”

“Geen mijnbouw-werk, het grootste deel van mijn familie woont op Terschelling, kan mijn interesses niet uitoefenen en heb een sociaal leven opgebouwd in Falmouth, Verenigd Koninkrijk”

“Gezin van herkomst woont nu ook in deze regio. Familie, vrienden zijn hier. Werkgelegenheid is niet gunstig in NO Friesland. Draag het wel een warm hart toe, maar die tijd ligt achter me.”

“Twee maanden geleden een huis gekocht in Oosterbeek en ik ben hier heel tevreden: mentaliteit van de mensen en de prachtige omgeving.”

“Mijn vriend wil graag naar de plek waar hij opgroeide (de Veluwe) en we hebben de keuze gemaakt daar naar toe te gaan over 2 jaar. Ik had zelf heel graag wel terug gewild naar Noordoost-Friesland!”

“Tevreden over huidige woonplaats en mijn man wil niet naar Friesland.”

“Friesland is niet de regio bij uitstek voor kunst en cultuur.”

“Ligging NOF (niet centraal), het idee dat mensen in NOF 10 jaar achterlopen in de tijd ;-)”

“Het heeft mij niks te bieden.”

“De werkgelegenheid is in de Randstad beter en ik woon prima met mijn gezin in het rustige Nootdorp (toch nog een beetje landelijk in de Randstad).”

“Geen interesse, ben tevreden met waar ik nu woon. Plus bereikbaarheid vanuit Noordoost Friesland is slecht (Geen goede doorstroming tijdens spitsuren)”

“Geen geschikt klimaat voor onderneming”

“Ik heb een partner uit Nieuw Zeeland en we zijn van plan om een periode in Nieuw Zeeland te gaan wonen.”

“Voor zowel mij als mijn partner een geschikte baan vinden lijkt me lastig. je hebt niet meer een baan voor het leven bij 1 bedrijf, dus je moet flexibel blijven daarin.”

Wie? Sjoukje

Leeftijd? 29

Waar? Burgum

"Van de klei, via Oosterwolde, naar de Wâlden."

Sjoukje is geboren en getogen bij haar ouders op de boerderij in Hegebeintum (nabij Ferwert). Haar middelbare schooltijd begint op de mavo op het Dockinga College in Ferwert. Vervolgens gaat zij, als een van de weinige van haar vriendinnen, door naar de Havo op het Dockinga College in Dokkum. Terugblikkend op haar middelbare schooltijd, overheerst een positief gevoel: *"het was een mooie tijd op de middelbare school. Op de mavo waren we wel hechter dan op de havo. De vriendinnen van de eerste jaren op de mavo, zie ik nog steeds. Naast school, was ik ook actief bij de ijsclub van Ferwert en ging ik in de weekenden veel met vriendinnen op pad."* Na de middelbare school kiest Sjoukje voor de opleiding 'milieukunde' aan het Van Hall instituut in Leeuwarden. Ze kiest vooral voor deze opleiding, omdat ze al heel zeker wist 'iets' met het milieu te willen doen, en ook vanwege haar achtergrond op de boerderij. Dagelijks gaat ze met de bus naar Leeuwarden. Ze had geen behoefte om op kamers te gaan wonen in Leeuwarden, want ze had nog genoeg sociale contacten in de omgeving Ferwert (vriendinnen van middelbare school). Een 'echt studentenleven' heeft ze niet gehad, maar kwam wel vaak met bij medestudenten in Leeuwarden om te stappen of voor een barbecue. Ook loopt ze tijdens haar opleiding meerdere stages, in onder andere Groningen en Haarlem. Tijdens die stages woont ze bij gastgezinnen. Ook komt ze regelmatig bij haar vriend, die in Groningen studeert en woont. Haar focus voor een baan ligt op Noord-Nederland. Al tijdens haar studie heeft ze zich ingeschreven bij een milieukundig uitzendbureau in Groningen, en na haar afstuderen kan ze via hen direct aan de slag bij een adviesbureau voor bodemonderzoek in Assen. Ze woont dan eerst een halfjaar in Nieuw-Roden en later in Assen zelf, telkens in een 'soort studentenhuus.' Als haar vriend klaar is met studeren, en een baan krijgt aangeboden in Groningen, betrekken ze samen een huurwoning in Oosterwolde (tussen Groningen en Assen in). Uiteindelijk hebben Sjoukje en haar vriend 4 jaar in Oosterwolde gewoond. Toen ze na een paar jaar huren, wel toe waren aan een koopwoning, gingen ze in eerste instantie op zoek naar een koopwoning in deze regio. Hoewel haar vriend soms erg enthousiast was over een woning, was er 'iets' wat Sjoukje tegenhield een huis in deze regio te kopen: *"mijn gevoel klopt niet, ik voelde me niet thuis in deze omgeving. Ik miste het 'echte' Friesland, en het spreken van de Friese taal met de mensen om me heen. Ik voelde steeds sterker een drang om terug te gaan naar het hoge Noorden. Maar, we bleven wel realistisch: zonder baan, konden we daar niet gaan wonen."* Sjoukje besloot om actief op zoek te gaan naar een baan in Noord-Friesland, en solliciteerde telefonisch bij meerdere bedrijven. Toen stuitte ze op een vacature bij de gemeente Tytsjerksteradiel: beleidsmedewerker bodem & afval. Ze twijfelde geen moment, solliciteerde en werd aangenomen. In het begin reisde ze dagelijks van Oosterwolde naar Burgum, terwijl zij en haar vriend/man om huizen zochten in Noordoost-Friesland. Uiteindelijk viel de keuze op een woning in Burgum. Hier vindt ze alles wat ze nodig heeft. Ze verwacht ook nog voor lange tijd in Noordoost-Friesland te blijven: *"ik voel me hier thuis. Ik heb een goed gevoel bij Noordoost-Friesland. Misschien dat we nog wel eens naar een andere woning verhuizen, maar dan altijd in de buurt. Hoewel de meest Noordelijke streek van Noordoost-Friesland (de 'klei') nog steeds echter als thuis voelt, kan ik prima aarden hier in de 'Wâlden. Ik ben heel blij dat het zo is gelopen, en dat ik nu toch ergens woon waar ik me prettiger voel dan in Oosterwolde. Onbewust heb ik waarschijnlijk altijd terug gewild, en me daarom daar ook niet opengesteld voor sociale contacten. Dit is nu ook veel meer, we hebben een leuk en sociaal leven in Burgum en Noordoost-Friesland."*

Vervolg – Redenen waarom niet terug naar Noordoost-Friesland

“Ik zou misschien wel terug willen keren naar het noorden, maar dan eerder naar de stad Groningen, omdat hier veel meer faciliteiten zijn en meer culturele activiteiten plaatsvinden en er ook meer mogelijkheden zijn qua werk.”

“Ver verwijderd van de rest van Nederland, zowel fysiek als qua mentaliteit. Daarnaast bevalt mijn huidige werkgever mij goed.”

Redenen waarom niet terug: push & pullfactoren

Uit de redenen die men aanvoert waarom men niet meer terug wil naar Noordoost-Friesland, kunnen twee groepen respondenten worden onderscheiden:

- Respondenten die niet terug willen i.v.m. negatieve eigenschappen van Noordoost-Friesland (tekort aan werkgelegenheid, slechte bereikbaarheid et cetera.)
- Respondenten die niet terug willen i.v.m. positieve eigenschappen van hun huidige woonplaats. Zij zijn inmiddels helemaal gesetteld ergens anders, en zien daarom geen reden om terug te verhuizen naar Noordoost-Friesland. Dit heeft echter niets met de streek Noordoost-Friesland zelf te maken, ze willen er bijvoorbeeld wel naartoe voor vakantie.

De eerste groep benoemt duidelijke pushfactoren van Noordoost-Friesland, terwijl de tweede groep vooral de pullfactoren van andere regio's benoemt. Beide groepen nemen ongeveer de helft van deze respondenten in.

Wie? Wendy

Leeftijd: 32 jaar

Waar? Kootstertille

Uitdagende baan en fijne omgeving voor mijn zoon in Noordoost-Friesland.

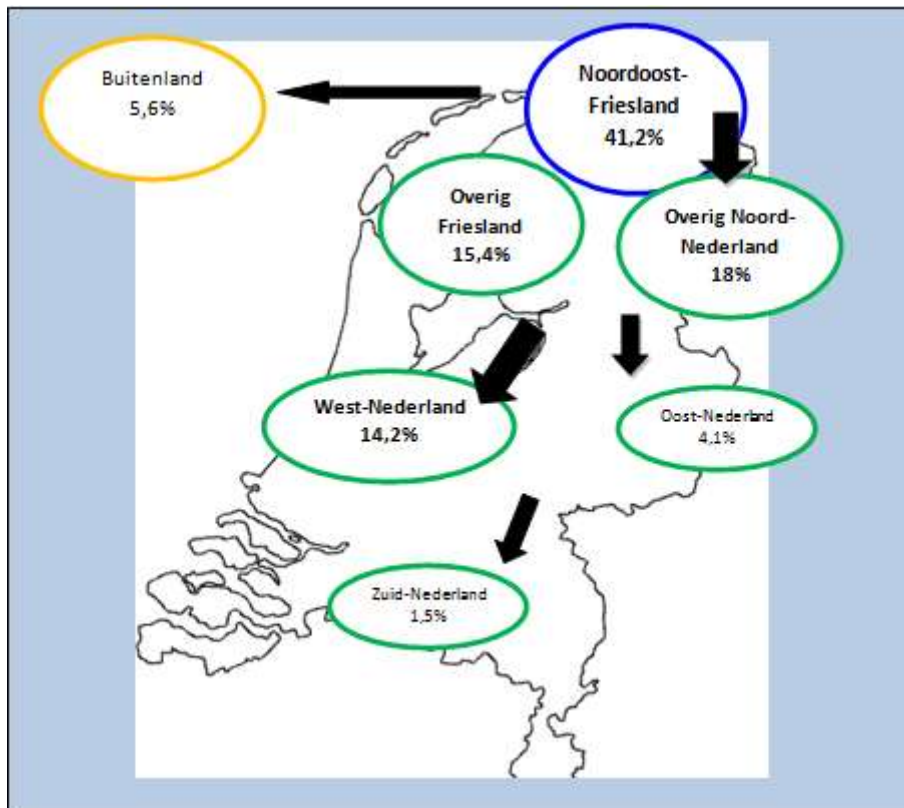
Wendy groeide op in Kootstertille, in een Friestalig gezin. Ze koos voor de Havo op het Lauwers College in Buitenpost. Ze was een ijverige leerling, en nam haar school erg serieus. Terugblikkend op haar tijd op de middelbare school, geeft ze aan een mooie tijd te hebben gehad. Naast dat ze veel tijd aan huiswerk besteedde, werkte ze al op jonge leeftijd. Vanaf haar 14^e /15^e werkte ze bij een restaurant in Buitenpost. Wendy wist nog niet heel duidelijk wat ze wilde later: *“ik hoefde niet per se heel ver weg ofzo, ik leefde meer in het moment en hield me nog niet zozeer bezig met de (verre) toekomst. Een gezin stichten leek me uiteindelijk wel heel fijn.”* Ze kiest uiteindelijk voor de studie ‘Retail management’ aan de CHN in Leeuwarden. Dit blijkt al snel geen goede keuze, de studie bevalt niet en ze besluit dan ook al snel met de studie te stoppen. Ze besluit om vervolgens een jaar lang te gaan werken (supermarkt Surhuisterveen), om vervolgens een andere studie op te pakken. Dit is de studie ‘bank en verzekeringswezen’ op de Friese Poort in Leeuwarden. Met haar Havo-achtergrond gaat deze studie haar erg gemakkelijk af. Ze besluit dan ook verder te gaan. Ze kiest voor de werk- & leeropleiding ‘financial service management’ aan de NHL in Leeuwarden. Voor deze studie volgt ze ook verschillende stages, telkens in Noord-Nederland. Tijdens haar MBO studietijd woont ze nog thuis bij haar ouders in Kootstertille. Ze kiest bewust om thuis te blijven wonen, omdat ze bang is dat wanneer ze op kamers gaat ze minder serieus om zal gaan met haar studie. Tijdens haar HBO studie gaat ze op een gegeven moment samenwonen met haar vriend in Surhuisterveen. Haar sociale leven speelt zich vooral in Noordoost-Friesland af, bij haar vriend. In 2005 behaalt Wendy cum laude haar diploma op het NHL. Na haar studie benadert de Rabobank haar voor een baan. Voor haar eerste baan betreft Wendy betreft ‘kas/balie functies,’ op verschillende plekken in Friesland (commercieel begint iedereen hier, ongeacht vooropleiding). Tijdens het begin van haar werkzame leven woont ze nog in Surhuisterveen, maar dan besluiten zij en haar vriend een huis te kopen in Drachten. Binnen de Rabobank krijgt Wendy de kans om zich verder te ontwikkelen, na 3 jaar als financieel adviseur voor particulieren te hebben gewerkt, komt Wendy terecht op de afdeling ‘Commercieel Ondersteuning Bedrijven’ op de hoofdvestiging in Damwoude. Hier werkt ze momenteel nog steeds, als projectleider/kwaliteitsmedewerker, waarbij ze rapporteert aan het MT. In 2012 liep haar relatie stuk, en is zij met haar zoontje in een huurwoning in Kootstertille gaan wonen. Ze koos voor Kootstertille, omdat dit dichtbij haar ouders (oppas) is, en omdat ze ook gehecht is aan de regio: *“Ik heb hier alles wat ik nodig heb, mijn werk, mijn ouders, ik voel me verbonden met deze regio. Ik wil ook graag in Noordoost-Friesland blijven, in verband met mijn kindje. Hij krijgt hier een fijne jeugd. Vooral de rust van Noordoost-Friesland vind ik fijn, de kleinschaligheid, het sociale aspect. Ik denk dat de mensen hier veel meer contact met elkaar hebben dan in de stad.”*

4.2 Toetsing specifieke hypothesen.

In paragraaf 2.6 zijn meerdere hypothesen opgesteld. Deze zullen in deze paragraaf getoetst worden. Hiervoor zal veelvuldig gebruik worden gemaakt van het statistische analyse programma SPSS.

Algemeen

Hypothese 1a: Het merendeel van de hogeropgeleide jongeren uit Noordoost-Friesland zal na het voltooien van hun studie niet in Noordoost-Friesland wonen.

Figuur 32: Huidige woonregio alle respondenten

Van de 267 respondenten woont in 2013/2014 een dikke 40% nog in Noordoost-Friesland. De verwachting van hypothese 1a was dat het merendeel (>50%) na het voltooien van de studie niet meer in Noordoost-Friesland zou wonen, en deze hypothese wordt bevestigd.

Echter, wanneer men Noordoost-Friesland en overig Friesland (voornamelijk Leeuwarden) bij elkaar optelt, komt men op 56,5% van de hogeropgeleide jongeren die in de provincie Friesland blijft wonen. Met andere woorden, meer dan de helft van de hogeropgeleide jongeren blijft in Friesland wonen.

De overige 43,4% woont niet meer in Friesland, het grootste gedeelte (18%) is echter wel in Noord-Nederland woonachtig, voornamelijk in de stad Groningen. De verwachting was dat men voornamelijk naar de Randstad zou trekken, maar dit lijkt mee te vallen. Slechts 14,2% van de respondenten is woonachtig in de Randstad.

Hypothese 1b: Jongeren uit Noordoost-Friesland met een HBO opleiding wonen na afronding van hun studie vaker in Noordoost-Friesland dan jongeren uit Noordoost-Friesland met een universitaire opleiding.

Wanneer we kijken naar het opleidingsniveau van jongeren, oorspronkelijk afkomstig uit Noordoost-Friesland en hun huidige woonplaats, valt op dat de HBO afgestudeerden vooral in Noordoost-Friesland blijven wonen, terwijl universitair afgestudeerden vooral naar West-Nederland lijken te gaan. Is dit verband echter statistisch significant? Hiervoor wordt een ANOVA toets³⁰ gebruikt. De uitkomst van deze toets bleek significant³¹, met andere woorden het feit dat iemand een HBO of WO opleiding heeft, is van significante invloed op de huidige woonplaats, in de richting dat jongeren uit Noordoost-Friesland met een HBO opleiding na afronding van hun studie vaker in Noordoost-Friesland wonen dan jongeren uit Noordoost-Friesland met een universitaire opleiding. De verklaring hiervoor kan liggen in het feit dat er meer banen beschikbaar zijn voor HBO studenten in of om Noordoost-Friesland terwijl de WO'ers hier nauwelijks mogelijkheden hebben.

Factoren van invloed op de keuze om tijdens of na afronding van de studie in Noordoost-Friesland al/niet te blijven

Hypothese 2a: Er vindt meer opleidingsmigratie plaats door vrouwen dan door mannen afkomstig uit Noordoost-Friesland.

Verondersteld wordt dat vrouwen vaker de herkomstregio verlaten voor een studie. In dit onderzoek lijkt de verdeling tussen mannen en vrouwen over de verschillende studieregio's echter gelijk verdeeld te zijn. Er lijkt geen verschil tussen vrouwen en mannen in hun keuze voor een studieregio. Om te onderzoeken of er inderdaad geen sprake is van een statistisch verband, wordt een independent samples t-test³² gebruikt. De uitkomst van deze toets is niet significant³³, met andere woorden: het feit dat iemand een man of een vrouw is, is *niet* van significante invloed op de woonplaats tijdens de studie. Er vindt statistisch gezien niet meer opleidingsmigratie plaats door vrouwen dan door mannen.

Hypothese 2b: Hooggeschoolde mannen wonen na afronding van hun studie vaker in Noordoost-Friesland dan hooggeschoolde vrouwen.

Verondersteld wordt dat mannen 'honkvaster' zijn dan vrouwen, en daarom vaker in de herkomstregio blijven wonen. In Noordoost-Friesland lijkt echter het omgekeerde het geval. Momenteel wonen 37 van de 100 mannelijke respondenten in Noordoost-Friesland (37%) ten opzichte van 73 van de 167 vrouwelijke respondenten (43,7%). Bovenstaande hypothese wordt

³⁰ ANOVA staat voor analysis of variance (analyse van de variantie). De ANOVA vergelijkt net als de t-test gemiddelden en wordt ook gebruikt om hypothesen te toetsen. De ANOVA is in staat om 2 of meer groepen met elkaar te vergelijken, door de variantie tussen de groepen (between groups) in verhouding te zetten ten opzichte van de variantie binnen de groepen (between groups).

³¹ Zie bijlage 4.10 voor de complete uitwerking van deze toets.

³² Een Independent samples t-test wordt gebruikt om twee groepen met elkaar te vergelijken. Hierbij wordt de Levene's test gebruikt om de gelijkheid in variantie te onderzoeken tussen de twee groepen. Wanneer deze toets *niet* significant is, kan worden aangenomen dat de varianties niet verschillen, en kan de bovenste rij worden gebruikt (equal variances assumed).

³³ Zie bijlage 4.11 voor de complete uitwerking van deze toets.

daarom aangepast, in de positieve richting van vrouwelijke respondenten. Er wordt vervolgens met behulp van een independent samples t-test onderzocht of er inderdaad sprake is van een significant invloed van het geslacht op of men later wel of niet in Noordoost-Friesland woont. De uitkomst van deze toets is niet significant³⁴, met andere woorden: het gegeven of iemand mannelijk of vrouwelijk is, is niet van invloed op of men momenteel wel of niet in Noordoost-Friesland woont.

Hypothese 3: Jongeren uit kleinere kernen in Noordoost-Friesland zijn vaker geneigd na de studie terug te keren naar Noordoost-Friesland dan jongeren uit grotere kernen.

Verondersteld wordt dat jongeren uit kleinere kernen een sterkere binding ontwikkelen met de herkomstregio, en daarom op latere leeftijd vaker hier wonen, dan jongeren uit grotere kernen in een gebied. Noordoost-Friesland kent meerdere grote dorpen, van meer dan 5.000 inwoners en met een centrale regiofunctie qua voorzieningen. In dit onderzoek worden deze dorpen tot 'grote kernen' gerekend. Het betreft de volgende dorpen: Dokkum (13.145 inwoners), Burgum (10.083 inwoners), Surhuisterveen (5.865 inwoners), Buitenpost (5.851 inwoners), Kollum (5.654 inwoners), Damwoude (5.568 inwoners) en Zwaagwesteinde (5.175 inwoners).

120 respondenten (45%) geeft aan tijdens de middelbare schooltijd in een grote kern te hebben gewoond, ten opzichte van 147 (55%) die tijdens de middelbare school in een kleine kern woonden. Waar wonen deze respondenten nu? Heeft de variabele of iemand woonachtig was in een kleine of grote kern invloed op de latere keuze om wel of niet in Noordoost-Friesland te gaan wonen?

Hiervoor wordt wederom een independent sample t-test gebruikt. De uitkomst van deze toets is niet significant³⁵, met andere woorden: het gegeven dat een respondent uit een kleine of een grote kern komt, is niet van significante invloed op of men later wel of niet in Noordoost-Friesland gaat wonen.

Hypothese 4a: Jongeren uit Noordoost-Friesland die een HBO-opleiding of MBO opleiding volgen, zullen vaker in Noordoost-Friesland blijven wonen gedurende hun studie, dan jongeren uit Noordoost-Friesland die een universitaire opleiding volgen.

Verondersteld wordt dat jongeren die een HBO of MBO opleiding volgen, vaker in Noordoost-Friesland blijven wonen gedurende de studie, dan jongeren die een WO opleiding volgen. Hieraan ten grondslag ligt de relatief goede bereikbaarheid van meerdere HBO instellingen in Leeuwarden en Groningen ten opzichte van slechts één universitaire instelling in Groningen. Om het verband tussen woonregio tijdens de studie en niveau van de opleiding te onderzoeken, wordt een ANOVA toets gebruikt. De uitkomst van de ANOVA toets is significant³⁶, er is sprake van een significant verschil in woonregio tijdens de studie tussen MBO/HBO en WO studenten.

Hypothese 4b: De afstudeerrichting is van invloed op de latere woonplaats van studenten (wel of niet in Noordoost-Friesland).

Hier zal worden onderzocht of de afstudeerrichting een rol speelt bij de latere woonplaats van respondenten. Verondersteld wordt dat studenten in een bepaalde afstudeerrichting (bijvoorbeeld agrarisch, lerarenopleiding) meer kansen op een baan hebben in Noordoost-Friesland, dan studenten

³⁴ Zie bijlage 4.12 voor de complete uitwerking van deze toets.

³⁵ Zie bijlage 4.13 voor de complete uitwerking van deze toets.

³⁶ Zie bijlage 4.14 voor de complete uitwerking van deze toets.

in andere afstudeerrichtingen (economie, openbare orde en veiligheid).
De afstudeerrichtingen van de respondenten zijn ingedeeld in

1. Lerarenopleidingen
2. Sociale wetenschappen, kunst en talen, muziek
3. Economie, commercieel, management en communicatie
4. Juridisch, bestuurlijk, openbare orde en veiligheid
5. Wiskunde, natuurwetenschappen
6. ICT
7. Techniek
8. Agrarisch en milieu
9. Gezondheidszorg, sociale dienstverlening en verzorging
10. Horeca, toerisme, vrijetijdsbesteding
11. Transport en logistiek

Een ANOVA toets werd uitgevoerd om te onderzoeken of deze verschillende groepen (afstudeerrichting) verschillend scoren op latere woonplaats (wel of niet in Noordoost-Friesland). De uitkomst van deze toets is significant³⁷, met andere woorden, respondenten van bepaalde afstudeerrichtingen blijven vaker in Noordoost-Friesland wonen dan andere afstudeerrichtingen. Respondenten die vooral in Noordoost-Friesland blijven wonen hebben als afstudeerrichting *“lerarenopleiding”, “economie, commercieel, management & communicatie”, “horeca, toerisme en vrijetijdsbesteding”* of *“transport en logistiek.”*

De ‘vertrekkers’ hebben vooral de afstudeerrichtingen *“techniek”, “wiskunde en natuurwetenschappen”* of *“sociale wetenschappen, kunst & talen, muziek.”*

Hypothese 4c: Studenten uit Noordoost-Friesland die tijdens hun studietijd op kamers woonden, zullen na voltooiing van de studie minder vaak in Noordoost-Friesland wonen, dan studenten uit Noordoost-Friesland die tijdens hun studietijd nog in Noordoost-Friesland woonden.

Hier zal de invloed van de studieregio (wel of niet in Noordoost-Friesland) worden getoetst op de huidige woonplaats (wel of niet in Noordoost-Friesland). Verondersteld wordt dat respondenten die tijdens de studietijd in Noordoost-Friesland woonden, een sterkere binding met het gebied ontwikkelen en hier na afloop van de studie zullen blijven wonen. Respondenten die voor de studie elders zijn gaan wonen, zullen niet zo snel terugkeren, ze hebben veel opgebouwd elders. Om dit verband te onderzoeken wordt een paired samples t-test³⁸ gebruikt. Met een paired samples t-test wordt getoetst wat de invloed is van de studieregio (tijdstip 1) op de latere woonplaatskeuze (tijdstip 2). De uitkomst van deze toets is significant³⁹, dat wil zeggen dat er sprake is van een significant verschil in huidige woonplaats tussen studenten die tijdens de studie al dan niet in Noordoost-Friesland zijn blijven wonen. Daarnaast is de correlatie tussen de twee meting significant, dat wil zeggen dat de studenten die tijdens de studie buiten Noordoost-Friesland woonden, ook op tijdstip 2 (huidig) buiten Noordoost-Friesland wonen en omgekeerd. Met andere woorden: Studenten uit Noordoost-Friesland die tijdens hun studietijd op kamers

³⁷ Zie bijlage 4.15 voor de complete uitwerking van deze toets.

³⁸ Een paired samples t-test wordt gebruikt om 1 groep op meerdere momenten in de tijd te vergelijken.

³⁹ Zie bijlage 4.16 voor de complete uitwerking van deze toets.

woonden, zullen na voltooiing van de studie minder vaak in Noordoost-Friesland wonen, dan studenten uit Noordoost-Friesland die tijdens hun studietijd nog in Noordoost-Friesland woonden.

Hypothese 4d: Studenten die in Noord-Nederland hebben gestudeerd, zullen na voltooiing van de studie vaker in Noordoost-Friesland wonen, dan studenten die in een andere regio hebben gestudeerd.

Verondersteld wordt dat respondenten die in Noord-Nederland hebben gestudeerd, eerder geneigd zijn terug te keren naar de regio, dan studenten die in een andere regio in Nederland hebben gestudeerd. Om dit verband te onderzoeken wordt een paired samples t-test worden gebruikt. De uitkomst van deze toets is significant⁴⁰, studenten die in Noord-Nederland hebben gestudeerd, zullen na voltooiing van de studie vaker in Noordoost-Friesland wonen, dan studenten die in een andere regio hebben gestudeerd.

Hypothese 5: Studenten uit Noordoost-Friesland die tijdens hun studie frequent terugkeerden naar Noordoost-Friesland zullen na voltooiing van hun studie vaker in Noordoost-Friesland wonen dan studenten uit Noordoost-Friesland die tijdens hun studie niet frequent terugkeerden naar Noordoost-Friesland.

Respondenten, die elders woonden tijdens de studie, zijn gevraagd naar hun terugkomfrequentie: “hoe vaak kwam men tijdens de studietijd in Noordoost-Friesland.” Hierbij konden de volgende antwoorden worden gegeven:

1. Wekelijks
2. Maandelijks
3. Aantal keer per jaar
4. Nooit

Onderzocht wordt, door middel van een ANOVA toets, of deze 4 groepen respondenten ook verschillende scores hebben op de vraag of men nu nog in Noordoost-Friesland woont. De verwachting hierbij is, dat hoe frequenter iemand terugkeerde tijdens de studie, hoe groter de kans is dat iemand na afloop van de studie in Noordoost-Friesland woont. De uitkomst van de ANOVA toets is significant⁴¹, er bestaat inderdaad een positief verband tussen terugkomfrequentie en later wel of niet woonachtig zijn in Noordoost-Friesland. Met andere woorden: studenten uit Noordoost-Friesland die tijdens hun studie frequent terugkeerden naar Noordoost-Friesland zullen na voltooiing van hun studie vaker in Noordoost-Friesland wonen dan studenten uit Noordoost-Friesland die tijdens hun studie niet frequent terugkeerden naar Noordoost-Friesland.

Hypothese 6: De herkomstregio van de partner is van invloed op de keuze om later wel of niet in Noordoost-Friesland te gaan wonen.

188 respondenten (70,4%) gaven aan momenteel samen te wonen. Hiervan geeft het grootste gedeelte (38,8%) aan momenteel te wonen in een woonplaats, die niet in de eigen herkomstregio Noordoost-Friesland ligt, noch in de herkomstregio van de partner.

Dat Noordoost-Friesland toch wel een bepaalde binding met zich meebrengt, blijkt uit het feit dat

⁴⁰ Zie bijlage 4.17 voor de complete uitwerking van deze toets.

⁴¹ Zie bijlage 4.18 voor de complete uitwerking van deze toets.

20,2% van de respondenten nog in de herkomstregio woont met een partner van elders, ten opzichte van 14,4% die nu in de herkomstregio van de partner woont. Een nog hoger percentage van de respondenten (26,6%) geeft aan zowel in de eigen als de herkomstregio van de partner Noordoost-Friesland te wonen.

De herkomstregio van de partner speelt dus zeker mee bij de latere woonplaats van respondenten. Hypothese 6 kan echter niet statistisch worden aangenomen, omdat een statistische toets (waarmee men de invloed van het toeval uitsluit) niet mogelijk was.

Hypothese 7a: Hogeropgeleide jongeren uit Noordoost-Friesland die Friestalig zijn opgevoed, zullen na de voltooiing van hun studie, vaker in Noordoost-Friesland wonen, dan hogeropgeleide jongeren uit Noordoost—Friesland die niet Friestalig zijn opgevoed.

Van de hogeropgeleide jongeren die Friestalig zijn opgevoed, blijft 49% later in Noordoost-Friesland wonen ten opzichte van 51% die niet in Noordoost-Friesland blijft. Van de respondenten die *niet* Friestalig zijn opgevoed, blijft 21% later in Noordoost-Friesland wonen, ten opzichte van 79% die niet in Noordoost-Friesland blijven wonen. Zou het feit dat iemand Friestalig is opgevoed of niet van invloed zijn op de latere woonplaats? Om te onderzoeken of er sprake is van een significante invloed, wordt een paired samples t-test uitgevoerd. De uitkomst van deze toets is significant,⁴² er sprake is van een significant verschil in huidige woonplaats tussen respondenten die Friestalig zijn opgevoed en die niet Friestalig zijn opgevoed. Respondenten die Friestalig zijn opgevoed wonen later vaker in Noordoost-Friesland, dan respondenten die niet Friestalig zijn opgevoed.

Hypothese 7b: Hogeropgeleide jongeren die na hun studie in Noordoost-Friesland wonen, zullen meer tevreden zijn over de aanwezigheid van de Friese taal en cultuur dan hogeropgeleide jongeren die na hun studie elders wonen.

De respondenten zijn gevraagd naar hun tevredenheid over de Friese taal en cultuur. De aanname bestaat dat respondenten die momenteel in Noordoost-Friesland wonen meer tevreden zijn over de aanwezigheid van de Friese taal en cultuur dan respondenten die momenteel niet in Noordoost-Friesland wonen.

1. Zeer ontevreden
2. Ontevreden
3. Niet tevreden/Niet ontevreden
4. Tevreden
5. Zeer tevreden

Er zijn dus 5 groepen te onderscheiden, respondenten die zeer ontevreden, ontevreden, niet tevreden/niet ontevreden, tevreden of zeer tevreden zijn. Er wordt een ANOVA toets uitgevoerd. De uitkomst van de toets is significant⁴³, respondenten die momenteel in Noordoost-Friesland wonen zijn meer tevreden over de aanwezigheid van de Friese taal en cultuur dan respondenten die momenteel elders wonen. Deze hypothese is van belang, omdat het aangeeft dat respondenten toch een *bepaalde waarde* aan de Friese taal en cultuur hangen: respondenten die momenteel niet meer

⁴² Zie bijlage 4.19 voor de complete uitwerking van deze toets.

⁴³ Zie bijlage 4.20 voor de complete uitwerking van deze toets.

in Noordoost-Friesland wonen geven aan zeer ontevreden – ontevreden te zijn over de aanwezigheid van de Friese taal en cultuur. Met andere woorden: respondenten die niet meer in Noordoost-Friesland wonen, missen hun huidige woonplaats de Friese taal en cultuur.

Hypothese 8a: Het geringe aanbod van hogere banen (economische aspecten) is de belangrijkste reden voor hogeropgeleide jongeren uit Noordoost-Friesland om na hun studie niet in Noordoost-Friesland te gaan wonen.

Aan de jongeren die na hun studie niet zijn teruggekeerd naar Noordoost-Friesland, is gevraagd waarom zij niet zijn teruggekeerd. Deze antwoorden zijn gecategoriseerd. Dit leverde de volgende resultaten op:

	Aantal	Percentage
1. Te weinig werkgelegenheid voor hogeropgeleiden in Noordoost-Friesland	42	29,8%
2. Een vaste baan elders in Nederland	19	13,5%
3. "de liefde" niet teruggekeerd omwille relatie/werk partner	18	12,8%
4. Vaste baan elders + relatie ("gesetteld in een andere regio")	20	14,2%
5. Gebrek aan opleidingsmogelijkheden	3	2,1%
6. Negatieve eigenschappen Noordoost-Friesland (afgelegen, te rustig, cultuur)	22	15,6%
7. Positieve eigenschappen andere regio/stad (meer voorzieningen, meer te beleven dan in NOF)	17	12,1%
	141	100%

Het grootste gedeelte van de respondenten (29,8%) geeft aan niet naar Noordoost-Friesland te zijn teruggekeerd in verband met te weinig werkgelegenheid voor hogeropgeleiden in Noordoost-Friesland. Verder worden andere factoren genoemd, zoals het feit dat men een vaste baan elders kreeg aangeboden (13,5%), dat men ergens anders naartoe is verhuisd voor de liefde (12,8%), dat men zowel een vaste baan als een relatie had in een andere regio/"helemaal gesetteld hier" (14,2%).

Ook zijn er respondenten (15,6%) die aangeven vooral niet terug naar Noordoost-Friesland te willen keren, in verband met negatieve kenmerken van het gebied, bijvoorbeeld dat het afgelegen is, dat er weinig te beleven valt, en dat er een negatieve/ouderwets cultuur hangt.

Andere respondenten (12,1%) geven niet zozeer aan weg te blijven om eigenschappen van Noordoost-Friesland, maar vooral omdat men de kenmerken van een andere regio/stad waardeert, zoals de aanwezigheid van veel voorziening. Deze groep zegt Noordoost-Friesland een mooi gebied te vinden, maar hier niet meer te willen wonen: "erg leuk voor vakantie, maar niet om te wonen."

4.3 Toetsing Algemene Hypothesen

1. Het merendeel van de hogeropgeleide jongeren uit Noordoost-Friesland zal na het voltooien van hun studie niet in Noordoost-Friesland wonen.

Deze hypothese werd aan het begin van deze paragraaf behandeld. De hypothese bleek te kloppen, ruim 40% van de respondenten woont momenteel nog in Noordoost-Friesland, ten opzichte van 60% die is vertrokken. Overigens woont 56,% van de respondenten nog in Friesland, en 74,5% van de respondenten nog in Noord-Nederland. Van een massale uitstroom richting de Randstad lijkt geen sprake.

2. De factoren geslacht, wel of niet Friestalig, afkomstig uit een grote of kleine kern, studiestad, woonregio tijdens studie, opleidingsniveau en afstudeerrichting zijn van invloed op de keuze om na de studie in Noordoost-Friesland te blijven.

Om de tweede hoofdhypothese te toetsen, wordt gebruik gemaakt van een meervoudige regressie analyse.⁴⁴

Hier wordt de invloed van de volgende onafhankelijke variabelen getoetst:

1. Geslacht
2. Friestalig opgevoed of niet
3. Afkomstig uit een grote of een kleine kern
4. Opleidingsniveau (HBO of WO)
5. Afstudeerrichting
6. Woonregio tijdens het grootste deel van de studie
7. HAVO of VWO (welke opleiding heb je gevolgd?)

Op de afhankelijke variabele: momenteel wel of niet woonachtig in Noordoost-Friesland.

De uitkomst van deze meervoudige regressie analyse is:

⁴⁴ Je gebruikt de multiple regressie analyse om te toetsen of meerdere onafhankelijke variabelen invloed hebben op een afhankelijke variabele en of dit een positief of een negatief effect is. Ook is het mogelijk om interactie-effecten te toetsen.

Coefficients ^a					
Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	Sig.
		B	Std. Error	Beta	
1	(Constant)	,993	,171		,000
	Frysktalig	,132	,066	,122	,046
	Wat is je geslacht?	,055	,057	,054	,341
	categorieafstuderen	,004	,009	,027	,637
	hbowo	,011	,052	,013	,828
	woonregiostudie	,130	,022	,378	,000
	Ligt deze woonplaats in een grote of een kleine kern?	-,028	,055	-,028	,619
	Welke opleiding heb je daar gevolgd?	,049	,061	,050	,418

a. Dependent Variable: huidige woonregio wel of niet in Noordoost-Friesland

Met een significantieniveau van 0,05 zijn 'woonregio studie' en 'Friestalig opgevoed of niet' van significante invloed op de variabele of men later wel of niet in Noordoost-Friesland woont.

In andere woorden: de kans dat men op latere leeftijd in Noordoost-Friesland woont, hangt af van waar men woonde tijdens de studie en of men Friestalig is opgevoed of niet.

De andere variabelen (geslacht, studierichting, HBO of WO, kleine of grote kern, Havo/VWO) zijn in een meervoudig regressie model niet van invloed op de variabele of men later wel of niet in Noordoost-Friesland woont.

Opvallend is dat in het meervoudige regressie model bepaalde variabelen niet van significante invloed zijn, die bij de 'gewone' statistische tests wel van significante invloed waren (studieniveau, studiestad). Dit is te wijten aan het feit dat meervoudige regressie *verder* gaat dan gewone statistische toets: 'gewone statistische toetsen' tonen een verband aan, terwijl meervoudige regressie analyse probeert met een bepaalde waarde van de onafhankelijke variabele de variabele te voorspellen.

4.4 Conclusie

Met 10 diepte-interviews en 267 ingevulde online enquêtes is in dit hoofdstuk de migratie en de factoren die daarbij van invloed zijn, onder jongeren afkomstig uit Noordoost-Friesland, onderzocht. Er blijkt onderling veel verscheidenheid in migratiepatronen van de jongeren. De algemene hypothese dat de afweging tussen werkgelegenheid enerzijds en woon- en leefomgeving anderzijds netto resulteert in een negatief migratiesaldo van hogeropgeleiden richting de Randstad en de intermediaire zone wordt niet bevestigd door dit onderzoek.

Van alle respondenten, woont 41,2% *nog steeds in Noordoost-Friesland*, anno 2014. Deze respondenten zijn dan rond de 30 jaar. Er lijkt geen sprake van een sterke trek naar de intermediaire zone, slechts 14,2% van de respondenten geeft aan momenteel in de Randstad te wonen. Het grootste deel van de respondenten woont nog steeds in Noord-Nederland, een kleine 75% van de respondenten. Hiermee kan de hypothese dat de afweging tussen werkgelegenheid en woon- en leefomgeving resulteert in een negatief migratiesaldo voor Noordoost-Friesland worden enerzijds worden bevestigd: er trekken inderdaad meer hogeropgeleiden weg dan er blijven wonen, maar deze

hogeropgeleiden trekken vervolgens niet massaal naar de Randstad en de intermediaire zone, maar blijven voor een groot deel in Noord-Nederland.

Vele factoren kunnen van invloed zijn op migratie, het studieniveau, de studierichting, waar men woonde tijdens de studie, het geslacht, of men Friestalig is opgevoed of niet et cetera. In dit onderzoek is door middel van statistische toetsen gekeken naar de invloed van deze factoren. Vele factoren leken van significante invloed, al bleken in het meervoudige regressiemodel de factoren *“woonregio tijdens de studie”* en *“Friestalig of niet”* de sterkste, verklarende factoren. Met andere woorden, iemand die tijdens de studietijd in Noordoost-Friesland blijft wonen en Friestalig is opgevoed, heeft later de grootste kans om in Noordoost-Friesland te wonen.

Hoofdstuk 5. Conclusies en aanbevelingen

5.1 Conclusie

Migratie van hogeropgeleide jongeren uit Noordoost-Friesland

De aanleiding voor dit onderzoek ligt in de veronderstelde braindrain in Noordoost-Friesland. Gevreesd wordt dat vrijwel alle hogeropgeleide jongeren voor, tijdens of na de studie de regio verlaten en niet meer terugkeren. Verondersteld wordt dat deze jongeren zich vestigen in de Randstad, waar meer mogelijkheden wat betreft carrière en voorzieningen zijn. Een braindrain uit Noordoost-Friesland kan voor de regio leiden tot negatieve economische en sociaal-maatschappelijke consequenties. De vrees is tevens, dat de braindrain en haar negatieve consequenties in de toekomst worden versterkt, door de krimp, de economische crisis en het toenemende opleidingsniveau in de regio. De grote vraag echter is, hoe is het nou feitelijk gesteld met de situatie in Noordoost-Friesland? Is er inderdaad sprake de door velen gevreesde braindrain richting de Randstad? Of valt deze mee? En welke factoren liggen ten grondslag aan de migratie van hogeropgeleide jongeren uit Noordoost-Friesland?

In hoofdstuk 2 werden migratiepatronen van hogeropgeleide jongeren in Nederland bekeken. Er bleek geen sprake van één algehele braindrain naar de Randstad. Ongeveer 60% van de WO studenten uit het Noorden/Oosten/Zuiden vertrokken inderdaad na hun afstuderen vooral naar het westen, maar de HBO studenten bleken veel honkvaster: ruim 60% blijft in de eigen provincie wonen. Toch valt het niet te ontkennen dat hogeropgeleide afgestudeerden vaak en over lange afstanden verhuizen. Waarom doen ze dit toch? Een verhuizing is een afweging tussen aan de ene kant pushfactoren en pullfactoren. Pushfactoren zijn factoren in het huidige woongebied die niet aansluiten bij de wensen. Pullfactoren zijn factoren in het gebied waar naartoe wordt verhuisd die wel aansluiten bij de wensen. Push- en pullfactoren kunnen veranderen per leeftijdsfase waarin iemand zich bevindt. Zo zullen jonge mensen vooral behoefte hebben aan een stad waarin een HBO of Universiteit is gevestigd, met uitgaansmogelijkheden. Terwijl gezinnen weer meer behoefte hebben aan rust en ruimte. De belangrijkste push- of pullfactor is volgens Venhorst et al (2011) het aanbod van geschikte banen. Maar, migratie hangt ook samen met andere push- of pullfactoren, zoals de binding met de 'thuis' regio, binding met de studiestad, de studierichting, het geslacht en andere persoonlijke kenmerken (Venhorst, et al., 2010).

Voor Noordoost-Friesland werd verwacht dat de afweging tussen push- en pullfactoren resulteerde in een uitstroom van hogeropgeleide jongeren naar de intermediaire zone en de Randstad. Er is in Noordoost-Friesland weinig werkgelegenheid voor hogeropgeleide mensen, en daarnaast is er een slechte bereikbaarheid met de regio (Randstad) waar dit werk zich wel bevindt. Daarnaast moeten vooral de jongeren uit Noordoost-Friesland die kiezen voor een universitaire opleiding reeds voor een opleiding al migreren naar een andere regio: Friesland heeft geen universiteit, en op de universiteit in Groningen na, ook geen universiteit op bereisbare afstand.

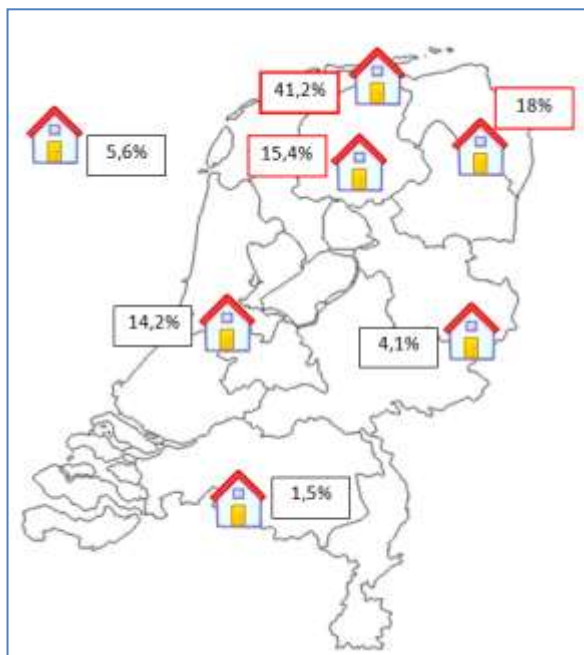
Al met al, waren de verwachtingen voor Noordoost-Friesland negatief. De verwachting was dat het grootste deel van de hogeropgeleide jongeren zich na de studie elders zou vestigen en ook niet van plan was om nog naar de regio terug te keren.

De feitelijke situatie in Noordoost-Friesland werd onderzocht, door middel van een tweeledig empirisch onderzoek. Eerst werden diepte-interviews met 10 'dertigers' oorspronkelijk uit Noordoost-Friesland gehouden. Deze respondenten hadden ieder een eigen verhaal, en meer dan eens bleek dat migratie geen weloverwogen keuze was, maar meer een samenloop van

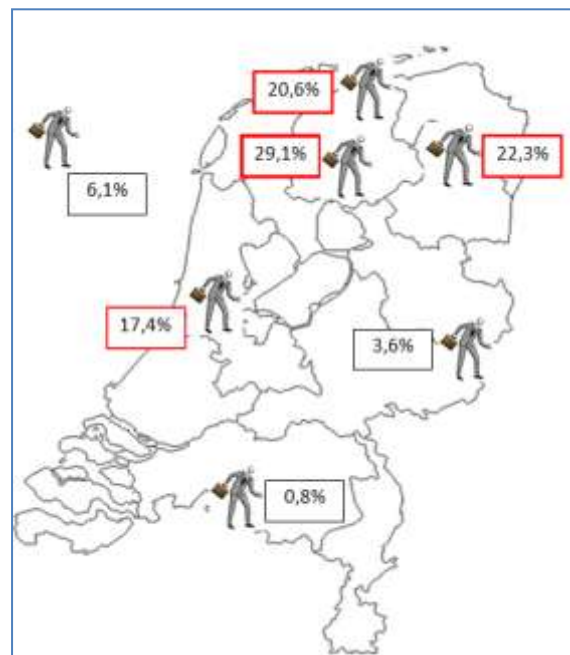
omstandigheden. Waar vind je een baan? Meestal “rol” je ergens in toevallig in, bijvoorbeeld door een afstudeerstage. Ook speelt de liefde een belangrijk rol: veel geïnterviewden gaven aan dat dit een belangrijke rol speelde om in Noordoost-Friesland te blijven of om de regio te verlaten.

Naast de diepte-interviews, werd een grootschalige online survey uitgezet. Hiervoor werden hogeropgeleide ‘dertigers’ oorspronkelijk uit Noordoost-Friesland passief en actief benaderd. Uiteindelijk hebben 267 personen een volledige enquête ingevuld, wat overeenkomt met 15% van de populatie. De sample is qua aantal aan de magere kant, maar bleek op andere aspecten (aantal mannen/vrouwen, opleiding, welke middelbare school, leeftijd) wel representatief voor de populatie.

Uit de analyse van de enquêtes komt een ander beeld naar voren, dan de verwachting. Van hogeropgeleide ‘dertigers’, woont 41,2% nog steeds in Noordoost-Friesland, anno 2014. Er lijkt geen sprake van een sterke trek naar de intermediaire zone, slechts 14,2% van de respondenten geeft aan momenteel in de Randstad te wonen. Het grootste deel van de respondenten woont nog steeds in Noord-Nederland, een kleine 75% woont in één van de drie Noordelijke provincies. Hiermee kan de hypothese, dat de afweging tussen de verschillende push- en pullfactoren resulteert in een negatief migratiesaldo voor Noordoost-Friesland enerzijds worden bevestigd, er trekken inderdaad meer hogeropgeleiden weg dan er blijven wonen, maar deze hogeropgeleiden trekken vervolgens niet massaal naar de Randstad en de intermediaire zone, maar blijven voor een groot deel in Noord-Nederland.

Figuur 34: % Huidige woonregio alle respondenten

Figuur 33: % Huidige werkregio alle respondenten

Bovenstaande figuren geven het algemene beeld weer. Afzonderlijk zijn er duidelijke verschillen waarneembaar tussen de verschillende afstudeerniveaus. De HBO afgestudeerden zijn voornamelijk op Noord-Nederland georiënteerd, terwijl onder de WO afgestudeerden een gelijkmatigere spreiding is onder (Noordoost-)Friesland, Noord-Nederland en de Randstad. Aangezien het aantal universiteiten in het Noorden 'dun bezaaid' is, zijn vele universitaire studenten genoodzaakt om op kamers te gaan, elders in het land. Zij 'settelen' zich dan ergens anders, en keren ook niet meer terug naar Noordoost-Friesland.

Naast ruimtelijke verschillen in opleidingsniveau, zijn er ook verschillen waarneembaar tussen regio's die veel afgestudeerden trekken om te *wonen* en regio's die veel afgestudeerden trekken om te *werken*. Verschillen tussen werk- en woonregio zien we vooral terug in Noordoost-Friesland, overig Friesland en de Randstad. Noordoost-Friesland is een duidelijke woonregio: 52,1% van de HBO afgestudeerden woont momenteel in Noordoost-Friesland, slechts 27,8% werkt er. Van de WO afgestudeerden woont 23,6% momenteel in Noordoost-Friesland, terwijl slechts 9,1% er werkt. Overig Friesland (Leeuwarden) is daarentegen een duidelijke werkregio: 37,6% van de HBO afgestudeerden werkt momenteel in overig Friesland, slechts 20,4% woont er. Van de WO afgestudeerden werkt 23,6% momenteel in overig Friesland, terwijl slechts 16,2% er woont. Ook de Randstad lijkt een overwegende werkregio, van de HBO'ers werkt 5,3% hier terwijl slecht 4,2% hier woont. Onder WO'ers is er nog duidelijker sprake van een werkregio: 35,4% van de WO'ers werkt in de Randstad, terwijl slechts 29,2% er woont.

Noordoost-Friesland blijkt dus meer een woonregio dan een werkregio, slechts 20,6% van het totaal van de werkende respondenten geeft aan in Noordoost-Friesland werkzaam te zijn. Hier zou de regio een inhaalslag kunnen maken. Echter, zoals in de gebiedsschets reeds duidelijk werd, heeft het gebied van oudsher een lage sociaal-economische status. Het gebied kenmerkt zich door kleine bedrijven (ZZP'ers) in sectoren als landbouw en bouwnijverheid. Het is, met andere woorden, een regio van "stratenmakers, bouwvakkers, boeren en rietdekkers." Dit is ook te zien in de kaart met het gemiddelde opleidingsniveau werkgelegenheid. Het gemiddelde opleidingsniveau in de Noordoost-Friese werkgelegenheid varieert van zeer laag tot gemiddeld. Het zal erg lastig worden, voor lokale overheden, om dit op korte termijn te veranderen.

Factoren van invloed op de migratie – hypothesen

In paragraaf 4.2 zijn meerdere hypothesen getoetst, om te onderzoeken welke factoren van invloed zijn op de migratie van hogeropgeleide jongeren uit Noordoost-Friesland. Hieronder zijn de factoren uit de verschillende toetsen gerubriceerd⁴⁵, en is hun betekenis voor dit onderzoek belicht.

Studiegerelateerde factoren (niveau, richting, woonregio tijdens studie & terugkomstfrequentie)

Het niveau (HBO of WO), de studierichting, de woonregio tijdens de studie en de terugkomstfrequentie (hypothesen 1b, 4b, 4c, 5) bleken allemaal van significante invloed op of men later in Noordoost-Friesland blijft wonen. In het meervoudige regressiemodel bleek echter maar één van deze variabelen significant: "de woonregio tijdens de studie." Met andere woorden, niet zozeer het feit dat iemand aan het HBO of WO heeft gestudeerd, in welke richting, maar waar men woonde tijdens de studie is van sterke invloed op of men later wel of niet in Noordoost-Friesland woont. HBO en WO hangen sterk samen met de woonregio tijdens de studie, omdat men voor WO vaak op kamers gaat. Het is echter niet het niveau, maar de woonregio die bepalend is.

⁴⁵ Zie bijlage 5.1 voor een overzicht van de hypothesen.

Achtergrond student

Het geslacht (man/vrouw) en of men uit een kleine of een grote kern komt (hypothesen 2b en 3) blijkt beide niet van significante invloed op of men later in Noordoost-Friesland blijft wonen. Het gegeven of men Friestalig is opgevoed of niet (hypothese 7a) blijkt echter wel van significante invloed, zelfs in het meervoudige regressiemodel.

Sociale factoren

De partner blijkt van invloed te zijn op de latere woonplaatskeuze (hypothese 6), al is dit niet statistisch getest. 41% van de respondenten geeft namelijk aan in de herkomstregio van de partner te wonen, die eventueel ook de eigen herkomstregio is, ten opzichte van 38,8% van de respondenten die niet in de eigen noch in de partners herkomstregio te wonen.

Sterkst verklarende factoren: “Woonregio tijdens de studie” en “Friestaligheid”

Aan de hand van de meervoudige regressieanalyse kan antwoord gegeven worden op deelvraag 1:

“Welke factoren, uit de veldstudie, zijn van invloed op hogeropgeleide jongeren oorspronkelijk uit Noordoost-Friesland om te vertrekken, te blijven of terug te keren naar deze regio?”

Met een significantieniveau van 0,05 zijn ‘woonregio studie’ en ‘Friestalig opgevoed of niet’ van significante invloed op de variabele of men later wel of niet in Noordoost-Friesland woont. In andere woorden: de kans dat men op latere leeftijd in Noordoost-Friesland woont, hangt voornamelijk af van waar men woonde tijdens de studie en of men Friestalig is opgevoed of niet. De andere variabelen (geslacht, studierichting, HBO of WO, kleine of grote kern, Havo/VWO) zijn in een meervoudig regressie model niet van invloed op de variabele of men later wel of niet in Noordoost-Friesland woont.

Opvallend is dat in het meervoudige regressie model bepaalde variabelen niet van significante invloed zijn, die bij de ‘gewone’ statistische tests wel van significante invloed waren (studieniveau, studiestad). Dit is te wijten aan het feit dat meervoudige regressie *verder* gaat dan gewone statistische toets: ‘gewone statistische toetsen’ tonen een verband aan, terwijl meervoudige regressie analyse probeert met een bepaalde waarde van de onafhankelijke variabele de variabele te voorspellen. De achterliggende variabele bij studieniveau en studiestad is waarschijnlijk de variabele woonregio tijdens de studie: veel universitaire studenten gaan op kamers, en dit is van invloed op hun latere woonplaats, niet zozeer het feit dat ze een universitaire opleiding hebben gevolgd.

Vergelijking met Oost Zeeuws-Vlaanderen

In 2010 is een onderzoek gepubliceerd naar het migratiepatroon en motief van hogeropgeleide jongeren afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen (van den Berg, 2010). Zowel Oost Zeeuws-Vlaanderen als Noordoost-Friesland hebben te maken met demografische krimp, en daarom is de verwachting dat het migratiepatroon van hogeropgeleiden in deze regio’s gelijkenissen vertonen. In het onderzoek van Van der Berg (2010) bleek dat na het afronden van hun opleiding, *een derde* van de hoogopgeleide jongeren afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen teruggekeerd te zijn naar de herkomstregio. *Twee derde* blijkt dus elders te wonen, voornamelijk in Noord-Brabant (60%) en de Randstad. Van significante invloed op de keuze van jongeren afkomstig uit Zeeuws-Vlaanderen bleek de belangrijkste verklarende factor het *niveau van de studie*, gevolgd door de *terugkomfrequentie naar Zeeuws-Vlaanderen* tijdens de studie. Ook de *herkomst*, afkomstig uit een stad of een dorp, bleek relatief belangrijk te zijn om te kunnen voorspellen of iemand al dan niet is teruggekeerd naar

Zeeuws-Vlaanderen. De studiestad evenals het geslacht bleek geen significante rol te spelen. Deelvraag 2 luidde als volgt:

“In hoeverre verschilt Noordoost-Friesland van de andere, eerder onderzochte krimpregio Oost Zeeuws-Vlaanderen, met betrekking tot de factoren die van invloed zijn op hogeropgeleide jongeren oorspronkelijk uit Noordoost-Friesland om te vertrekken, te blijven of terug te keren naar deze regio?”

Noordoost-Friesland verschilt dus in meerdere opzichten van Oost Zeeuws-Vlaanderen: qua absolute aantal jongeren dat in de regio blijft/uitstroomt en qua factoren van invloed op migratie. In Noordoost-Friesland blijft ruim 40% van de respondenten in de regio wonen, ten opzichte van 33% van de jongeren afkomstig in Oost-Zeeuws Vlaanderen. Echter stroomt in Oost Zeeuws-Vlaanderen de overige 67% uit naar Brabant en de Randstad, terwijl van de jongeren afkomstig uit Noordoost-Friesland ruim 75% in Noord-Nederland blijft. Het niveau van de studie, de terugkomfrequentie en de herkomst (kleine of grote kern) bleken in het meervoudige regressiemodel van dit onderzoek *niet* significant. De studiestad, in de zin van *woonregio tijdens de studie*, bleek in dit onderzoek *wel significant*, evenals *Friestaligheid*. Geslacht speelde ook hier geen significante rol.

Hoofdvraag

De hoofdvraag van dit onderzoek luidde:

“In hoeverre verlaten of blijven hogeropgeleide personen oorspronkelijk uit Noordoost-Friesland in deze regio na hun afstuderen en welke factoren zijn daarbij van invloed?”

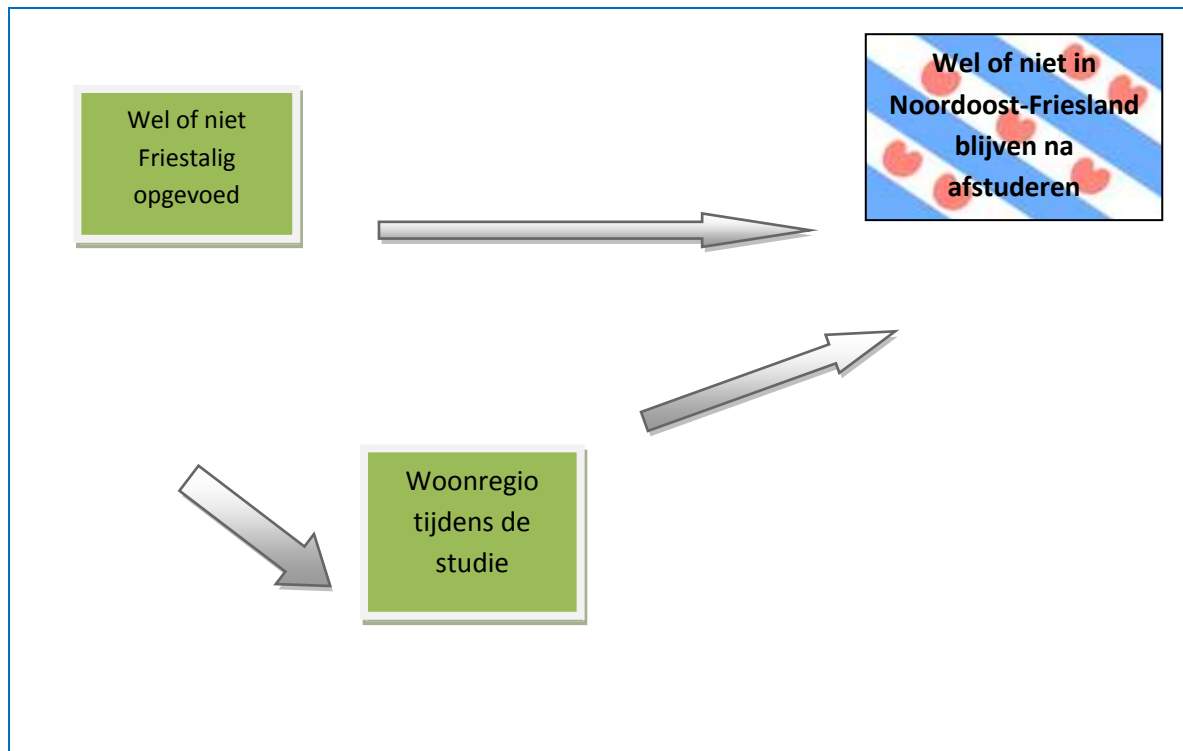
Ongeveer de helft van de hogeropgeleide jongeren, verlaat na de middelbare school Noordoost-Friesland om elders te gaan wonen voor de studie, vooral in de stad Groningen. De andere helft blijft in Noordoost-Friesland wonen, en pendelt dagelijks naar Leeuwarden of Groningen. Na hun afstuderen, keren de studenten die elders hebben gewoond tijdens de studie nauwelijks terug naar Noordoost-Friesland: zij zijn ‘gesetteld’ in een andere regio, en zien geen reden om weer terug te keren naar Noordoost-Friesland, ze zijn gelukkig elders. Slechts 33,3% van de respondenten die tijdens de studie in overig Friesland woonde is teruggekeerd, ten opzichte van 19,4% van de studenten die in overig Noord-Nederland studeerde en 13% van de studenten die in West-Nederland hun studie voltooide.

De groep afgestudeerden die tijdens de studie in Noordoost-Friesland bleef wonen, blijft hier na het afstuderen ook grotendeels ($\pm 65\%$), vooral om te wonen. Werken doet ze deze groep vooral in de stad Leeuwarden of Groningen.

Het zijn vooral de universitaire studenten die hun vleugels uitslaan, en niet meer terugkeren. Echter het is dan vooral het feit dat men elders gaat wonen tijdens de studie (*“woonregio tijdens studie”*), wat bepalend is voor de latere keuze om wel of niet in Noordoost-Friesland te wonen en niet zozeer het studieniveau. Universitaire studenten zijn ook eerder genoodzaakt om te verhuizen voor de studie, omdat in het Noorden van het land slechts één universiteit op bereisbare afstand ligt, ten opzichte van meerdere HBO instellingen.

Naast de meeste sterke verklarende factor *“woonregio tijdens studie”* speelt de factor ‘Friestelijk opgevoed of niet’ een sterke verklarende rol in het verlaten of blijven in Noordoost-Friesland. Bij de respondenten die *wel Friestelijk* zijn opgevoed, speelt dit niet zozeer een rol: de helft Friestelingen blijft, de andere helft vertrekt. Echter bij de respondenten die *niet Friestelijk* zijn opgevoed, speelt dit wel degelijk een rol: bijna 80% van deze *niet-Friestelijke* afgestudeerden woont later *niet* in Noordoost-Friesland. De verklaring hiervoor kan gelegen zijn in de *binding* die men ontwikkelt met

het gebied, door het spreken van deze taal, en dat die binding bij *niet-Friestaligen* minder sterk is dan bij *Friestaligen*.

Momenteel woont ruim 40% van de respondenten nog steeds in Noordoost-Friesland, ten opzichte van 60% die zich elders vestigde. Van de verwachte massale uitstroom naar de intermediaire zone/de Randstad is geen sprake, ruim 75% van de respondenten woont nog steeds in Noord-Nederland. Vrijwel alle respondenten gaven aan tevreden tot zeer tevreden te zijn met hun huidige woonplaats. Het is niet zo dat de respondenten die momenteel niet in Noordoost-Friesland wonen, ook minder tevreden zijn met hun leef- en woonomgeving. De tevredenheid lijkt vooral relatief: men rekent met zijn/haar eigen maat. Hoewel in een stad als Groningen/Amsterdam veel meer aanbod is, zijn de respondenten in Noordoost-Friesland ook prima tevreden is met de uitgaansvoorzieningen. Wanneer gekeken werd naar redenen waarom men niet terug is gekeerd naar Noordoost-Friesland, ligt dit inderdaad zoals verwacht, voor een deel aan het geringe aanbod van hogeropgeleide banen. Echter, dit is niet de enige reden waarom mensen niet terugkeren. Vele respondenten geven aan simpelweg ergens anders tevreden te zijn, men heeft daar bijvoorbeeld een vaste baan of partner, en ziet geen enkele reden om weer terug te keren. Ruim 80% geeft dan ook aan niet te verwachten binnen nu en tien jaar terug te keren.

5.2 Zwaktes van het onderzoek – Aanbevelingen voor vervolgonderzoek

De grootste zwakte van dit onderzoek is de matige respons, slechts 15% van de ‘populatie’ heeft meegewerkt aan het onderzoek, en dit roept vragen op over de representativiteit van het onderzoek en daarin aangetoonde verbanden tussen variabelen.

De meest voor de hand liggende bedreiging (bias) van de betrouwbaarheid is de *zelfselectie van de respondenten*, in die zin dat respondenten die in de regio zijn gebleven vooral via de lokale nieuwsbladen en radio op de hoogte waren van het onderzoek. Deze bedreiging is tegengegaan, door de actieve benadering via Facebook van alle oud-leerlingen. Op die manier zijn ook oud-leerlingen die niet meer in het gebied wonen, benaderd. Daarnaast zijn in de oproepen in de lokale nieuwsbladen en radio ook familieleden opgeroepen om het onderzoek door te geven aan oud-leerlingen die reeds verhuisd waren. Aan de e-mails van geïnteresseerde oud-leerlingen te zien, is dit gelukt: er zijn e-mails binnengekomen uit Amsterdam, Utrecht, Den Haag en meerdere uit het buitenland. Daarnaast zijn de resultaten uit het onderzoek niet tegenstrijdig met eerder onderzoek. De resultaten komen overeen met de cijfers uit eerder onderzoek van Venhorst et al (2011), gelet op de migratiepatronen van HBO en WO afgestudeerden. In beide onderzoek zijn HBO afgestudeerden minder mobiel dan WO afgestudeerden. Dit onderscheid komt duidelijk terug in dit onderzoek, waardoor aangenomen mag worden dat het onderzoek representatief is voor de populatie: slechts 23% van de WO studenten blijft in Noordoost-Friesland wonen ten opzichte van ruim 50% van de HBO studenten. Dit verband ondersteunt de geloofwaardigheid van het onderzoek: wanneer de respondenten niet representatief waren, zou ook niet naar voren zijn gekomen dat slechts zo’n klein deel van de WO studenten in Noordoost-Friesland blijft wonen. Het meest voor de hand liggend is dat de werkelijke situatie onder de populatie inderdaad is, zoals het onderzoek naar voren brengt: het grootste gedeelte van de studenten blijft in Noord-Nederland, en vooral de HBO studenten blijven in Noordoost-Friesland wonen.

Daarnaast is er een bedreiging van representativiteit onder de verschillende gemeenten. De hogeropgeleide jongeren uit de grootste gemeente van dit gebied: Tytsjerksteradiel, zijn ondervertegenwoordigd. Dit is te wijten aan het feit dat alleen oud-leerlingen van de twee grootste middelbare scholen: het Lauwers- en het Dockinga college zijn benaderd, wat voor hoge responsrates in Achtkarspelen en Dongeradeel zorgde, maar vrijwel geen respons uit Tytsjerksteradiel. Leerlingen uit Tytsjerksteradiel kiezen meestal voor een opleiding in Leeuwarden of Drachten. De resultaten kunnen dus eigenlijk alleen worden gebruikt om uitspraken te doen over de migratie en bijbehorende factoren van hogeropgeleide jongeren afkomstig uit Noordoost-Friesland, maar dan niet uit de gemeente Tytsjerksteradiel.

Dit onderzoek kan worden gezien als een eerste stap voor meer onderzoek naar de migratiepatronen van jonge hogeropgeleiden uit Noordoost-Friesland. Het verdient aanbeveling, om dit onderzoek als startpunt voor vervolgonderzoek te gebruiken. Voor de hand liggend is een herhaling van het onderzoek, met een *aanzienlijk grotere groep respondenten*, zodat het onderzoek meer representatief is. Er is dan minder kans op schijnverbanden. Daarnaast zou het onderzoek ook herhaald kunnen worden, met *andere cohorten afgestudeerden* (bijvoorbeeld ‘veertigers’) om te kijken of deze cohorten dezelfde migratiepatronen laten zien. Het kan bijvoorbeeld zijn dat de invloed van bepaalde gebeurtenissen (zoals de economische crisis) van grote invloed zijn op de migratie van een cohort, terwijl deze bij andere cohorten niet aanwezig is. Daarnaast zou onderzoek plaats kunnen vinden op grotere schaal. Het verdient vooral aanbeveling om het onderzoek te

herhalen op provinciale schaal: kennen andere streken in Friesland een soortgelijk migratiepatroon van hogeropgeleiden, of is de uitstroom in bepaalde regio's veel sterker? Een onderzoek op provinciale schaal verdient verder aanbeveling, met het oog op toekomstige beleidsontwikkeling. Nu worden zowel op provinciale als regionale schaal projecten gestart, maar hoe verhouden die zich tot elkaar? 'Bijt' een werkgelegenheidsproject in Noordoost-Friesland een project in Zuidwest-Friesland? Provinciale afstemming lijkt hier noodzakelijk, en dit kan alleen gerealiseerd worden als inzichtelijk is gemaakt hoe het gesteld is met de migratie van hogeropgeleide jongeren in geheel Friesland.

5.3 Aanbeveling voor toekomstige beleidsontwikkeling

De Nederlandse rijksoverheid heeft met haar nota "pieken in de Delta" koers gezet, richting de ontwikkeling van sterke economische regio's en niet langer op het gelijkmatig spreiden van economische ontwikkeling over het hele land. De mogelijkheden daartoe zijn in het verleden tamelijk beperkt gebleken, waarbij het inperken van ongewenst geachte ontwikkelingen meer succes had dan het stimuleren van ontwikkelingen die wel worden gewenst. Het regionaal-economische stimuleringsbeleid voor het noorden en zuiden van het land bleek niet of nauwelijks te werken. De overheid lijkt niet langer te kiezen, zoals in het verleden, voor het aansturen op gelijkmatige regionale ontwikkeling (door bijvoorbeeld rijksdiensten in Leeuwarden en Groningen te vestigen), maar voor versterking van de economie in sterke regio's, voornamelijk gelegen in de Randstad. Dit heeft als logisch gevolg een uitstroom van hogeropgeleiden uit de perifere delen van Nederland, naar de Randstad en intermediaire zone. Wanneer de rijksoverheid dit beleid niet wijzigt, zal de uitstroom uit de perifere delen in stand blijven, en de vraag is of dit wenselijk is, zeker met het oog op de toekomstige demografische veranderingen die zich vooral in de perifere gebieden zullen manifesteren. Dit betekent echter niet dat de perifere regio's 'aan hun lot worden overgelaten.' Zowel de Europese Unie als de Rijksoverheid stimuleren provincies en gemeenten in hun omgang met de demografische veranderingen en hun impact op het gebied (economie, leefbaarheid et cetera). De insteek van het lokale beleid is hierbij ook *het inperken van ongewenst geachte ontwikkelingen eerder dan het stimuleren van ontwikkelingen die wel worden gewenst*. Men weet namelijk uit ervaring, dat het erg moeilijk zo niet onmogelijk is, om het sociaal-economische profiel van een regio te veranderen, laat staan te verbeteren.

De provincie Fryslân lijkt wel sterk in te zetten op het behoud van hogeropgeleiden voor de provincie. Zowel in het globale investeringsprogramma 'Wurkje foar Fryslân' als het daarvan afgeleide project "Talint foar Fryslân" is aandacht voor het behoud van "human capital" in Friesland een belangrijk speerpunt. De plannen zijn ambitieus, maar de resultaten zullen nog moeten blijken. Het aanbieden van traineeplekken in Friesland garandeert geen extra werkgelegenheid.

Op regionaal niveau, in Noordoost-Friesland, kwam uit de SWOT-analyse naar voren dat één van de bedreigingen van het gebied een tekort aan hogeropgeleiden is. De bedreiging schuilt vooral in de negatieve economische en sociaal-maatschappelijke consequenties van een braindrain. Er is in de regio echter nog geen specifiek beleid geformuleerd, rondom de uitstroom van hogeropgeleiden in het gebied. De thema's onderwijs en economie hebben raakvlakken met de problematiek, evenals enkele specifieke projecten, zoals "de Kenniswerkplaats Noordoost-Friesland", "de Gouden Driehoek Noordoost-Friesland" of het project "aanpak ambities Leren en Werken Noordoost" die tot doelstelling hebben/hadden samenwerking te bevorderen tussen studenten, bedrijven en kennisinstellingen. Het project "WerkNOF" dat als doelstelling had het terugdringen van de braindrain in Noordoost-Friesland door het aanbieden van werkervaringsplekken in de regio, was wel

specifiek gericht op tegengaan van een braindrain uit dit gebied. Dit project is echter niet gerealiseerd. Op regionaal gebied is sprake van versnippering van projecten en geen duidelijke koers.

Wat betreft toekomstige beleidsontwikkeling, verdient “afstemming” in eerste plaats aanbeveling. De regionale braindrain wordt op rijksniveau niet als problematisch erkend, terwijl provincie Friesland en regionale organisaties zoals ANNO, wel bezig zijn met projecten voor het behoud van “human capital” in Friesland en de regio Noordoost en het daarmee tegengaan van een provinciale en regionale braindrain. Afstemming tussen provincie Friesland en regionale organisatie zoals ANNO is noodzakelijk, om ervoor te zorgen dat regionale projecten elkaar niet ‘bijten.’

Gezamenlijk zullen de provincie en de regionale partijen allereerst moeten afstemmen hoe ze het probleem ‘braindrain’ framen. Gestreefd moet worden naar een eenduidige perceptie van het probleem rondom “braindrain.” Wanneer men op regionaal niveau kijkt, kan het als problematisch worden beschouwd, terwijl wanneer men een groter provinciaal frame gebruikt, de problematiek aanzienlijk minder is. Daarnaast moeten provinciale en regionale bestuurders zich afvragen of ze de uitstroom überhaupt als problematisch willen bestempelen: in dit onderzoek bleek dat meer dan de helft (56,6%!) van de hogeropgeleide in Friesland blijft wonen, terwijl in de andere krimpregio in Zeeland meer dan twee derde ($\pm 70\%$) vertrekt! Is beleid noodzakelijk? En hoe dient dit beleid er uit te zien?

Omdat dit onderzoek in samenwerking met Netwerk Noordoost werd uitgevoerd, zal het verdere beleidsadvies zich toespitsen op deze regio.

Noordoost-Friesland moet zich realiseren dat het van oudsher een regio is, die weinig mogelijkheden en kansen biedt voor hogeropgeleide mensen. Het is daarom ook meer dan logisch dat deze mensen hun heil elders zoeken. De uitstroom van hogeropgeleiden uit Noordoost-Friesland bleek echter minder sterk, dan in een andere ‘krimpregio’ Oost Zeeuws-Vlaanderen. Noordoost-Friesland heeft dus wel ‘iets bijzonders’, ‘iets’ wat hogeropgeleiden aan deze regio bindt. Vermoedelijk is dit Friese taal: de uitstroom onder Friestalige hogeropgeleide afgestudeerden bleek veel minder sterk dan onder hogeropgeleide niet-Friestalige afgestudeerden. Extra stimulering van de Friese taal zou daarom tot een mogelijkheid behoren om meer hogeropgeleiden aan het gebied te binden. Veel respondenten gaven aan momenteel wel in Noordoost-Friesland te wonen, maar niet in Noordoost-Friesland te werken. Meestal werkt men dan in Leeuwarden of Groningen. Deze natuurlijke trend zou door beleid versterkt kunnen worden: lokale overheden kunnen zich beter richten op *Noordoost-Friesland als woonregio dan als werkregio*. Bedrijven naar deze regio trekken is veel moeilijker, dan hogeropgeleide jongeren oorspronkelijk uit deze streek behouden om te wonen. Vele zijn blijkbaar nu al bereid om dagelijks naar Leeuwarden of Groningen te reizen voor hun werk, maar blijven in Noordoost-Friesland wonen. De overheid zou dit kunnen faciliteren met een goede infrastructuur en OV in dit gebied. Bepaalde projecten sluiten hier goed bij aan, zoals de aanleg van de Centrale As of de uitbreiding van het treinverkeer tussen de regio en de steden Leeuwarden en Groningen.

Het huidige beleid, gericht op het behoud van hogeropgeleide voor (Noordoost-) Friesland, zou zich dan ook meer moeten richten op werkgelegenheid in de steden, en mogelijkheden tot wonen in Noordoost-Friesland. Probeer hogeropgeleide afgestudeerden te laten inzien waarom men hier zou moeten blijven wonen (goede infrastructuur, lage huizenprijzen, aanwezigheid Friese taal) in plaats van krampachtig te proberen hogeropgeleide werkgelegenheid naar deze regio te trekken. De lokale overheden in Noordoost-Friesland kunnen zich het beste richten op het *faciliteren en zichtbaar*

maken van de mogelijkheden voor hogeropgeleiden om hier te blijven wonen. Traineeprojecten kunnen een belangrijke rol spelen in het zichtbaar maken van mogelijkheden. Wanneer men een jaar lang een traineeplek krijgt aangeboden in Friesland, ondervindt men de mogelijkheden hier. Traineeplekken zullen echter niet voor meer werkgelegenheid zorgen, dus een bepaalde uistroom zal altijd blijven bestaan.

Coenen en Fikkers (2010) noemen drie strategieën om met regionale braindrain om te gaan:

** Stimuleren van nieuwe aanwas van ‘human capital’ in de regio, door meer mensen in de regio hoger op te leiden en te proberen een groot deel hiervan vast te houden.*

Bijvoorbeeld door extra promotie van regionale onderwijsinstellingen, aansluiting regionale bedrijven en afgestudeerden et cetera.

** Maatregelen om hogeropgeleide mensen en bedrijven uit andere regio’s aan te trekken.*

Bijvoorbeeld door de regio meer aantrekkelijk te maken voor hogeropgeleide mensen en het faciliteren van gemakkelijk verhuizen naar de regio, hierbij kan gedacht worden aan het aanleggen van vacature databases of een “Career Center” die ook bemiddelt bij andere zaken dan enkel een baan.

** Het niveau van ‘human capital’ in de regio verhogen door het creëren van nieuwe banen.*

Bijvoorbeeld door het stimuleren van kennisintensieve bedrijven of het creëren van “business & science parks” waar kennis en ondernemendheid elkaar vindt.

Omdat er in Noordoost-Friesland geen hogere kennisinstellingen zijn, zijn de maatregelen 1 en 3 nauwelijks te realiseren. Het is niet aannemelijk dat er op korte termijn een HBO of Universiteit in Dokkum of Burgum zal komen. Wel kan regionale aansluiting met hogere kennisinstellingen in Leeuwarden of Groningen worden gezocht, zoals reeds gebeurd in de vorm van de “kenniswerkplaats Noordoost-Friesland.” De maatregel die bij 2 wordt genoemd, lijkt meer aan te sluiten bij Noordoost-Friesland. Maak Noordoost-Friesland een aantrekkelijk gebied om te wonen, en faciliteer hogeropgeleiden om terug te komen naar deze regio. Een inspirerend voorbeeld hierbij is het “Career Center Twente (CCT)⁴⁶.” Dit centrum bouwde een database op, van meer dan 600 hogeropgeleide afgestudeerden die aangaven interesse te hebben in een baan in regio Twente. Als er een geschikte vacature vrijkwam, tipte dit centrum de afgestudeerden. Wanneer een afgestudeerde besloot om te solliciteren, faciliteerde het centrum hem/haar met praktische ondersteuning, in de vorm van het vinden van een woning, een school voor de kinderen, geschikt werk voor de partner et cetera. Deze extra services, maakten de overstap naar Twente aantrekkelijker voor hogeropgeleide afgestudeerden, en het CCT was dan ook redelijk succesvol.

Een dergelijk initiatief kan ook in (Noordoost-)Friesland gerealiseerd worden. Er kan dan een database worden aangelegd met hogeropgeleide afgestudeerden die daadwerkelijk geïnteresseerd zijn om (terug) naar Noordoost-Friesland te verhuizen voor een baan. Daarbij zullen zij ook gefaciliteerd worden bij het vinden van een woning, school voor de kinderen et cetera. De website www.werkeninfriesland.nl zou bijvoorbeeld ook een koppeling kunnen maken met deze extra faciliteiten, naast werken ook wonen en leven in Friesland. De website www.dwaande.nl zou ook een pagina kunnen opnemen met vacatures voor hogeropgeleiden.

⁴⁶ Het Career Center Twente is momenteel overgegaan in Twente Branding. Zie voor meer informatie: <http://twente.com/werken/vacatures>.

Bovenstaande aanbevelingen kunnen nu worden gebruikt om deelvraag 3 te beantwoorden:

“Welke implicaties hebben de bevindingen uit dit onderzoek, voor het huidige beleid (WerkNOF, Talint foar Fryslân) en toekomstige beleidsontwikkeling op dit gebied?”

De bevindingen in dit onderzoek maken duidelijk dat er inderdaad sprake is van een uitstroom van hogeropgeleide jongeren uit Noordoost-Friesland. Echter blijft het merendeel van deze jongeren in Friesland wonen. Het is aan de politiek/het bestuur om te bepalen in hoeverre dit als problematisch dient te worden beschouwd, en welke maatregelen genomen dienen te worden. Er is tot nu toe nauwelijks afstemming hierin tussen de verschillende landelijke, provinciale en regionale partijen. Dit heeft als gevolg versnippering van het beleid. Duidelijke afstemming en een duidelijke framing van het probleem is noodzakelijk, wil men aan de slag met het tegengaan van de braindrain.

Het huidige beleid, gericht op het versterken van ‘human capital’ in Friesland, door onder meer het aanbieden van traineeplekken, strookt met de hier gedane aanbeveling voor de lokale overheden om *de mogelijkheden in dit gebied voor hogeropgeleide afgestudeerden te faciliteren en zichtbaar te maken*. Echter richten de traineeplekken zich vooral op werken, terwijl Noordoost-Friesland vooral als woonregio voor hogeropgeleiden wordt gezien. Er zou dus een *koppeling met het wonen in de regio* gemaakt moeten worden, bijvoorbeeld door als voorwaarde voor het traineeship te stellen dat men ook in Noord-Friesland moet wonen of bijvoorbeeld excursies aan de trainees aan te bieden met een lokale makelaar/woningbouwvereniging.

Tevens zou een campagne kunnen worden gestart om de toenemende mogelijkheden (relatief lage huizenprijzen, goede infrastructuur) die er zijn voor hogeropgeleiden om in Noordoost-Friesland te wonen, zichtbaar te maken. Hierbij zou, net als bij het “Career Centre Twente” een database met geïnteresseerden kunnen worden aangelegd, die elke keer als er een geschikte vacature vrijkomt een mailtje ontvangen. Zij zouden dan ook gefaciliteerd kunnen worden met bijvoorbeeld de zoektocht naar een woning, school voor de kinderen et cetera, zodat een overstap naar Noordoost-Friesland extra aantrekkelijk wordt. Een dergelijke koppeling tussen werken *en* wonen ontbreekt momenteel ook op de website www.werkeninfriesland.nl, hier kan een inhaalslag worden gemaakt door bijvoorbeeld door te verwijzen naar de www.dwaande.nl website.

Concluderend kan gesteld worden dat de traineeplekken bijdragen aan het zichtbaar maken van de mogelijkheden die er zijn in (Noordoost-) Friesland om te werken, echter is een koppeling met wonen in de regio ook noodzakelijk. De insteek van beleid moet blijven: *“niet krampachtig werkgelegenheid en hogeropgeleiden van elders aan proberen te trekken, maar faciliteren en zichtbaar maken van mogelijkheden voor hogeropgeleiden om in Noordoost-Friesland te blijven.”*

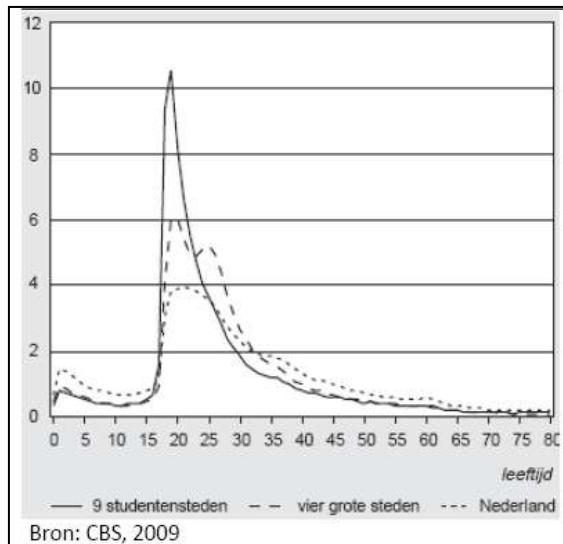
Literatuur

- Baarda, D., De Goede, M., & Teunissen, J. (2005). Basisboek kwalitatief onderzoek. Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek. *Groningen: Wolters Noordhoff*.
- Babbie, E. R. (2007). *The practice of social research*: Wadsworth Pub Co.
- Boertjes, J., & Bakker, W. (2010). *Sociaal-economisch Masterplan Noordoost-Fryslân*.
- Coenen, F., & Fikkers, D. J. (2010). Human Capital in European Peripheral Regions: Brain Drain and Brain Gain. *Lebensqualität und Standortattraktivität: Kultur, Mobilität und regionale Marken als Erfolgsfaktoren*, 117.
- Feijten, P., & Visser, P. (2005). Binnenlandse migratie: verhuismotieven en verhuysafstand. *Bevolkingstrends*, 53(2), 75-81.
- Fielding, A. J. (1992). Migration and social mobility: South East England as an escalator region. *Regional studies*, 26(1), 1-15.
- Harts, J. J., & Hingstman, L. (1986). *Verhuizingen op een rij: een analyse van individuele verhuisgeschiedenissen*: Rijksuniversiteit te Utrecht.
- Latten, J. (2009). Veranderend demografisch tij. *Demos*, 25(1), 4-6.
- Latten, J., Das, M., & Chkalova, K. (2008). De stad Groningen als roltrap van Noord-Nederland. *Bevolkingstrends*, 56(2), 52-59.
- Leeuwarder Courant, (2013). "Is er wel perspectief voor Friesland?" 24 augustus 2013
- Leeuwarder Courant, (2014). "Krimp bevolking houdt aan." 2 januari 2014
- Ministerie van Binnenlandse zaken en Koninkrijksrelaties, (2014). *Dossier bevolkingskrimp*. Geraadpleegd via www.rijksoverheid.nl
- Planbureau voor de leefomgeving, (2013). *Grote gemeenten goed voor driekwart bevolkingsgroei tot 2025*. Geraadpleegd via www.pbl.nl/nieuws.
- Provincie Friesland, (2010). *Krimp en Groei - Demografyske feroaring yn de provinsje Fryslân*.
- Provincie Friesland, (2010). Prognose Fryslân 2009-2030. Afdeling Ruimte, Provincie Friesland.
- Provincie Friesland, (2014). "Wurkje foar Fryslân" - Versterken menselijk kapitaal
- Rabobank. (2010). Demografische krimp - de nieuwe realiteit in perspectief.
- Ruimtelijk planbureau, (2004). Kennis op de kaart - ruimtelijke patronen in de kenniseconomie. Publicatie van ruimtelijk planbureau, Den Haag. Rotterdam: NAI uitgevers.
- Stam, Henk (2010). Notitie over onderwijsontwikkelingen Noordoost-Friesland.
- Van den Berg, E. (2010). Brain drain vanuit Zeeuws-Vlaanderen?
- Venhorst, V., Edzes, A., Broersma, L., & Van Dijk, J. (2011). *Brain drain of brain gain?: hoger opgeleiden in grote steden in Nederland*: Rijksuniversiteit Groningen, Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen.
- Venhorst, V., Van Dijk, J., & Van Wissen, L. (2010). Do the best graduates leave the peripheral areas of the Netherlands? *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 101(5), 521-537.
- Venhorst, V., Van Dijk, J., & Van Wissen, L. (2011). An analysis of trends in spatial mobility of Dutch graduates. *Spatial Economic Analysis*, 6(1), 57-82.
- Van der Wal, E., & Doornbos, W. (2013). *Werkervaringsplekken in Noordoost-Friesland*: Kabel Noord te Dokkum.

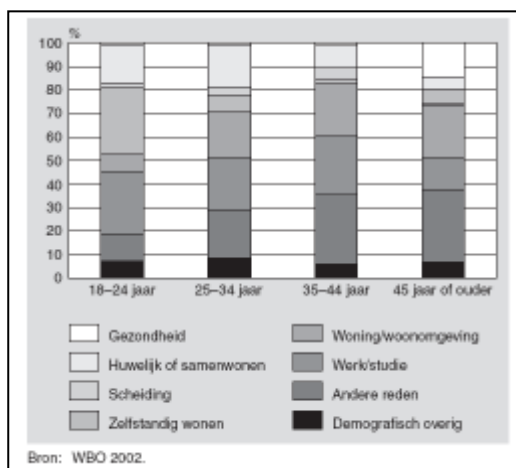
Bijlagen

Bijlagen bij hoofdstuk 2.

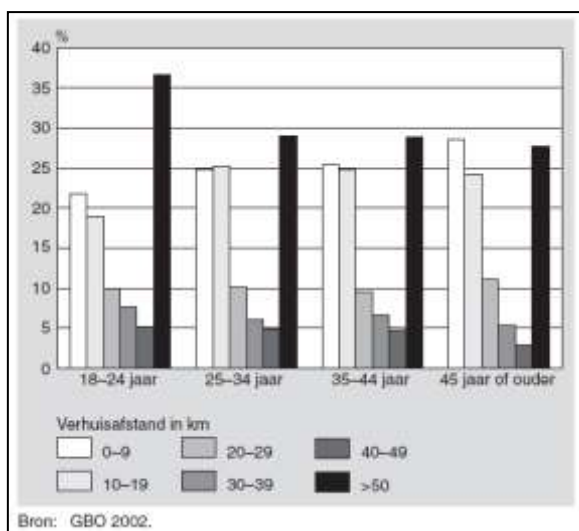
Bijlage 2.1: Binnenlandse migratie, vestigers naar leeftijd 2006-2008

Bijlage 2.2: Verhuisde personen naar leeftijd en verhuismotief

Bijlage 2.3: Verhuizingen naar leeftijdsklasse en verhuisaafstand

Bijlage 2.4

Bêste Dineke Wagenaar,

Fia ien fan de Ikerbasque meiwurkers krige ik in emeel trochtsjoerd foar in fersyk om kontakt op te nimmen. Jo wolle graach advys hawwe oer jo ûndersyk. Lit my efkes witte hoe en wat?

Mei freonlike groetnis,

Durk Gorter

- [Ikerbasque research professor](#)

Beste Durk Gorter,

Tige tank foar jo e-mail. No stopje ik wer mei Frysk skriuwen, want dêr bak ik net safolle fan ;-)

Momenteel ben ik bezig met mijn afstudeeronderzoek (bestuurskunde, Universiteit Twente) naar de uitstroom van hogeropgeleide jongeren uit NO-Friesland.

Één van de factoren die ik meeneem in het onderzoek, is of men ook Friestalig is opgevoed of niet. Ik vermoed dat deze factor meespeelt bij de latere keuze om in Friesland te gaan wonen of om voorgoed te vertrekken. Echter, ik heb nog geen literatuur kunnen vinden die deze hypothese onderbouwt.. Van Tsjerk Bottema van provinsje Fryslân begreep ik, dat u indertijd één van de auteurs was van het boek '*Taal yn Fryslân, op 'e nij besjoen* (1995).' Bottema vermoedde dat in dit werk meer te vinden zou zijn over de invloed van de Friese taal/meertaligheid op migratiekeuzes.

Zou u mij hier misschien meer over kunnen vertellen? Of mij aanwijzingen voor literatuur kunnen geven in deze richting?

Met vriendelijke groet,

Dineke Wagenaar

Beste Dineke,

Ekskús foar it lette antwurd. Al skriuwst gjin Frysk, lêze kinst it grif wol.

Ik tink net dat it yn it Frysk grutbringen wat te krijen hat mei migraasje. Dyn memmetaal kiest net sels, dus fan dyn fraachstelling giet de suggestje út dat it faaks better is om as âlders de bern net yn it Frysk grut te bringen omdat se dan net út Fryslân fertrekke? Is dochs rare kronkel?

Wy hawwe der op dy manier yn Taal yn Fryslân destiids net nei sjoen en ik soe ek gjin oare literatuer witte oer oare minderheden wêr't dit ûndersocht is. Ik tink ek datst yn in multi-level model mei in soad fariabelen net in sterke relaasje fine kinst mei thústaal (en dan moatst dus dy suggestje fan it opfieden der ek noch útlitte).

Súkses mei dyn ûndersyk,

Durk Gorter

- [Ikerbasque research professor](#)

Bijlage 2.5: Projecten Agenda Network Noordoost

Programmalijnen	Regionale thema's	Projecttrekker	Concreet projecten	projecttrekker
A. Noordoost bereikbaar	A3. Visieontwikkeling gebruik spoorweg (incl. stationslocaties) A8. Nieuwe OV-arrangementen Noordoost	Provincie Fryslân, Achtkarspelen, Dantumadiel Provincie Fryslân	A1. Optimaliseren secundair wegennet Noordoost A4. Upgrading De Skieding en aantakking Lauwerskwartier A5. Verknoping mobiliteitssystemen A10. OV-knooppunt Quatrebras A13. Vergroten leefbaarheid Ferwerderadiel door bundeling verkeer B1. Pilot Breedband Glasvezel Noordoost B3. Dorpshuis Nieuwe Stijl (smartfural Network Society) C2. Kansen in kernen Dantumadiel en Tytsjerksteradiel C4. Experimenten Krimp Noordoost Fryslân: Experiment Beschermde dorpsgezichten Dongeradiel C7. Sportsimulering	Provincie Fryslân Provincie Fryslân, Achtkarspelen Provincie Fryslân Provincie Fryslân Ferwerderadiel Achtkarspelen Provincie Fryslân Dantumadiel, Tytsjerksteradiel Dongeradiel Ferwerderadiel
B. Noordoost Digitaal	B2. Visie Ontwikkeling digitale diensten Noordoost	Achtkarspelen		
C. Wonen en Leven in Noordoost	C1. Integrale aanpak demografische uitdagingen Noordoost	Dongeradiel		
D. Sterke Kernen	D1. Regionale afstemming voorzieningen Noordoost-voorzieningspreidingen	Dantumadiel	D2. Bundelingsgebied Clusterkernen Kollum-Buitenpost (D&LUS zijn onderdeel hiervan) D3. Ontwikkeling Burgemeesters Hertsicht D4. Ontwikkeling Kollum: centrumplan, Woonervaringszone, Ontwikkeling en Herstructurering Zuidboost D5. Ontwikkeling Buitenpost: Stationzone, Kruidhof, Centrumplan, Voorstraat D6. Ontwikkeling Feanwâlden: Transfentum Feanwâlden, wonen, zorg en bedrijven D7. Ruimtelijke Ontwikkeling Vestigde Dokum en westelijke rondweg	Kollumland c.a., Achtkarspelen Tytsjerksteradiel Kollumland c.a. Achtkarspelen Dantumadiel Dongeradiel
E. Ruimtelijke infrastructuur voor bedrijven F. Duurzame gebiedsontwikkeling	F1. Integrale aanpak Lauwersmeergebied F7. Noordoost aan het Veld	Dongeradiel Dongeradiel, Ferwerderadiel	E1. Bedrijventerreinenconvenant (waaronder mogelijke herstructurering) F2. Gebiedsvisie Halve Naverblad Westereen F3. Ontwikkeling ECO kwadrant F4. Integraal project Sud Ie • de kollen F5. Gebiedsontwikkeling Skûlenbarch • Westkern F6. Gebiedsontwikkeling De Centrale As F8. Bedrijventerreinen Donsaweg Hallum G4. Ontwikkeling Transfentum (informatiepunten bij bestaande attractiepunten) NFW G5. Watersportstad Dokum G6. Kollum watersportdorp G7. Masterplan Earnewild G9. Recreatiepark Dantumadiel G11. Dokumer Ie H4. De Kenniskant	Tytsjerksteradiel Dantumadiel Provincie Fryslân Dongeradiel Achtkarspelen, Tytsjerksteradiel Provincie Fryslân Ferwerderadiel NFW, Achtkarspelen Dongeradiel Kollumland c.a. Tytsjerksteradiel Dantumadiel Ferwerderadiel Dantumadiel
G. Recreatie en toerisme	G1. Regionale aanpak Recreatie Noordoost Fryslân-tapi=waterrecreatie	Kollumland c.a.		
H. Netwerk Noordoost bedrijven naar innovatie	H1. Structuurversterking Landbouwinnovatie en toekomstgerichtheid H3. Versieren ondernemersnetwerk Noordoost I1. Ontwikkeling sterke zorgsector NO	Provincie Fryslân Achtkarspelen Dongeradiel	I2. Lauwerslagere recreatie en zorg I3. Pilot Doarpsoptimizers J4. De Werkplaats Noordoost K3. Kollumland Energiecentraal K6. Energie uit Hout in de NFW K7. Duurzaam Burdaard en LEF	Kollumland c.a. Ferwerderadiel Dantumadiel Kollumland c.a. NFW, Dantumadiel Ferwerderadiel
I. Kansen voor wonen, zorg & zorgioorisme	J3. Aanpak ambities Leren en Werken in Noordoost (VMOQ/HBO) K1. Aanpak duurzaam Noordoost (duurzame woningbouw, bedrijventerreinen, mobiliteit en energie)	Dantumadiel Tytsjerksteradiel, Provincie Fryslân		
L. Samenwerking en organisatie				
M. Programmalineandering				
N. Regionaalmarketing	N1. Regionaalmarketing Noordoost verbreed	Dongeradiel	N2. Regionaalmarketing Noordoost Fryslân	Dongeradiel

De projecten zijn verdeeld over 3 themagroepen: Sociaal & Leefbaar (S&L), Ruimte & Infra (R&I), Economie, Recreatie & Toerisme (ERT). In deze themagroepen zijn naast bestuurders en ambtelijke medewerkers ook ondernemers en maatschappelijke organisaties actief

Bijlagen bij hoofdstuk 3.

Bijlage 3.1

Havo – Lauwers College

Examenjaar	man	vrouw	Totaal
2000	64	72	136
2001	43	53	96
2002	44	57	101
2003	41	65	106
2004	38	51	89
Totaal	230 (43,5%)	298 (56,5%)	528 (100%)

VWO- Lauwers College

Examenjaar	man	vrouw	Totaal
2000	26	43	69
2001	30	41	71
2002	30	37	67
2003	32	42	74
2004	24	38	62
Totaal	142 (41,4%)	201 (58,6%)	343 (100%)

Havo- Dockinga College

Examenjaar	man	vrouw	Totaal
1998	38	53	91
1999	49	70	119
2000	40	62	102
2001	58	59	117
2002	58	62	120
Totaal	243 (44,3%)	306 (55,7%)	549 (100%)

VWO – Dockinga College

Examenjaar	man	vrouw	Totaal
1999	31	34	65
2000	35	24	59
2001	34	50	84
2002	13	40	53
2003	27	34	61
Totaal	140 (43,5%)	182 (56,5%)	322 (100%)

Totaal

	man	vrouw	totaal
Havo	473	604	1077 (61,9%)
Vwo	282	383	665 (38,1%)
Totaal	755 (43,3%)	987 (56,7%)	1742 (100%)

Bijlage 3.2: Topiclijst kwalitatieve diepte-interviews

Topiclijst

Algemene informatie

Geslacht, geboortedatum, Friestalig,

Middelbare schooltijd

Welke middelbare school?

Welk jaar diploma behaald?

Fijne tijd gehad? Waarom?

Vrienden? Zie je die nog steeds?

Bepaalde hobby's, clubjes?

Wat was je toekomstdroom/toekomstplannen op de middelbare school? Waar?

Studietijd

Waar studeren? Welke studie? Woonsituatie?

Waarom gekozen om juist daar te gaan studeren?

Persoonseigenschappen (introvert / extravert)

Diploma behaald? Zo ja, wanneer?

Fijne tijd gehad? Waarom?

Vrienden? Zie je die nog steeds?

Bepaalde clubjes, hobby's?

Werken & Wonen

Zoektocht naar werk (Op welke manier gezocht, waar gezocht?)

Eerste baan (waar, wat)

Woonplaats tijdens eerste baan, waarom daar?

Burgerlijke staat – Invloed partner op woonplaatskeuze?

Latere banen – Latere woonplaatsen, waarom?

Huidige baan – Huidige woonplaats, waarom?

Terugkomend op toekomstdroom/toekomstplannen, hoeveel is daarvan terecht gekomen? Waar lag dit aan?

Uiteindelijk de volgende factoren voorleggen, welke het meest van invloed zijn geweest op de keuzes.

(Kaartjes)

a) Voorzieningen (winkels, cultuur en sportvoorzieningen)
b) Sociale aspecten (nabijheid familie en vrienden)
c) Relatieve aspecten (woonplaats partner)
d) Economische aspecten (aanbod van geschikte banen, toekomstig carrièreperspectief)
e) Woonomgeving (Landschap, rustige en veilige woonomgeving, huizenaanbod en –prijzen)
f) Bereikbaarheid (Auto, OV)
g) Culture, Friese aspecten (Friese taal en cultuur)
h) Overig

Vragen de kaartjes te ordenen op volgorde van meest belangrijk naar minst belangrijk. Vragen om toelichting.

Toekomst

Mening over Noordoost-Friesland (toekomst van Noordoost-Friesland)

Ben je van plan terug te keren naar Noordoost-Friesland binnen nu en tien jaar? Waarom wel/niet?

Belangrijkste reden waarom wel/niet?

Bijlage 3.3: Kwantitatieve Vragenlijst

Deel 1 Algemene informatie + middelbare schooltijd

1. Wat is je geboortedatum?
dd/mm/jjjj
2. Wat is je geslacht?
man/vrouw
3. Welke middelbare school heb jij bezocht?
a) Het Dockinga College, te Dokkum
b) Het Lauwers College, te Buitenpost
c) Anders
4. Welke opleiding heb je daar gevolgd?
a) HAVO
b) VWO (Atheneum of Gymnasium)
c) Eerst Havo, daarna VWO
5. In welk jaar heb jij je middelbare school diploma behaald? (In het geval van eerst havo, toen vwo vul je het jaar waarin je jouw VWO diploma hebt behaald).
jjjj
6. Wat was je woonplaats tijdens je middelbare schooltijd?
Woonplaats
7. Was je tijdens je middelbare schooltijd tevreden of ontevreden over het wonen in Noordoost-Friesland?
a) Zeer ontevreden
b) Ontevreden
c) Niet ontevreden/Niet tevreden
d) Tevreden
e) Zeer tevreden
8. Waarom was je tevreden/ontevreden over het wonen in Noordoost-Friesland tijdens je middelbare schooltijd?
Open antwoord
9. Ben je Friestalig opgevoed?
a) Ja
c) Nee

Deel 2 Studie

10. Wat is op jou van toepassing? (Nb. Onder vervolgopleidingen wordt ook verstaan deeltijdopleidingen, werken/leren etc.)
a) Na het afronden van de middelbare school ben ik direct met een vervolgopleiding begonnen
b) Na het afronden van de middelbare school ben ik eerst een tijd (meer dan een jaar) gaan werken, daarna ben ik begonnen met een vervolgopleiding
c) Na het afronden van de middelbare school ben ik eerst een tijd (meer dan een jaar) gaan reizen, daarna ben ik begonnen met een vervolgopleiding

d) Na de middelbare school ben ik gaan werken, ik heb geen vervolgopleiding gevolgd → **Ga naar vraag 19**

d) Anders,

11. Wat is je hoogst genoten vervolgopleiding?

a) MBO

b) HBO

c) Universitair (WO)

d) Anders, namelijk

12. Aan welke onderwijsinstelling (HBO, Universiteit) heb je deze opleiding gevolgd? (Noem de naam en de plaats)

Instellingsnaam + plaats

13. Welke opleiding betrof dit? (Noem de volledige naam)

14. Heb je het diploma behaald voor deze opleiding?

Ja

Nee

15. Wanneer heb je het diploma behaald voor deze opleiding? (Noem het jaar)

jijj

16. Wat was je woonplaats tijdens het grootste gedeelte van je studietijd?

Woonplaats

17. Hoe was je woonsituatie tijdens het grootste gedeelte van je studietijd?

a) Bij mijn ouders

b) In een studentenhuus

c) Samenwonend

d) Alleenwonend

e) Anders, namelijk

18. Hoe vaak was je tijdens je studie in Noordoost-Friesland?

a) Dagelijks, ik woonde er → ga verder met vraag 20

b) Wekelijks

c) Maandelijks

d) Aantal keer per jaar

e) Nooit → ga door met vraag 20

19. Wat was de reden om tijdens je studie terug te keren naar Noordoost-Friesland? (Meerdere antwoorden mogelijk)

a) Contact met familie

b) Contact met vrienden

c) Het hebben van een bijbaantje in Noordoost-Friesland

d) Het beoefenen van een sport in Noordoost-Friesland

e) Anders, namelijk...

Vraag 20 t/m 25 alleen invullen als bij vraag 10 is ingevuld antwoord d geen vervolgopleiding

20. Hoelang duurde het, na je middelbare schooltijd, voor je een baan had gevonden?

a) Heel kort, ik had al een aanbod voor een baan toen ik nog op de middelbare school zat

b) Enkele weken

c) Enkele maanden

- d) Meer dan een jaar
 - e) Anders,
21. Wat was dit voor baan?
- baan
22. Op welk niveau was deze baan?
- a) Havo-VWO
 - b) MBO
 - d) HBO
 - c) Anders, namelijk
23. Waar vond je deze baan?
- plaatsnaam
24. Heb je na het afronden van de middelbare school overwogen om in Noordoost-Friesland te blijven?
- a) Ja, maar ik ben niet gebleven
 - b) Ja, ik woon er nu
 - c) Nee
25. Wat is de belangrijkste reden dat je niet in Noordoost-Friesland bent gebleven?
- Reden

Deel 3 Werken na de studie

26. Hoelang duurde het na het voltooien van je studie om een geschikte baan te vinden?
- a) Heel kort, ik kon bij de organisatie blijven waar ik stage had gelopen/afgestudeerd was.
 - b) Enkele weken
 - c) Enkele maanden
 - d) Meer dan een jaar
 - e) Anders
27. Wat was dit voor baan?
- Baan
28. Op welk niveau was deze baan?
- a) MBO
 - b) HBO
 - c) WO
 - d) Anders, namelijk
29. Waar vond je deze geschikte baan? (plaatsnaam noemen)
- Plaatsnaam
30. Heb je na het afronden van je studie overwogen om terug te keren naar/te blijven in Noordoost-Friesland?
- a) Ja, maar ik ben niet teruggekeerd
 - b) Ja, ik woon er nu → Ga naar vraag 23
 - c) Nee
31. Heb je ook daadwerkelijk pogingen ondernomen om na het afronden van je studie terug te keren naar Noordoost-Friesland?
- a) Ja
 - b) Nee

32. Wat is de belangrijkste reden dat je uiteindelijk niet bent teruggekeerd naar Noordoost-Friesland?

Open antwoord

33. Welke uitspraak is van toepassing op de zoektocht naar je eerste geschikte baan?

- a) Ik heb na mijn studie vooral gezocht naar banen in de regio waar ik mijn studie voltooide.
- b) Ik heb na mijn studie vooral gezocht naar banen in mijn herkomstregio Noordoost-Friesland.
- c) Ik heb na mijn studie gezocht naar banen in heel Nederland.
- d) Ik heb na mijn studie gezocht naar banen in de Randstad.
- d) Anders, namelijk...

34. Welke uitspraak is van toepassing op je eerste, geschikte baan?

- a) Ik vond mijn eerste, geschikte baan in de regio waar ik ook mijn studie voltooide.
- b) Ik vond mijn eerste, geschikte baan in mijn herkomstregio Noordoost-Friesland.
- c) Ik vond mij eerste, geschikte baan niet in de regio waar ik mijn studie voltooide en ook niet in Noordoost-Friesland.

Deel 4 Werken en wonen op dit moment

35. Wat is op dit moment voor jou van toepassing?

- a) Ik werk fulltime → Ga naar vraag 30
- b) Ik werk parttime → Ga naar vraag 30
- c) Ik werk fulltime en volg daarnaast nog een deeltijdstudie → Ga naar vraag 30
- d) Ik werk parttime, en volg daarnaast nog een deeltijdstudie. → Ga naar vraag 30
- e) Ik volg een voltijdstudie
- e) Ik ben werkloos/werkzoekende → Ga naar vraag 34
- f) Anders, namelijk

36. Welke studie volg je momenteel? Aan welke instelling?

Studie, instelling

37. Waar volg je deze studie?

Plaatsnaam

38. Wat is je huidige beroep?

Beroep

39. Op welk niveau is je huidige beroep?

- a) MBO
- b) HBO
- c) WO
- d) Anders,

40. Waar ben je momenteel werkzaam? (Noem de organisatie en de plaatsnaam)

Organisatie en plaatsnaam

41. Je hoeveelste baan is dit na de afronding van je studie?

- a) Eerste baan na mijn studie
- b) Tweede baan na mijn studie
- c) Derde baan na mijn studie
- d) Vierde baan na mijn studie
- e) Anders, namelijk

42. In welke plaats woon je op dit moment? (Noem plaatsnaam en gemeente)
Plaatsnaam
43. Wat is van toepassing op je huidige woonsituatie?
 a) Samenwonend zonder kinderen
 b) Samenwonend met kinderen
 c) Alleenwonend
 d) Anders, namelijk...
44. Wat is het meest van toepassing op je huidige woonplaats?
 a) Mijn huidige woonplaats is gelegen in mijn herkomstregio Noordoost-Friesland.
 b) Mijn huidige woonplaats is gelegen in de herkomstregio van mijn partner.
 c) Mijn huidige woonplaats is gelegen in zowel mijn eigen herkomstregio Noordoost-Friesland als de oorspronkelijke herkomstregio Noordoost-Friesland van mijn partner.
 d) Mijn huidige woonplaats is niet gelegen in mijn eigen herkomstregio Noordoost-Friesland en ook niet in de oorspronkelijke herkomstregio van mijn partner.
45. Ben je tevreden of ontevreden met je huidige woonplaats?
 a) Zeer ontevreden
 b) Ontevreden
 c) Niet ontevreden/niet tevreden
 d) Tevreden
 c) Zeer tevreden
46. Hoe tevreden ben je over de volgende aspecten van je huidige woonplaats?
 a) Zeer ontevreden
 b) Ontevreden
 c) Niet ontevreden/niet tevreden
 d) Tevreden
 c) Zeer tevreden

#	
Economische aspecten (aanbod van geschikte banen, toekomstig carrièreperspectief)	- Aanbod van geschikte banen/toekomstig carrièreperspectief
Sociale aspecten (nabijheid familie en vrienden)	- Nabijheid vrienden - Nabijheid familie
Voorzieningen (winkels, cultuur en sportvoorzieningen)	- Aanbod van hoger onderwijs (universiteiten, HBO) - Aanbod van goed lager onderwijs en kinderopvang - Aanbod van uitgaansmogelijkheden (restaurants, cafés) - Aanbod van kunst & cultuur (musea, theater)
Woonomgeving(Landschap, rustige en veilige woonomgeving, huizenaanbod en –prijzen)	- Lage huizenprijzen - Rustige, veilige woonomgeving - Mooi landschap - Sociale betrokkenheid van burens - Mentaliteit van de mensen in deze regio

Bereikbaarheid (Auto, OV)	Goede bereikbaarheid met auto Goede bereikbaarheid met OV Goede ontsluiting rest van Nederland (nabijheid snelwegen)
Aanwezigheid Friese taal en cultuur	- Aanwezigheid van Friese taal en cultuur

Deel 5 Toekomst

47. Verwacht je binnen nu en tien jaar terug te keren naar Noordoost-Friesland?

a) Ik woon al in Noordoost-Friesland → Einde enquête

b) Ja → Ga naar vraag 37

c) Nee → Ga naar vraag 38

48. Wat is de belangrijkste reden dat je binnen nu en tien jaar wel verwacht terug te keren naar Noordoost-Friesland?

Open antwoord

49. Wat is de belangrijkste reden dat je binnen nu en tien jaar niet verwacht terug te keren naar Noordoost-Friesland?

Open antwoord

Bijlage 3.4

Verdeling populatie naar geslacht, niveau en middelbare school

	mannelijk	vrouwelijk	totaal
Havo	473	604	1077 (61,9%)
	Lauwers College: 230	Lauwers College: 298	
	Dockinga College: 243	Dockinga College: 306	
Vwo	282	383	665 (38,1%)
	Lauwers College: 142	Lauwers College: 201	
	Dockinga College: 140	Dockinga College: 182	
totaal	755 (43,3%)	987 (56,7%)	1742 (100%)

Verdeling respondenten naar geslacht, niveau en middelbare school

	mannelijk	vrouwelijk	totaal
Havo	51	90	141 (52,8%)
	Lauwers College:31	Lauwers College:46	
	Dockinga College:20	Dockinga College:44	
Vwo	48	76	124 (46,4%)
	Lauwers College:22	Lauwers College:39	
	Dockinga College:26	Dockinga College:37	
totaal	100(37,5%)	167 (62,5%)	267 (100%)

populatie naar geboortjaar/examenjaar

Geboortjaar	Examenjaar	Lauwers College	Dockinga College
1979-1980	1998	x	91 (alleen havo)
1981-1982	1999	x	184 (21,1%)
1982-1983	2000	205 (23,5%)	161 (18,5%)
1983-1984	2001	167 (19,2%)	201 (23%)
1984-1985	2002	168 (19,3%)	173 (19,8%)
1985-1986	2003	180 (20,6%)	61 (alleen VWO)
1986-1987-1988	2004	151 (17,3%)	x
Totaal		871 (100%)	871 (100%)

Verdeling respondenten naar geboortjaar/examenjaar

Geboortjaar respondenten	Respons
Geboren in 1980 of eerder	4,5%
Geboren in 1981-1982	21,3%
Geboren in 1983-1984	39%
Geboren in 1985 of later	27,7%
Geboortedatum onbekend	7,5%

Bijlagen bij hoofdstuk 4

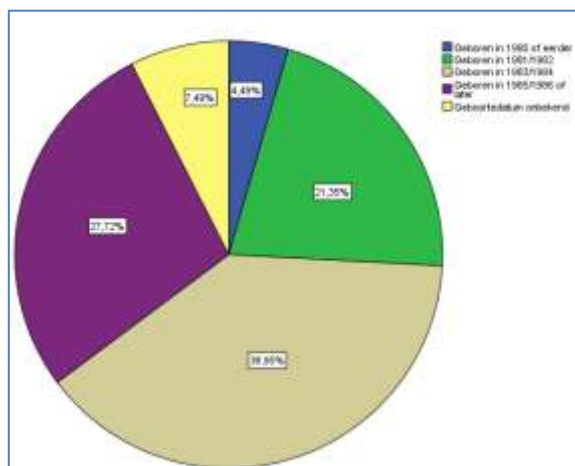
Bijlage 4.1 Extra informatie – algemeen respondenten

Geslacht

Aan het onderzoek hebben in totaal 100 mannen en 167 vrouwen meegewerkt. Dit staat gelijk aan 37,5% ten opzichte van 62,5%.

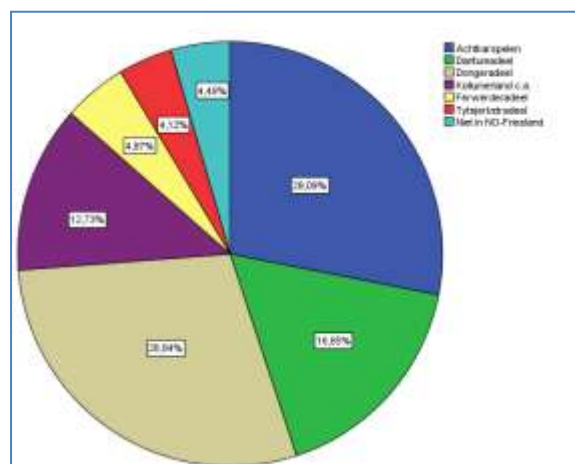
Leeftijd

De meeste respondenten (39%) zijn geboren in de jaren 1983 en 1984. Deze respondenten zijn nu ongeveer 30 – 31 jaar oud. De groep respondenten die zijn geboren van 1980 tot en met 1982, neemt opgeteld 25,8% van het totaal in. De groep respondenten die in 1985 of later zijn geboren, is goed voor 27,7% van het totaal. Van 7,5% van de respondenten⁴⁷ is de geboortedatum onbekend.

Basisschool

De meeste respondenten in het onderzoek hebben de basisschool in de gemeente Dongeradeel (28,8%) bezocht, gevolgd door Achtkarspelen (28,1%), Dantumadeel (16,9%), Kollumerland c.a. (12,7%), Ferwerderadiel (4,9%) en ten slotte Tytsjerksteradiel (4,1%).

Friestalig opgevoed

Het grootste deel van de respondenten geeft aan Friestalig te zijn opgevoed. Ruim 70% beantwoorde de vraag met "ja" ten opzichte van ongeveer 30% die aangaf niet Friestalig te zijn opgevoed.

Bijlage 4.2 Extra informatie - middelbare school

Diploma behaald

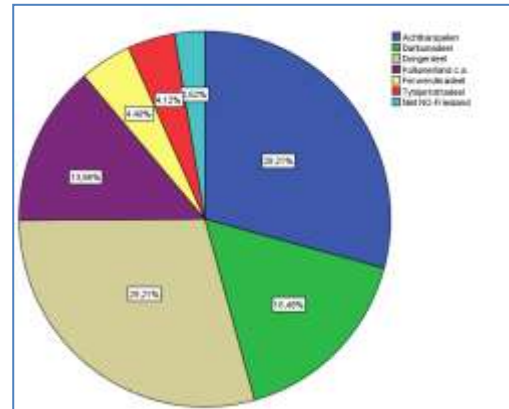
Van de respondenten hebben 261 (bijna 98%) het diploma behaald. Alle VWO leerlingen hebben hun diploma behaald. 6 oud-leerlingen van de havo hebben hun diploma niet behaald, 3 van het Dockinga College en 3 van het Lauwers College. De diploma's werden behaald in de periode van 1995 tot 2007. Deze variatie is te wijten aan het feit dat een respondent van 35 die Havo onderwijs heeft gevolgd, examen heeft gedaan in 1995, en een VWO student die nu 28 is, examen heeft gedaan in

⁴⁷ Grappig detail: dit waren voornamelijk mannen, die in plaats van de geboortedatum, de datum van het invullen van de vragenlijst noteerden.

2007. De meeste studenten hebben echter examen gedaan in de jaren 2001, 2003 en 2004. Deze studenten zijn inmiddels ongeveer 30 jaar: de doelgroep van dit onderzoek.

Woonplaats middelbare schooltijd

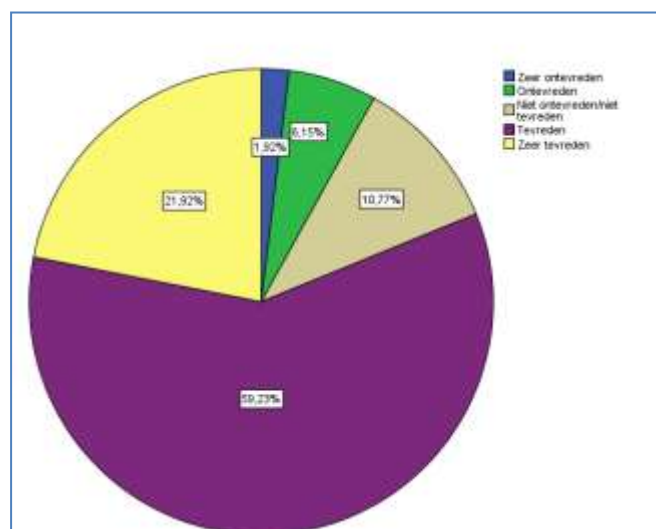
Van de 267 respondenten, woonden 260 (97,4%) tijdens hun middelbare schooltijd in Noordoost-Friesland. De overige 7 woonden net over de grens in de gemeente Groningen (Opende, Pieterzijl et cetera).

De meeste respondenten woonden tijdens hun middelbare schoolperiode in Achtkarspelen (29,2%) en Dongeradeel (29,2%). Dit is ook geen toeval: Achtkarspelen (ca. 28.000 inwoners) en Dongeradeel (ca. 24.000 inwoners) zijn vergeleken met de andere gemeenten grote gemeenten, en leveren dus in absolute zin meer kinderen en dus meer middelbare scholieren af. De gemeente Tytsjerksteradiel is hierop een uitzondering. Tytsjerksteradiel is de grootste gemeente van Noordoost-Friesland (ca. 31.000 inwoners). Toch woonde slechts 4,1% van de respondenten in deze gemeente tijdens de middelbare schooltijd. Een verklaring hiervoor is het feit dat oud-leerlingen van het Dockinga College in Dokkum en het Lauwers College in Buitenpost actief zijn benaderd, veel jongeren uit Tytsjerksteradiel kiezen niet voor deze middelbare scholen. In Tytsjerksteradiel zelf is geen (bovenbouw) havo en VWO te volgen. De jongeren uit deze gemeente kiezen meestal voor een middelbare school in Drachten of Leeuwarden, wat niet tot Noordoost-Friesland behoort. In die zin zijn de resultaten uit het onderzoek vooral van toepassing op de migratiepatronen van hogeropgeleide jongeren uit de overige gemeenten.

Bijlage 4.3 Extra informatie – Tevredenheid over Noordoost-Friesland tijdens middelbare school

Het grootste gedeelte van de oud-leerlingen geeft aan tevreden ($\pm 59\%$) tot zeer tevreden ($\pm 22\%$) te zijn geweest over het wonen in Noordoost-Friesland tijdens de middelbare school. Slechts een klein percentage geeft aan ontevreden ($\pm 6\%$) tot zeer ontevreden ($\pm 2\%$).

Bijlage 4.4 Extra informatie - Studietijd

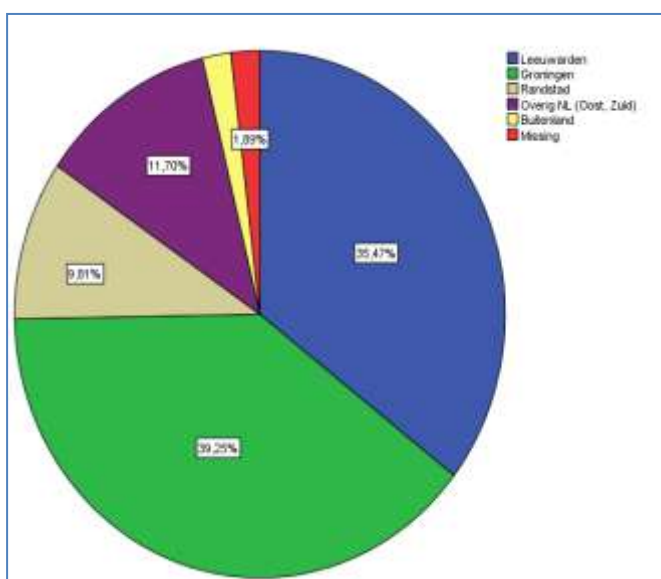
Hoogst genoten opleiding

Het grootste deel van de respondenten heeft als hoog genoten opleiding “hbo” opgegeven ($\pm 54\%$), gevolgd door universiteit master ($\pm 35\%$). Een klein deel van de respondenten heeft MBO als hoogst genoten opleiding ($\pm 4\%$), universitair bachelor ($\pm 5\%$) of universitair PHD ($\pm 1\%$).

Dit komt overeen met de gegevens over de instelling waaraan men het hoger onderwijs gevolgd heeft: $\pm 54\%$ heeft aan een hbo instelling gestudeerd, tegenover $\pm 40\%$ aan een WO instelling.

Stad

Verreweg de meeste respondenten hebben aan een onderwijsinstelling in Groningen (40%) of Leeuwarden ($\pm 36\%$) gestudeerd. Slechts 10% koos voor een studie aan een onderwijsinstelling in de Randstad, 11% koos voor een studie op een andere plaats in Nederland en een kleine 2% koos voor een studie in het buitenland. Wanneer specifiek naar HBO studenten wordt gekeken, wordt duidelijk dat ruim 60% (90 van de 142) van de hbo studenten in Leeuwarden gaat studeren, een dikke 20% in Groningen, en de rest vooral in overig Nederland, slechts 3,5% van de hbo studenten heeft in de Randstad gestudeerd. Voor de WO studenten is deze verdeling anders: 66% van deze studenten gaat in Groningen studeren, $\pm 20\%$ kiest voor een universiteit in de Randstad en de rest gaat naar universiteiten in de rest van Nederland (10%) of in het buitenland ($\pm 4\%$). Een overzicht van de precieze aantallen:

		hbowo			Total
		HBO	WO	Anders (MBO)	
stadiestad	Leeuwarden	90	0	4	94
	Groningen	31	70	3	104
	Randstad	5	21	0	26
	Overig NL (Oost, Zuid)	15	11	5	31
	Buitenland	1	4	0	5
Total		142	106	12	260

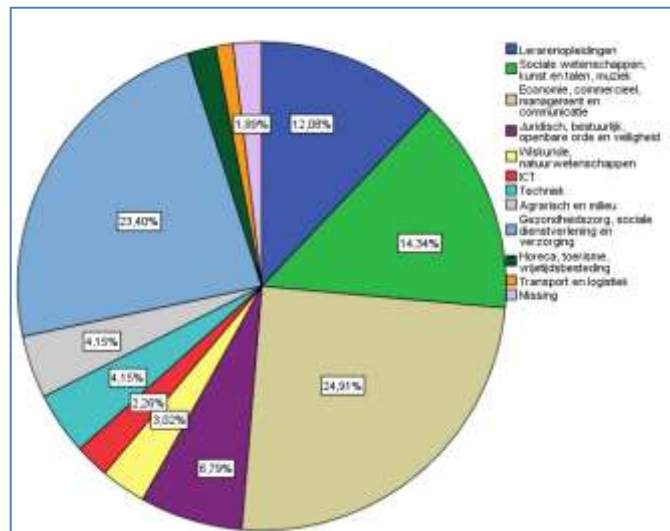
Studierichting

De verschillende studies kunnen ingedeeld worden in de volgende categoriën⁴⁸:

1. Lerarenopleidingen

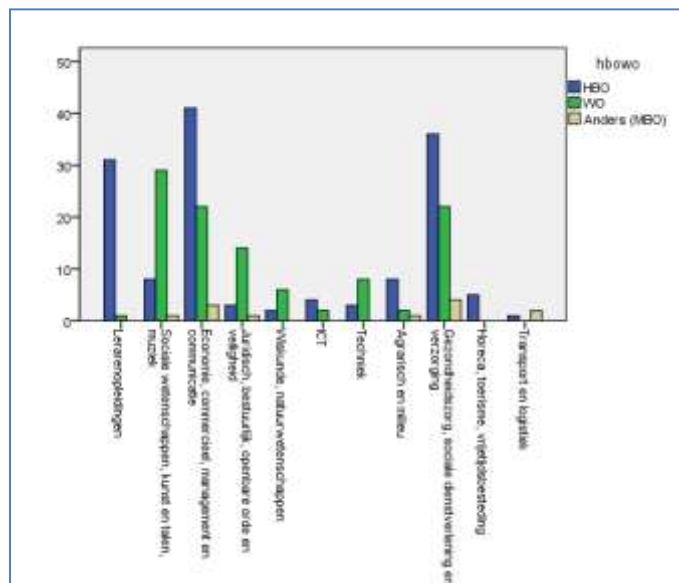
⁴⁸ Vrij overgenomen van het onderzoek van Van den Berg (2010).

2. Sociale wetenschappen, communicatie en kunst
3. Economie, commercieel, management en administratie
4. Juridisch, bestuurlijk, openbare orde en veiligheid
5. Wiskunde, natuurwetenschappen
6. ICT
7. Techniek
8. Agrarisch en milieu
9. Gezondheidszorg, sociale dienstverlening en verzorging
10. Horeca, toerisme, vrijetijdsbesteding
11. Transport en logistiek

De meeste respondenten ($\pm 25\%$) hebben een opleiding in de sector “Economie, commercieel, management en communicatie” gevolgd. Andere grote sectoren zijn “gezondheidszorg, sociale dienstverlening en verzorging” ($\pm 23\%$), “sociale wetenschappen, kunst en talen en muziek” ($\pm 14\%$) en “lerarenopleidingen” ($\pm 12\%$).

Wanneer de indeling in categorieën wordt uitgesplitst naar HBO en WO studenten, valt op dat het vooral de hbo studenten zijn die lerarenopleidingen gaan volgen (31 hbo studenten tegenover 1 universitaire student) terwijl universitaire studenten ten opzichte van hbo studenten vaker kozen voor een opleiding in het domein “juridisch, bestuurlijk, openbare orde en veiligheid” (14 WO studenten tegenover 3 hbo studenten). Zie de grafiek hiernaast.

Diploma vervolgstudie

Van de respondenten behaalde $\pm 93\%$ het diploma voor de vervolgstudie. De overige 7% behaalde het diploma niet. Afzonderlijk voor hbo en WO studenten lagen deze cijfers iets anders. Van de hbo studenten behaalde ruim 96% het diploma, tegenover 90% van de WO studenten.

Jaartal behalen diploma vervolgstudie

Verreweg de meeste studenten behaalden “netjes” hun diploma in de voorgeschreven tijd, van 2004 tot 2011.

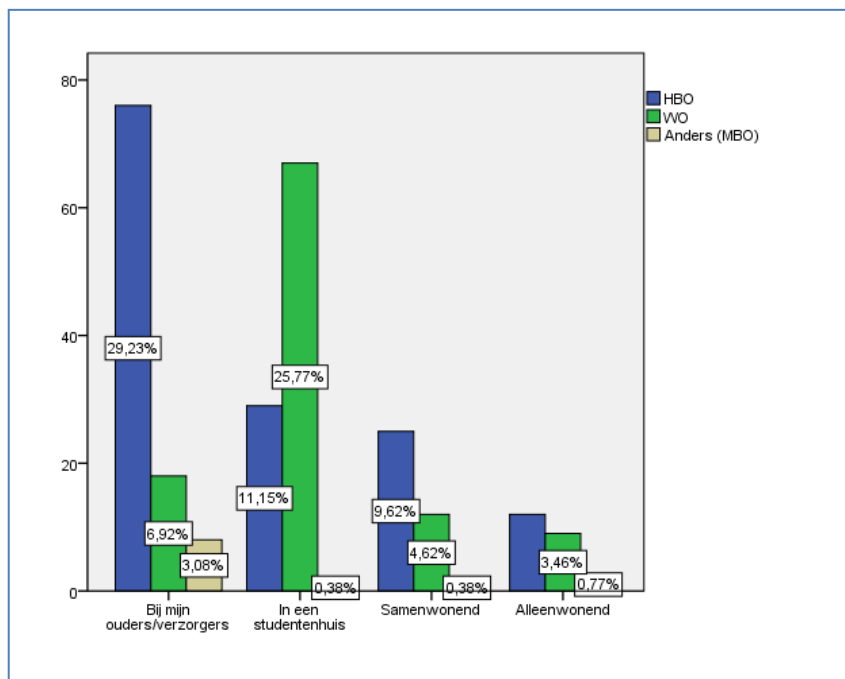
	Aantal	Percentage	Aangepast percentage
1999	1	,4	,4
2000	2	,8	,8
2001	1	,4	,4
2002	5	1,9	2,1
2003	5	1,9	2,1
2004	17	6,4	7,0
2005	28	10,6	11,6
2006	33	12,5	13,6
2007	39	14,7	16,1
2008	30	11,3	12,4
2009	23	8,7	9,5
2010	22	8,3	9,1
2011	19	7,2	7,9
2012	7	2,6	2,9
2013	5	1,9	2,1
2014	3	1,1	1,2
20052007	1	,4	,4
20062008	1	,4	,4
Total	242	91,3	100,0
Ontbrekend	23	8,7	
Totaal	265	100,0	

Woonsituatie tijdens studie

Gevraagd werd naar de woonsituatie tijdens het grootste gedeelte van de studietijd. Hierbij waren de volgende antwoorden mogelijk:

1. Bij mijn ouders/verzorgers
2. In een studentenhuus
3. Samenwonend
4. Alleenwonend

Verreweg de meeste studenten gaven aan nog bij hun ouders te hebben gewoond ($\pm 38\%$) of in een studentenhuus ($\pm 37\%$). Wanneer deze gegevens afzonderlijk worden bekeken voor de hbo en de WO studenten, valt op dat voornamelijk de WO'ers zijn die voor een studentenhuus kiezen ($\pm 63\%$ van deze studenten) en dat van de hbo'ers en mbo'ers het grootste gedeelte bij de ouders blijft wonen tijdens de studie ($\pm 54\%$ en $\pm 67\%$). Onderstaande grafiek geeft de verschillen in woonsituatie's weer.

Woonplaats tijdens studie

Iets minder dan de helft ($\pm 47\%$) van de studenten bleef tijdens de studietijd in Noordoost-Friesland wonen. De overige studenten vestigden zich voornamelijk in overig Noord-Nederland/stad Groningen ($\pm 27\%$), overig Friesland ($\pm 8\%$) en de Randstad ($\pm 9\%$).

Wanneer een onderscheid wordt gemaakt tussen hbo en WO studenten, valt op dat het grootste gedeelte van de HBO-studenten in Noordoost-Friesland blijven wonen tijdens de studie, namelijk $\pm 67\%$. Bij de WO studenten kiest het grootste gedeelte ($\pm 50\%$) om in “overig Noord-Nederland” te gaan wonen, waarbij men voornamelijk in de stad Groningen is gaan wonen.

		woonregiostudie							Total
		Noordoost-Friesland	Overig Friesland	Overig Noord-Nederland (Groningen & Drenthe)	West-Nederland (Randstad)	Oost-Nederland (Overijssel & Gelderland)	Zuid-Nederland	Buitenland	
hbowo	HBO	96	16	18	4	5	2	1	142
	WO	21	3	52	19	7	1	3	106
	Anders (MBO)	8	2	2	0	0	0	0	12
Total		125	21	72	23	12	3	4	260

Bijlage 4.5 Extra informatie - Zoektocht eerste geschikte baan

Hoelang duurde het na het voltooien van je studie om een geschikte baan te vinden?

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Heel kort, ik kon bij de organisatie blijven waar ik stage had gelopen/afgestudeerd was.	6	2,3	2,3	2,3
Enkele weken	115	43,4	43,4	45,7
Enkele maanden	65	24,5	24,5	70,2
Meer dan een jaar	47	17,7	17,7	87,9
Overig, bijvoorbeeld doorstuderen of werkloos	18	6,8	6,8	94,7
Totaal	14	5,3	5,3	100,0
	265	100,0	100,0	

Op welke niveau vond je deze eerste baan?

	Frequency	Percent
MBO	33	13,5
HBO	142	58,5
WO (Universitair)	68	28
Totaal	243	100,0

Waar vond je jouw eerste geschikte baan?

	Aantal	Percentage
Noordoost-Friesland	53	21,2
Overig Friesland	72	28,8
Noord Nederland (Groningen & Drenthe)	56	22,4
West-Nederland (Randstad)	48	19,2
Oost-Nederland	8	3,2
Zuid-Nederland	4	1,6
Buitenland	9	3,6
Total	250	100,0
System	15	
Totaal	265	

Heeft de respondent overwogen om na voltooiing van de studie terug te keren naar Noordoost-Friesland?

	Frequency	Percent
	5	1,9
Ja, ik woon er nu.	119	44,9
Ja, maar ik ben niet teruggekeerd.	32	12,1
Nee	109	41,1
Totaal	265	100,0

In welke regio heeft de respondent gezocht naar een baan, na voltooiing van de studie?

	Aantal	Percentage
Ik heb na mijn studie vooral gezocht naar banen in de regio waar ik mijn studie voltooide.	85	41%
Ik heb na mijn studie vooral gezocht naar banen in mijn herkomstregio Noordoost- Friesland.	62	30%
Ik heb na mijn studie gezocht naar banen in heel Nederland.	36	19%
Ik heb na mijn studie vooral gezocht naar banen in de Randstad.	19	10%
Total	265	100%

In welke regio vond de respondent de eerste geschikte baan?

		Aantal	Percentage
	Ik vond mijn eerste, geschikte baan in de regio waar ik ook mijn studie voltooide.	104	40%
	Ik vond mijn eerste, geschikte baan in mijn herkomstregio Noordoost-Friesland.	69	26,5%
	Ik vond mij eerste, geschikte baan niet in de regio waar ik mijn studie voltooide en ook niet in Noordoost-Friesland.	87	33,5%
	Totaal	260	100%

Woonregio tijdens studie x regio eerste baan

		regioeersteba							Total
		Noordoost-Friesland	Overig Friesland	Noord Nederland (Groningen & Drenthe)	West-Nederland (Randstad)	Oost-Nederland	Zuid-Nederland	Buitenland	
Noordoost-Friesland	Count	46	47	15	11	1	1	2	123
	% within woonregiostudie	37,4%	38,2%	12,2%	8,9%	0,8%	0,8%	1,6%	100,0%
Overig Friesland	Count	2	11	5	2	0	0	0	20
	% within woonregiostudie	10,0%	55,0%	25,0%	10,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%
Overig Noord-Nederland (Groningen & Drenthe)	Count	5	11	32	13	2	2	3	68
	% within woonregiostudie	7,4%	10,2%	47,1%	19,1%	2,9%	2,9%	4,4%	100,0%
West-Nederland (Randstad)	Count	0	3	1	17	0	0	1	23
	% within woonregiostudie	0,0%	13,0%	8,7%	73,9%	0,0%	0,0%	4,3%	100,0%
Oost-Nederland (Overijssel & Gelderland)	Count	0	0	2	3	5	0	0	10
	% within woonregiostudie	0,0%	0,0%	20,0%	30,0%	50,0%	0,0%	0,0%	100,0%
Zuid-Nederland	Count	0	0	0	2	1	1	0	3
	% within woonregiostudie	0,0%	0,0%	0,0%	66,7%	0,0%	33,3%	0,0%	100,0%
Buitenland	Count	0	0	0	0	0	0	3	3
	% within woonregiostudie	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%	100,0%
	Count	53	72	56	48	8	4	5	250
	% within woonregiostudie	21,2%	28,8%	22,4%	19,2%	3,2%	1,6%	3,6%	100,0%

De cirkels laten duidelijk zien dat de hoogste percentages liggen in een diagonale reeks: de meeste respondenten vonden de eerste baan in dezelfde regio als waar men woonde tijdens de studie.

		regioeersteba							Total
		Noordoost-Friesland	Overig Friesland	Noord Nederland (Groningen & Drenthe)	West-Nederland (Randstad)	Oost-Nederland	Zuid-Nederland	Buitenland	
HBO	Count	41	50	29	10	4	2	2	138
	% within hbowo	29,7%	36,2%	21,0%	7,2%	2,9%	1,4%	1,4%	100,0%
WO	Count	7	19	26	37	4	2	6	101
	% within hbowo	6,9%	18,8%	25,7%	36,6%	4,0%	2,0%	5,9%	100,0%
Anders (MBO)	Count	5	3	1	1	0	0	1	11
	% within hbowo	45,5%	27,3%	9,1%	9,1%	0,0%	0,0%	9,1%	100,0%
	Count	53	72	56	48	8	4	9	250
	% within hbowo	21,2%	28,8%	22,4%	19,2%	3,2%	1,6%	3,6%	100,0%

Bijlage 4.6 Extra informatie – Huidige werk- en woonregio's

Huidige status respondenten

Van de respondenten geeft 53,9% aan momenteel fulltime werkzaam te zijn. 31,8% werkt parttime. Slechts 2,6% studeert momenteel nog fulltime en 4,9% is werkloos/werkzoekende. De overige 6,7% werkt fulltime of parttime en volgt daarna nog een studie.

	Frequency	Percent
Ik werk fulltime	144	53,9
Ik werk parttime	85	31,8
Ik werk fulltime en volg daarnaast nog een deeltijdstudie	7	2,6
Ik werk parttime en volg daarnaast nog een deeltijdstudie	11	4,1
Ik studeer voltijd	7	2,6
Ik ben werkloos/werkzoekende	13	4,9
Total	267	100,0

Niveau huidige banen

242 van de respondenten (92,5%) geeft aan te werken, zowel parttime of fulltime, eventueel gecombineerd met een studie. Van deze ‘werkende’ respondenten geeft 9% aan, momenteel op MBO niveau werkzaam te zijn, 60% op hbo niveau en 31% op universitair niveau.

Werkregio

Het grootste deel (29,1%) van de “werkende” respondenten geeft aan momenteel werkzaam te zijn in regio ‘overig Friesland’, voornamelijk in Leeuwarden en Drachten. 22,3% van de werkende respondenten geeft aan in de regio “overig Noord-Nederland” werkzaam te zijn, waarbij vooral Groningen en Assen worden genoemd. 20,6% van de ‘werkende’ respondenten werkt momenteel in Noordoost-Friesland, ten opzichte van 17,4% die een baan heeft gevonden in de Randstad. Slechts heel weinig respondenten werken in Oost- of Zuid-Nederland. 15 respondenten (6,1%) werkt momenteel in het buitenland. Hieronder de huidige werkregio, uitsplitst naar HBO en WO.

			Huidigewerkregio							Total
			Noordoost-Friesland	Overig Friesland	Overig Noord-Nederland (Groningen & Drenthe)	West-Nederland (Randstad)	Oost-Nederland (Overijssel & Gelderland)	Zuid-Nederland	Buitenland	
hbowo	HBO	Count	37	50	31	7	5	0	3	133
		% within hbowo	27,8%	37,6%	23,3%	5,3%	3,8%	0,0%	2,3%	100,0%
	WO	Count	9	16	23	35	4	2	10	99
		% within hbowo	9,1%	16,2%	23,2%	35,4%	4,0%	2,0%	10,1%	100,0%
	Anders (MBO)	Count	4	4	0	0	0	0	1	9
		% within hbowo	44,4%	44,4%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	11,1%	100,0%
Total	Count	50	70	54	42	9	2	14	241	
	% within hbowo	20,7%	29,0%	22,4%	17,4%	3,7%	0,8%	5,8%	100,0%	

Woonregio – “werkende” respondenten

Van de 247 respondenten die werken, wonen er 100 in Noordoost-Friesland, dit komt neer op 40,5%. 18,8% van de respondenten geeft aan momenteel in ‘overig Noord-Nederland’ te wonen, waarbij vooral de stad Groningen genoemd wordt. In ‘overig Friesland,’ vooral Leeuwarden en Drachten, woont 16,2% van de werkende respondenten. Slechts 14,6% geeft aan momenteel in de Randstad te

wonen. Een heel klein deel van deze respondenten (3,6% en 1,6%) woont momenteel in Oost- en Zuid Nederland. 14 werkende respondenten (5,7%) wonen momenteel in het buitenland.

		aantal	Percentage
	Noordoost-Friesland	100	40,5
	Overig Friesland	40	16,2
	Overig Noord-Nederland	44	17,8
	West-Nederland (Randstad)	36	14,6
	Oost-Nederland	9	3,6
	Zuid-Nederland	4	1,6
	Buitenland	14	5,7
	Total	247	100,0

Woonregio 'overige' respondenten

De overige 20 respondenten die aangaven 'fulltime student' te zijn of werkloos/werkzoekende (ook bijvoorbeeld moeders die thuis blijven bij hun kroost), geven 10 respondenten (50%) aan te wonen in Noordoost-Friesland. 4 respondenten (20%) geeft aan in overig Noord-Nederland te wonen. De overige 30% woont zowel in overig Friesland (5%), de Randstad (10%), Oost-Nederland (10%) en het buitenland (5%).

	Aantal	Percentage
Noordoost-Friesland	10	50,0
Overig Friesland	1	5,0
Overig Noord-Nederland	4	20,0
West-Nederland (Randstad)	2	10,0
Oost-Nederland	2	10,0
Buitenland	1	5,0
Total	20	100,0

Huidige woonregio uitgesplitst naar HBO & WO.

		huidigewoonregio							Total
		Noordoost-Friesland	Overig Friesland	Overig Noord-Nederland	West-Nederland (Randstad)	Oost-Nederland	Zuid-Nederland	Buitenland	
HBO	Count	74	29	24	6	5	2	2	142
	% within hbowo	52,1%	20,4%	16,9%	4,2%	3,5%	1,4%	1,4%	100,0%
WO	Count	25	10	21	31	6	2	11	106
	% within hbowo	23,6%	9,4%	19,8%	29,2%	5,7%	1,9%	10,4%	100,0%
Anders (MBO)	Count	7	2	2	0	0	0	1	12
	% within hbowo	58,3%	16,7%	16,7%	0,0%	0,0%	0,0%	8,3%	100,0%
	Count	106	41	47	37	11	4	14	260
	% within hbowo	40,8%	15,8%	18,1%	14,2%	4,2%	1,5%	5,4%	100,0%

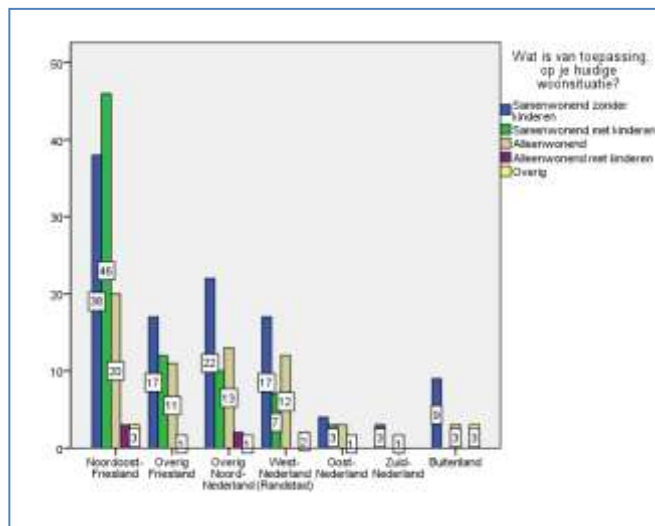
Bijlage 4.7 Extra informatie – Sociale invloeden woonplaatskeuze

Woonsituatie respondenten

Het grootste gedeelte van de respondenten woont samen, waarvan 41,2% zonder kinderen en 29,2% met kinderen. 23,6% van de respondenten is alleenwonend en 2,6% is alleenwonend met kinderen.

Een klein deel van de respondenten (3,4%) geeft een overige woonsituatie aan, bijvoorbeeld nog bij de ouders, of in een studentenhuus.

Wanneer gekeken wordt naar waar welke woonsituatie het meest voorkomt, valt op dat deze spreiding gelijkmatig is over de verschillende regio's. Echter, deze meeste stellen *met* kinderen, wonen in Noordoost-Friesland. Dit kan duiden op Noordoost-Friesland als een regio waar men de kinderen wil laten opgroeien.

Herkomstregio

Aan de respondenten die aangaven samen te wonen, is gevraagd naar de invloed van de eigen of de partners herkomstregio op woonplaatskeuze. Hierbij waren de volgende vier antwoordmogelijkheden mogelijk:

1. Mijn huidige woonplaats is gelegen in mijn herkomstregio Noordoost-Friesland.
2. Mijn huidige woonplaats is gelegen in de herkomstregio van mijn partner.
3. Mijn huidige woonplaats is gelegen in zowel mijn eigen herkomstregio Noordoost-Friesland als de oorspronkelijke herkomstregio van mijn partner.
4. Mijn huidige woonplaats is *niet* gelegen in mijn eigen herkomstregio Noordoost-Friesland en ook *niet* in de oorspronkelijke woonregio van mijn partner.

Het grootste deel (38,8%) van de samenwonende respondenten gaf aan dat hun huidige woonplaats *niet* in hun eigen herkomstregio ligt, *noch* in de herkomstregio van de partner. 26,6% van de respondenten gaf aan dat hun huidige woonplaats in Noordoost-Friesland ligt, wat zowel de herkomstregio is van hen en hun partners. 20,2% gaf aan dat de huidige woonplaats alleen in de eigen herkomstregio Noordoost-Friesland ligt, tegenover 14,4% die in de herkomstregio van de partner is gaan wonen.

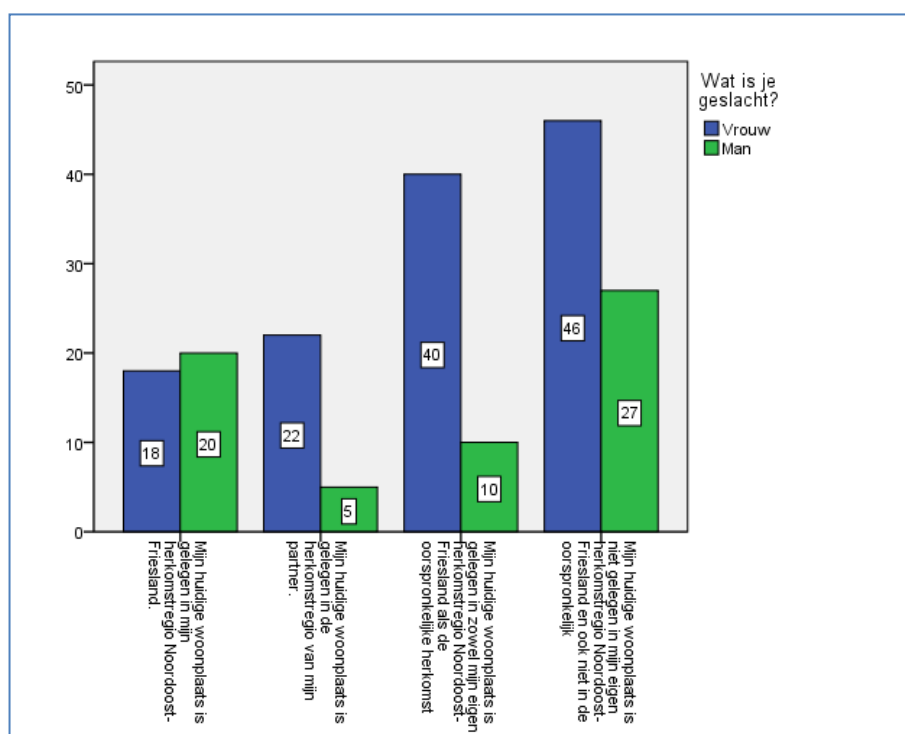
	Aantal	Percentage
Mijn huidige woonplaats is gelegen in mijn herkomstregio Noordoost-Friesland.	38	20,2
Mijn huidige woonplaats is gelegen in de herkomstregio van mijn partner.	27	14,4
Mijn huidige woonplaats is gelegen in zowel mijn eigen herkomstregio Noordoost-Friesland als de oorspronkelijke herkomst	50	26,6
Mijn huidige woonplaats is niet gelegen in mijn eigen herkomstregio Noordoost-Friesland en ook niet in de oorspronkelijk	73	38,8
Totaal	188	100,0

Wanneer gekeken wordt naar de verdeling tussen mannen en vrouwen die samenwonen, valt op dat van de 188 respondenten die aangaven samen te wonen, 67% vrouwelijk is en 33% mannelijk.

Blijkbaar gaan mannen op latere leeftijd samenwonen.

Aangenomen wordt dat vrouwen vaker bereid zijn te verhuizen voor hen partner. Dit fenomeen treedt ook op bij de respondenten in dit onderzoek. 17% van de vrouwen woont momenteel in de herkomstregio van de partner (niet Noordoost-Friesland) ten opzichte van 8% van de mannen.

		Wat is je geslacht?		
		Vrouw	Man	
Wat is van toepassing op je huidige woonplaats?	Mijn huidige woonplaats is gelegen in mijn herkomstregio Noordoost-Friesland.	18	20	32%
	Mijn huidige woonplaats is gelegen in de herkomstregio van mijn partner.	22	5	8%
	Mijn huidige woonplaats is gelegen in zowel mijn eigen herkomstregio Noordoost-Friesland als de oorspronkelijke herkomst	40	10	16%
	Mijn huidige woonplaats is niet gelegen in mijn eigen herkomstregio Noordoost-Friesland en ook niet in de oorspronkelijk	46	27	44%
Total		126	62	100%

Bijlage 4.8 Extra informatie – Tevredenheid over huidige woonplaats

	Noordoost- Friesland	Overig Friesland	Overig Noord Nederland	West- Nederland (Randstad)	Oost- Nederland	Zuid- Nederland	Buitenland
Ze er ontevreden	3%	0%	2%	0%	0%	0%	0%
On tevreden	2%	0%	0%	3%	0%	0%	13%
N iet tevreden/niet ontevreden	9%	15%	8%	5%	18%	0%	7%
T evreden	59%	46%	55%	42%	63%	25%	40%
Z eer tevreden	27%	39%	35%	50%	18%	75%	40%
T otaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Tevredenheid woonplaats op verschillende aspecten

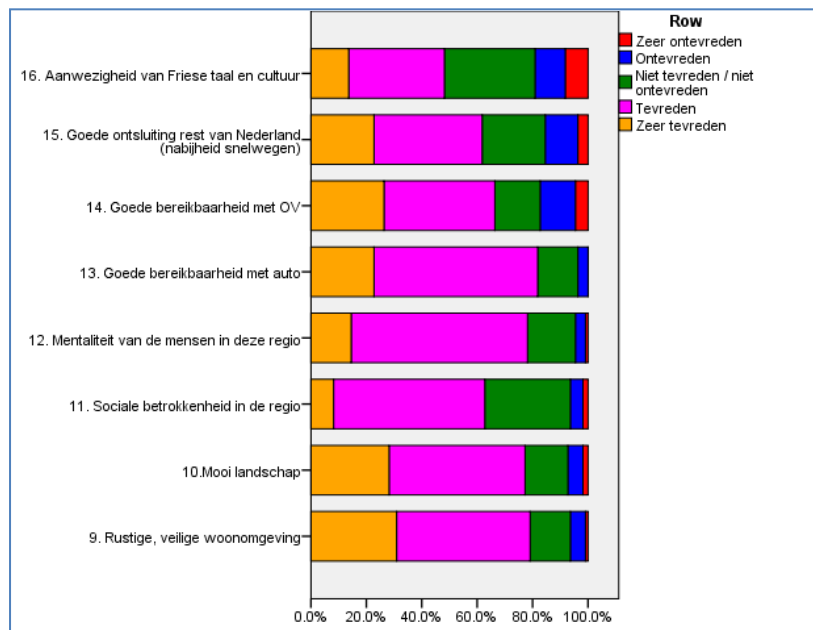
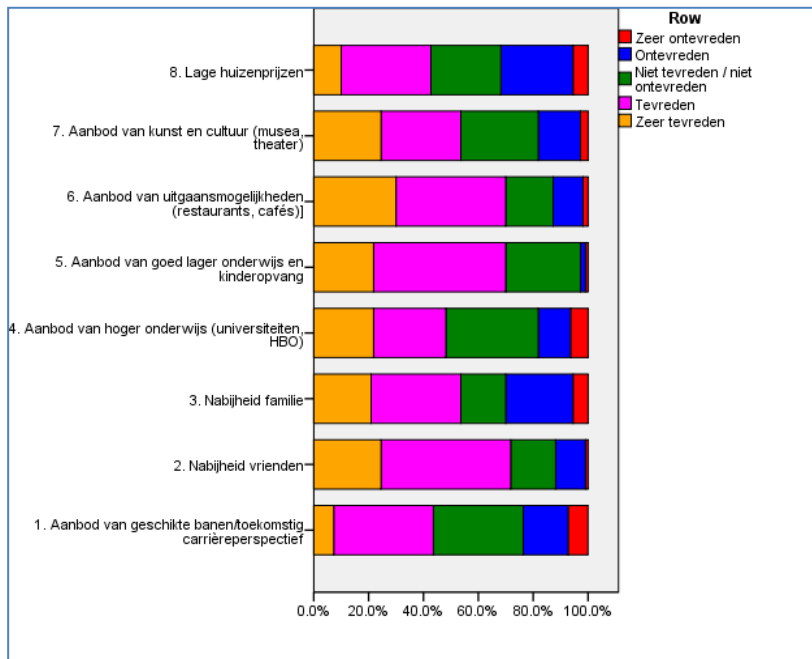
De respondenten zijn gevraagd naar de tevredenheid over verschillende aspecten van hun huidige woonplaats:

1. Aanbod van geschikte banen/toekomstig carrièreperspectief
2. Nabijheid vrienden
3. Nabijheid familie
4. Aanbod van hoger onderwijs (universiteiten, hbo)
5. Aanbod van goed lager onderwijs en kinderopvang
6. Aanbod van uitgaansmogelijkheden (restaurants, cafés)
7. Aanbod van kunst & cultuur (musea, theater)
8. Lage huizenprijzen
9. Rustige, veilige woonomgeving
10. Mooi landschap
11. Sociale betrokkenheid in de regio
12. Mentaliteit van de mensen in deze regio
13. Goede bereikbaarheid met auto
14. Goede bereikbaarheid met OV
15. Goede ontsluiting rest van Nederland (nabijheid snelwegen)
16. Aanwezigheid van Friese taal en cultuur

Hieronder wordt per regio de tevredenheid op verschillende aspecten per regio weergegeven.

Noordoost-Friesland

In Noordoost-Friesland wonen 110 respondenten (41,2%). Aan deze respondenten is gevraagd haar hun tevredenheid over de 16 verschillende aspecten. Bij bijna alle aspecten worden door het grootste deel van de respondenten beoordeeld met “tevreden” of “niet tevreden/niet ontevreden.” In de grafieken hieronder wordt de tevredenheid op de verschillende punten aangegeven. Over “de goede bereikbaarheid van de regio per auto”, “de mentaliteit in deze regio” en “het aanbod van goed lager onderwijs en kinderopvang” zijn de meeste mensen tevreden tot zeer tevreden. Ontevredenheid, maar wel bij een klein aantal respondenten, bestaat voornamelijk over de “lage huizenprijzen”, “de nabijheid van familie” en de “aanwezigheid van de Friese taal en cultuur.”

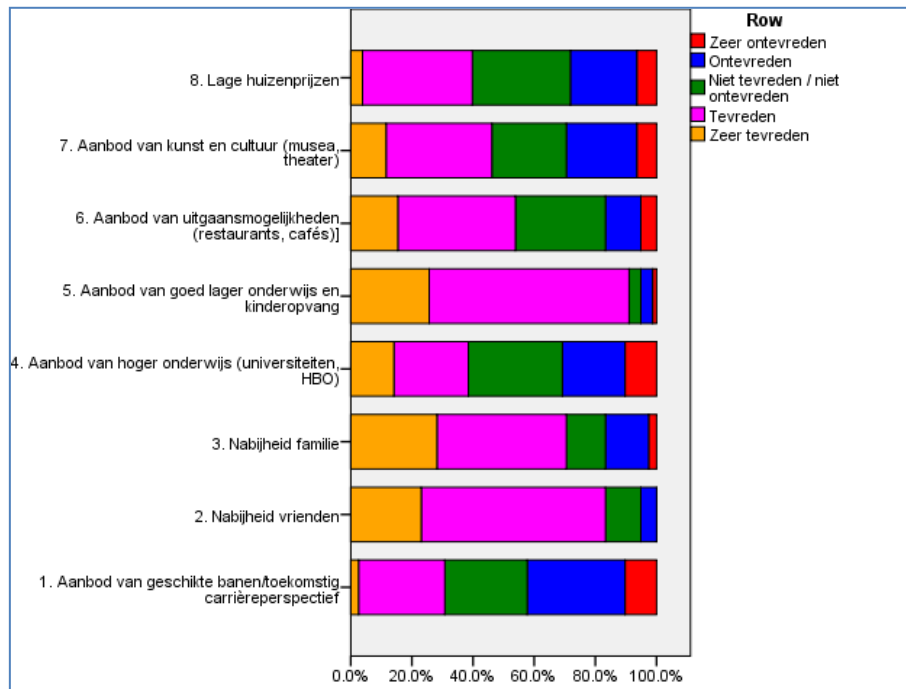
	1. Aanbod van geschikte banen/toekomstig carrièreperspectief	2. Nabijheid vrienden	3. Nabijheid familie	4. Aanbod van hoger onderwijs (universiteiten, HBO)	5. Aanbod van goed lager onderwijs en kinderopvang	6. Aanbod van uitgaansmogelijkheden (restaurants, cafés)	7. Aanbod van kunst en cultuur (musea, theater)	8. Lage huizenprijzen
Zeer ontevreden	7%	1%	5%	6%	1%	2%	3%	5%
Ontevreden	16%	11%	25%	12%	2%	11%	15%	26%
Niet tevreden / niet ontevreden	33%	16%	16%	34%	27%	17%	28%	25%
Tevreden	36%	47%	33%	26%	48%	40%	29%	33%
Zeer tevreden	7%	25%	21%	22%	22%	30%	25%	10%

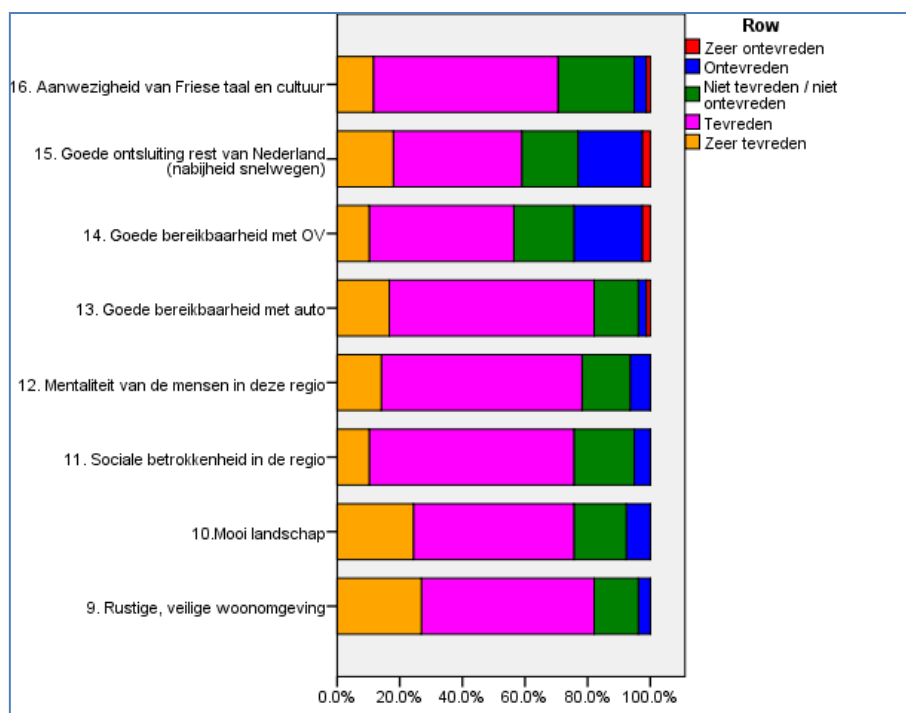
	9. Rustige, veilige woonomgeving	10. Mooi landschap	11. Sociale betrokkenheid in de regio	12. Mentaliteit van de mensen in deze regio	13. Goede bereikbaarheid met auto	14. Goede bereikbaarheid met OV	15. Goede ontsluiting rest van Nederland (nabijheid snelwegen)	16. Aanwezigheid van Friese taal en cultuur
Zeer ontevreden	0,9%	1,8%	1,8%	0,9%	0,0%	4,5%	3,6%	8,2%
Ontevreden	5,5%	5,5%	4,5%	3,6%	3,6%	12,7%	11,8%	10,9%
Niet tevreden / niet ontevreden	14,5%	15,5%	30,9%	17,3%	14,5%	16,4%	22,7%	32,7%
Tevreden	48,2%	49,1%	54,5%	63,6%	59,1%	40,0%	39,1%	34,5%
Zeer tevreden	30,9%	28,2%	8,2%	14,5%	22,7%	26,4%	22,7%	13,6%

Regio overig Friesland

41 respondenten (15,4%) gaven aan momenteel in overig Friesland te wonen, vooral Leeuwarden. Deze respondenten zijn op vrijwel alle aspecten tevreden. Over “het aanbod van goed lager onderwijs en kinderopvang”, “de nabijheid van vrienden” en “goede bereikbaarheid van de regio per auto zijn de meeste mensen tevreden tot zeer tevreden.

Ontevredenheid, in deze regio, bestaat voornamelijk over de “lage huizenprijzen”, “het aanbod van kunst en cultuur”, “het aanbod van hoger onderwijs”, “aanbod van geschikte banen” en “een goede bereikbaarheid per OV.”

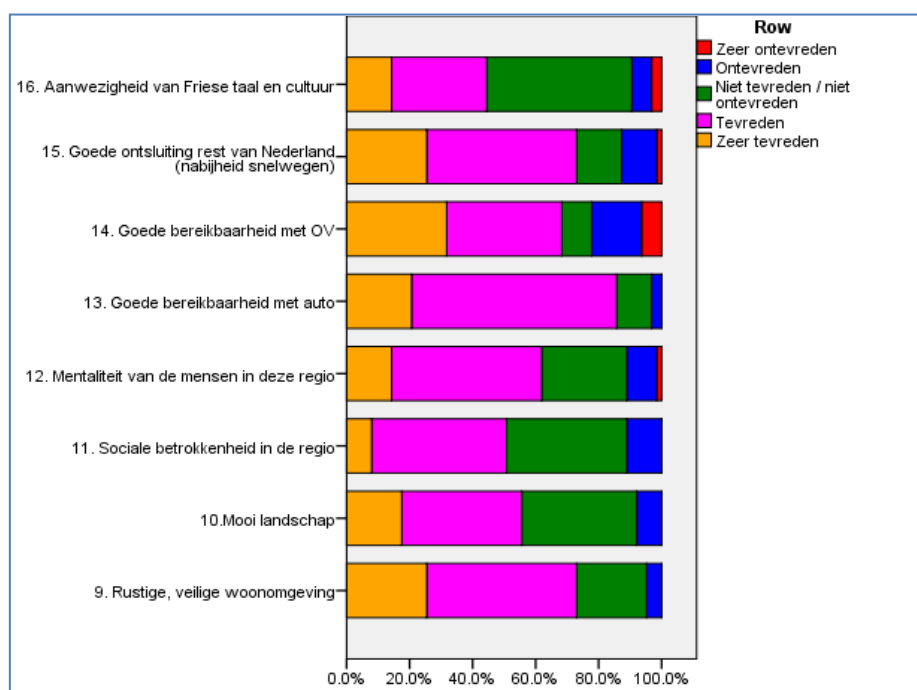
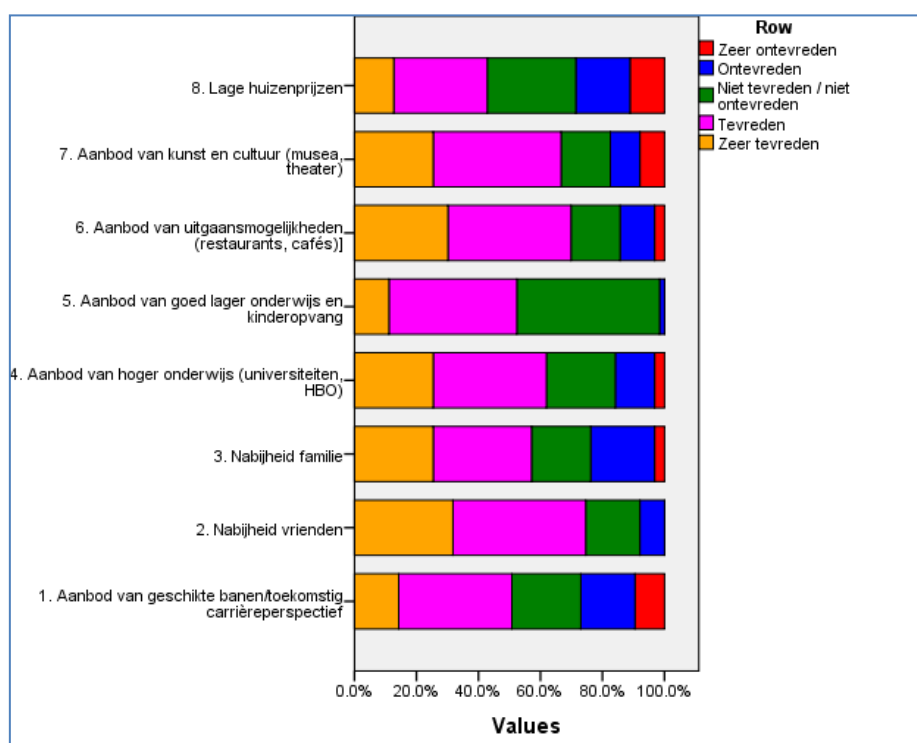
	1. Aanbod van geschikte banen/toekomstig carrièreperspectief	2. Nabijheid vrienden	3. Nabijheid familie	4. Aanbod van hoger onderwijs (universiteiten, HBO)	5. Aanbod van goed lager onderwijs en kinderopvang	6. Aanbod van uitgaansmogelijkheden (restaurants, cafés)	7. Aanbod van kunst en cultuur (musea, theater)	8. Lage huizenprijzen
Zeer ontevreden	10%	0%	3%	10%	1%	5%	6%	6%
Ontevreden	32%	5%	14%	21%	4%	12%	23%	22%
Niet tevreden / niet ontevreden	27%	12%	13%	31%	4%	29%	24%	32%
Tevreden	28%	60%	42%	24%	65%	38%	35%	36%
Zeer tevreden	3%	23%	28%	14%	26%	15%	12%	4%

	9. Rustige, veilige woonomgeving	10. Mooi landschap	11. Sociale betrokkenheid in de regio	12. Mentaliteit van de mensen in deze regio	13. Goede bereikbaarheid met auto	14. Goede bereikbaarheid met OV	15. Goede ontsluiting rest van Nederland (nabijheid snelwegen)	16. Aanwezigheid van Friese taal en cultuur
Zeer ontevreden	0%	0%	0%	0%	1%	3%	3%	1%
Ontevreden	4%	8%	5%	6%	3%	22%	21%	4%
Niet tevreden / niet ontevreden	14%	17%	19%	15%	14%	19%	18%	24%
Tevreden	55%	51%	65%	64%	65%	46%	41%	59%
Zeer tevreden	27%	24%	10%	14%	17%	10%	18%	12%

Regio overig Noord-Nederland (Groningen en Drenthe)

48 respondenten gaven aan momenteel te wonen in overig Noord-Nederland, waarbij de stad Groningen vooral als antwoord werd gegeven. Deze respondenten zijn het meeste tevreden over “het aanbod van kunst en cultuur”, “het aanbod van uitgaansmogelijkheden”, “de nabijheid van vrienden” en “een goede bereikbaarheid met de auto.” Deze respondenten in deze regio zijn vooral

ontevreden over “de lage huizenprijzen,” “het aanbod van geschikte banen” en “goede bereikbaarheid met het OV.”

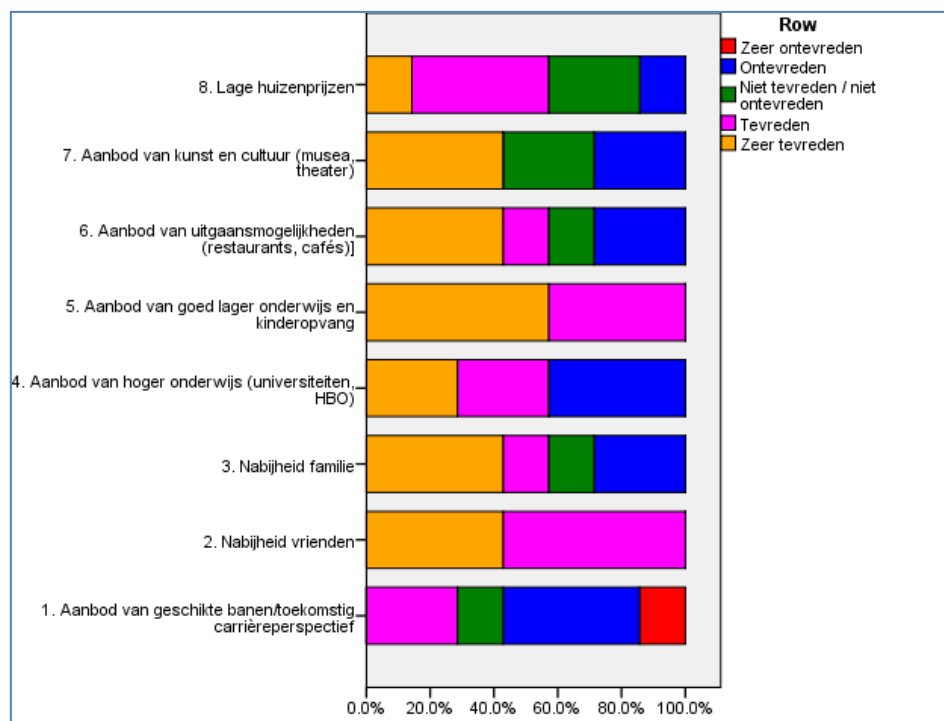

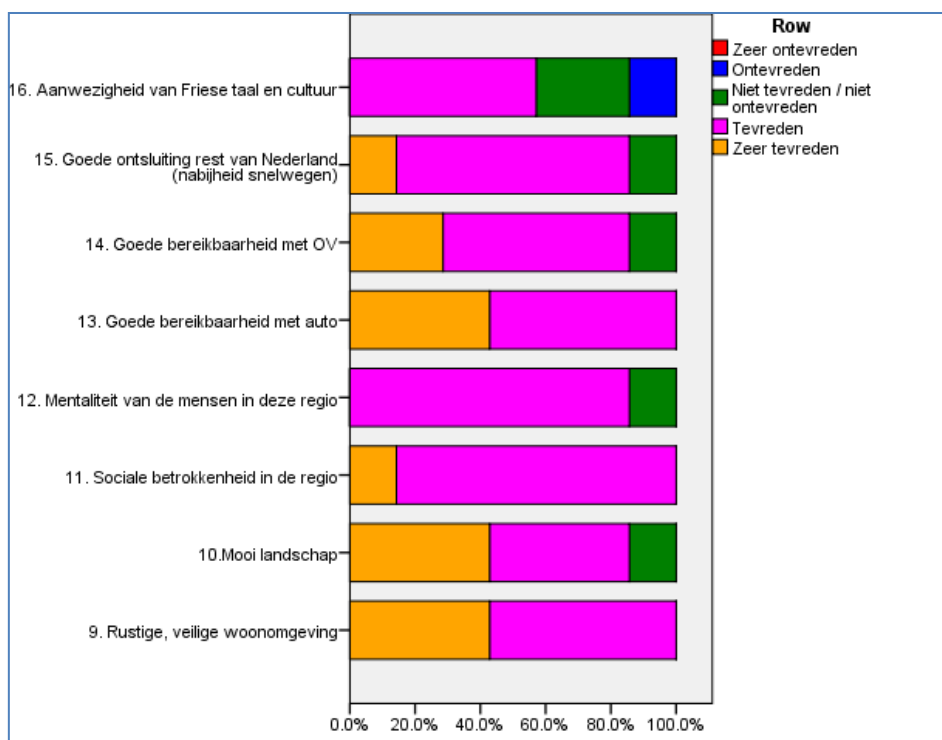
	1. Aanbod van geschikte banen/toekomstig carrièreperspectief	2. Nabijheid vrienden	3. Nabijheid familie	4. Aanbod van hoger onderwijs (universiteiten, HBO)	5. Aanbod van goed lager onderwijs en kinderopvang	6. Aanbod van uitgaansmogelijkheden (restaurants, cafés)	7. Aanbod van kunst en cultuur (musea, theater)	8. Lage huizenprijzen
Zeer ontevreden	10%	0%	3%	3%	0%	3%	8%	11%
Ontevreden	17%	8%	21%	13%	2%	11%	10%	17%
Niet tevreden / niet ontevreden	22%	17%	19%	22%	46%	16%	16%	29%
Tevreden	37%	43%	32%	37%	41%	40%	41%	30%
Zeer tevreden	14%	32%	25%	25%	11%	30%	25%	13%

	9. Rustige, veilige woonomgeving	10. Mooi landschap	11. Sociale betrokkenheid in de regio	12. Mentaliteit van de mensen in deze regio	13. Goede bereikbaarheid met auto	14. Goede bereikbaarheid met OV	15. Goede ontsluiting rest van Nederland (nabijheid snelwegen)	16. Aanwezigheid van Friese taal en cultuur
Zeer ontevreden	0%	0%	0%	2%	0%	6%	2%	3%
Ontevreden	5%	8%	11%	10%	3%	16%	11%	6%
Niet tevreden / niet ontevreden	22%	37%	38%	27%	11%	10%	14%	46%
Tevreden	48%	38%	43%	48%	65%	37%	48%	30%
Zeer tevreden	25%	17%	8%	14%	21%	32%	25%	14%

Regio West-Nederland (Randstad)

38 respondenten (14,2%) gaven aan momenteel in de Randstad te wonen, vooral in grote steden als Amsterdam en Utrecht. Opvallend is dat deze respondenten over vrijwel alle aspecten zeer tevreden tot tevreden zijn, zelfs over aspecten als “mooi landschap” en “veilige en rustige woonomgeving” of “sociale betrokkenheid.” Ontevredenheid bestaat vooral bij de aspecten “aanbod van geschikte banen/carrièreperspectief”, “aanbod van hoger onderwijs” en “aanwezigheid Friese taal en cultuur.”

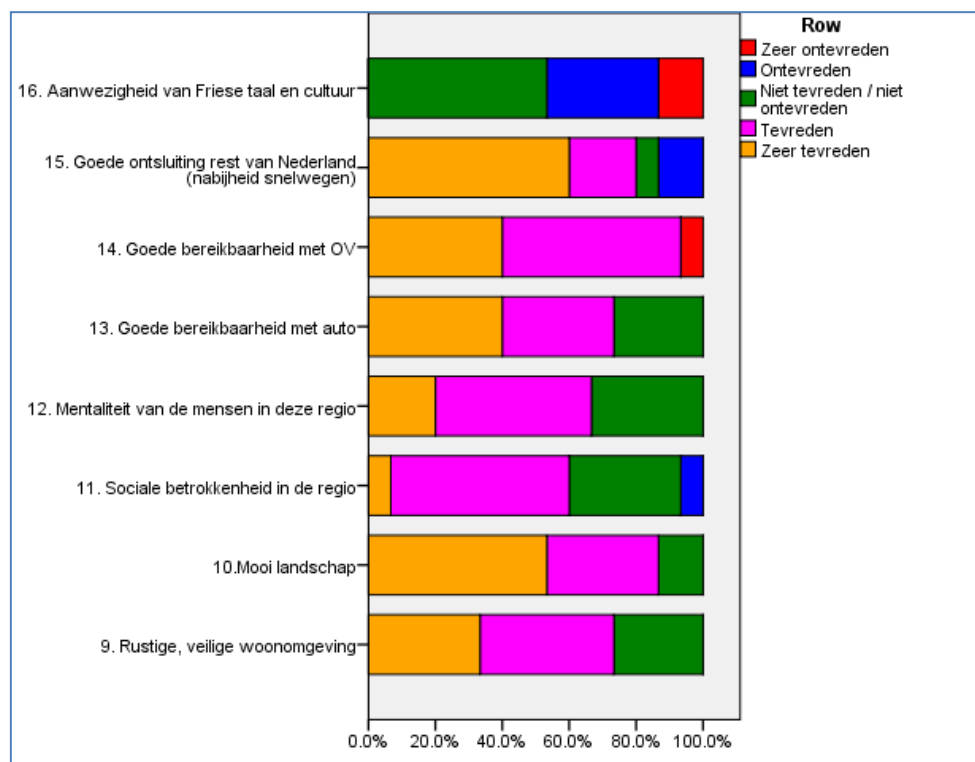
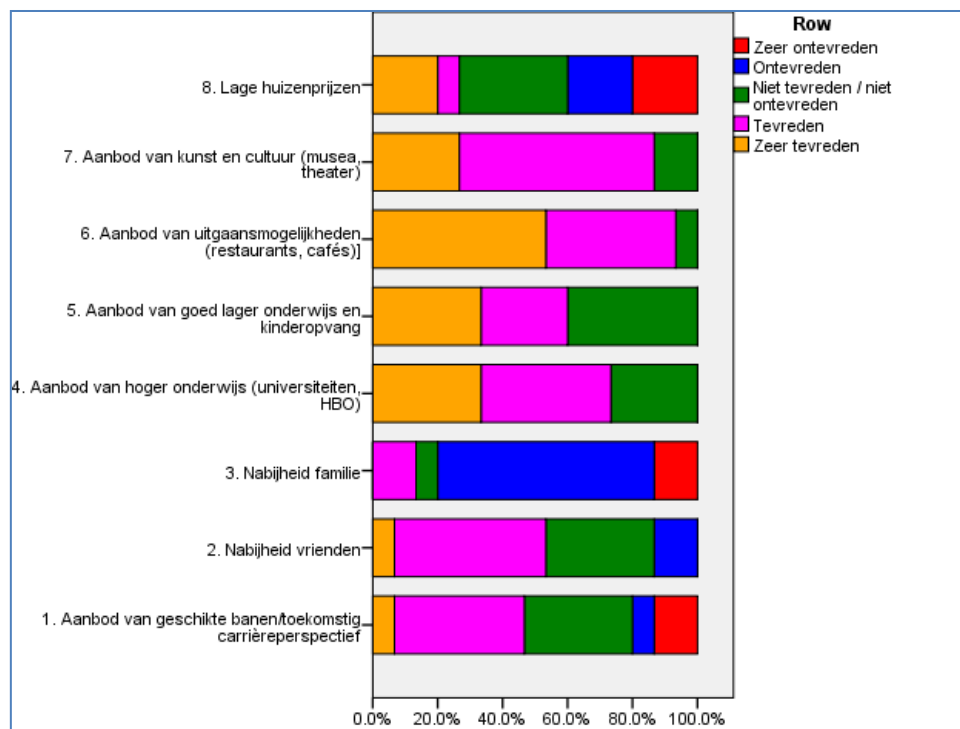

	1. Aanbod van geschikte banen/toekomstig carrièreperspectief	2. Nabijheid vrienden	3. Nabijheid familie	4. Aanbod van hoger onderwijs (universiteiten, HBO)	5. Aanbod van goed lager onderwijs en kinderopvang	6. Aanbod van uitgaansmogelijkheden (restaurants, cafés)]	7. Aanbod van kunst en cultuur (musea, theater)	8. Lage huizenprijzen
Zeer ontevreden	14%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%
Ontevreden	43%	0%	29%	43%	0%	29%	29%	14%
Niet tevreden / niet ontevreden	14%	0%	14%	0%	0%	14%	29%	29%
Tevreden	29%	57%	14%	29%	43%	14%	0%	43%
Zeer tevreden	0%	43%	43%	29%	57%	43%	43%	14%

	9. Rustige, veilige woonomgeving	10. Mooi landschap	11. Sociale betrokkenheid in de regio	12. Mentaliteit van de mensen in deze regio	13. Goede bereikbaarheid met auto	14. Goede bereikbaarheid met OV	15. Goede ontsluiting rest van Nederland (nabijheid snelwegen)	16. Aanwezigheid van Friese taal en cultuur
Zeer ontevreden	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%
Ontevreden	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	14%
Niet tevreden / niet ontevreden	0%	14%	0%	14%	0%	14%	14%	29%
Tevreden	57%	43%	86%	86%	57%	57%	71%	57%
Zeer tevreden	43%	43%	14%	0%	43%	29%	14%	0%

Regio overig Nederland (Oost- en Zuid-Nederland)

15 respondenten (5,6%) woont in de regio Oost- of Zuid-Nederland. Deze respondenten zijn vooral tevreden over “het aanbod van kunst en cultuur”, “het aanbod van uitgaansmogelijkheden” en “goede bereikbaarheid met het OV.” Ontevredenheid bestaat bij deze respondenten vooral over “nabijheid familie”, “aanwezigheid van de Friese taal en cultuur” en “lage huizenprijzen.”

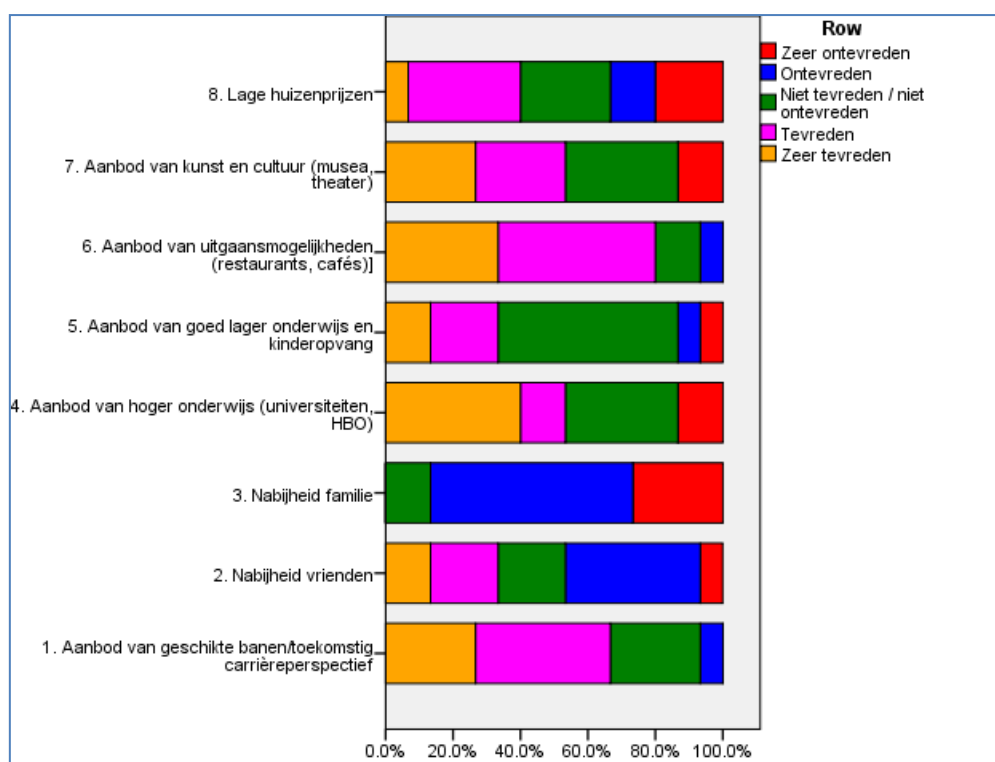

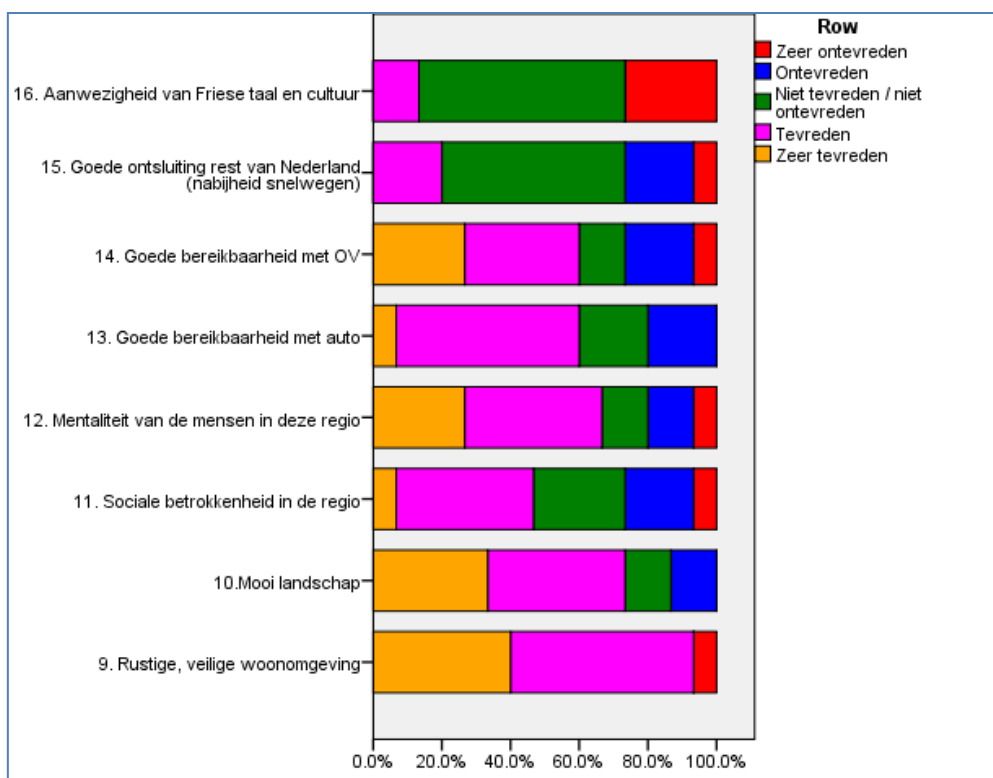
	1. Aanbod van geschikte banen/toekomstig carrièreperspectief	2. Nabijheid vrienden	3. Nabijheid familie	4. Aanbod van hoger onderwijs (universiteiten, HBO)	5. Aanbod van goed lager onderwijs en kinderopvang	6. Aanbod van uitgaansmogelijkheden (restaurants, cafés)]	7. Aanbod van kunst en cultuur (musea, theater)	8. Lage huizenprijzen
Zeer ontevreden	13%	0%	13%	0%	0%	0%	0%	20%
Ontevreden	7%	13%	67%	0%	0%	0%	0%	20%
Niet tevreden / niet ontevreden	33%	33%	7%	27%	40%	7%	13%	33%
Tevreden	40%	47%	13%	40%	27%	40%	60%	7%
Zeer tevreden	7%	7%	0%	33%	33%	53%	27%	20%

	9. Rustige, veilige woonomgeving	10. Mooi landschap	11. Sociale betrokkenheid in de regio	12. Mentaliteit van de mensen in deze regio	13. Goede bereikbaarheid met auto	14. Goede bereikbaarheid met OV	15. Goede ontsluiting rest van Nederland (nabijheid snelwegen)	16. Aanwezigheid van Friese taal en cultuur
Zeer ontevreden	0%	0%	0%	0%	0%	7%	0%	13%
Ontevreden	0%	0%	7%	0%	0%	0%	13%	33%
Niet tevreden / niet ontevreden	27%	13%	33%	33%	27%	0%	7%	53%
Tevreden	40%	33%	53%	47%	33%	53%	20%	0%
Zeer tevreden	33%	53%	7%	20%	40%	40%	60%	0%

Regio buitenland

15 respondenten (5,6%) gaven aan momenteel in het buitenland te wonen. Deze respondenten zijn vooral tevreden over “aanbod van uitgaansmogelijkheden”, “mooi landschap” en “rustige en veilige woonomgeving.” Ontevredenheid bestaat vooral over de (voor de hand liggende) “nabijheid van familie”, “de nabijheid van vrienden”, “lage huizenprijzen” en “aanwezigheid Friese taal en cultuur.”

	1. Aanbod van geschikte banen/toekomstig carrièreperspectief	2. Nabijheid vrienden	3. Nabijheid familie	4. Aanbod van hoger onderwijs (universiteiten, HBO)	5. Aanbod van goed lager onderwijs en kinderopvang	6. Aanbod van uitgaansmogelijkheden (restaurants, cafés)	7. Aanbod van kunst en cultuur (musea, theater)	8. Lage huizenprijzen
Zeer ontevreden	0%	7%	27%	13%	7%	0%	13%	20%
Ontevreden	7%	40%	60%	0%	7%	7%	0%	13%
Niet tevreden / niet ontevreden	27%	20%	13%	33%	53%	13%	33%	27%
Tevreden	40%	20%	0%	13%	20%	47%	27%	33%
Zeer tevreden	27%	13%	0%	40%	13%	33%	27%	7%

	9. Rustige, veilige woonomgeving	10. Mooi landschap	11. Sociale betrokkenheid in de regio	12. Mentaliteit van de mensen in deze regio	13. Goede bereikbaarheid met auto	14. Goede bereikbaarheid met OV	15. Goede ontsluiting rest van Nederland (nabijheid snelwegen)	16. Aanwezigheid van Friese taal en cultuur
Zeer ontevreden	7%	0%	7%	7%	0%	7%	7%	27%
Ontevreden	0%	13%	20%	13%	20%	20%	20%	0%
Niet tevreden / niet ontevreden	0%	13%	27%	13%	20%	13%	53%	60%
Tevreden	53%	40%	40%	40%	53%	33%	20%	13%
Zeer tevreden	40%	33%	7%	27%	7%	27%	0%	0%

Bijlage 4.9 Extra informatie – Terug naar Noordoost-Friesland

Woonregio tijdens de studie vs. huidige woonregio

		woonregiostudie * huidigewoonregio Crosstabulation							
		huidigewoonregio							
		Noordoost-Friesland	Overig Friesland	Overig Noord-Nederland	West-Nederland (Randstad)	Oost-Nederland	Zuid-Nederland	Buitenland	Total
Noordoost-Friesland	Count	81	20	13	5	2	1	3	125
	% within woonregiostudie	64,8%	16,0%	10,4%	4,0%	1,6%	0,8%	2,4%	100,0%
Overig Friesland	Count	7	11	2	0	0	0	1	21
	% within woonregiostudie	33,3%	52,4%	9,5%	0,0%	0,0%	0,0%	4,8%	100,0%
Overig Noord-Nederland (Groningen & Drenthe)	Count	14	8	30	12	2	1	5	72
	% within woonregiostudie	19,4%	11,1%	41,7%	16,7%	2,8%	1,4%	6,9%	100,0%
West-Nederland (Randstad)	Count	3	1	1	16	0	0	2	23
	% within woonregiostudie	13,0%	4,3%	4,3%	69,6%	0,0%	0,0%	8,7%	100,0%
Oost-Nederland (Overijssel & Gelderland)	Count	1	1	1	2	7	0	0	12
	% within woonregiostudie	8,3%	8,3%	8,3%	16,7%	58,3%	0,0%	0,0%	100,0%
Zuid-Nederland	Count	0	0	0	1	8	2	0	3
	% within woonregiostudie	0,0%	0,0%	0,0%	33,3%	0,0%	66,7%	0,0%	100,0%
Buitenland	Count	0	0	0	1	0	0	3	4
	% within woonregiostudie	0,0%	0,0%	0,0%	25,0%	0,0%	0,0%	75,0%	100,0%
	Count	106	41	47	37	11	4	14	260
	% within woonregiostudie	40,8%	15,8%	18,1%	14,2%	4,2%	1,5%	5,4%	100,0%

Nb. De meeste respondenten wonen momenteel nog steeds in de regio, waar ze tijdens de studie ook woonden (zie rode cirkels).

Verwacht je binnen nu en tien jaar terug te keren naar Noordoost-Friesland?

		Verwacht je binnen nu en tien jaar terug te keren naar Noordoost-Friesland?			Total
		Ja	Nee	Ik woon al in Noordoost-Friesland	
Huidige woonregio	Overig Friesland	7	27	7	41
	Overig Noord-Nederland	5	43	0	48
	West-Nederland (Randstad)	1	37	0	38
	Oost-Nederland	1	10	0	11
	Zuid-Nederland	0	4	0	4
	Buitenland	0	15	0	15
Totaal		14	136	7	157

Bijlage 4.10

Hypothese 1b: Jongeren uit Noordoost-Friesland met een HBO opleiding wonen na afronding van hun studie vaker in Noordoost-Friesland dan jongeren uit Noordoost-Friesland met een universitaire opleiding

H₀= Er is geen significant verschil tussen MBO, HBO en WO opgeleide studenten in hun huidige woonregio.

H_a= Er is wel significant verschil tussen de MBO, HBO en WO studenten in hun huidige woonregio, in de richting dat jongeren uit Noordoost-Friesland met een MBO of HBO opleiding na afronding van

hun studie vaker in Noordoost-Friesland wonen dan jongeren uit Noordoost-Friesland met een universitaire opleiding.

De uitkomst van de ANOVA toets is als volgt:

ANOVA					
huidige woonregio wel of niet in Noordoost-Friesland					
	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	5,328	2	2,664	11,915	,000
Within Groups	57,457	257	,224		
Total	62,785	259			

Een ANOVA toets werd uitgevoerd om na te gaan of de scores voor MBO/HBO significant dicht bij de waarde van Noordoost-Friesland (1) lagen dan die van WO opgeleiden. De gemiddelden van de HBO studenten ($M=1,48$, $SD=0,501$) en MBO studenten ($M=1,42$, $SD=0,515$) liggen inderdaad dicht bij de waarde van 1, dan de WO studenten ($M=1,76$, $SD=0,427$).

De significante waarde van de toets is 0,000. Deze is kleiner dan 0,05, dus kan hier, met 95% betrouwbaarheid, gesteld worden dat er sprake is van een significant verschil in de huidige woonregio tussen MBO, HBO en WO studenten. We verwerpen H_0 en mogen H_a voorlopig aannemen. In andere woorden: het feit dat iemand een MBO, HBO of WO opleiding heeft, is van significante invloed op de huidige woonplaats, in de richting dat jongeren uit Noordoost-Friesland met een MBO of HBO opleiding na afronding van hun studie vaker in Noordoost-Friesland wonen dan jongeren uit Noordoost-Friesland met een universitaire opleiding.

Bijlage 4.11

Hypothese 2a: Er vindt meer opleidingsmigratie plaats door vrouwen dan door mannen afkomstig uit Noordoost-Friesland.

H_0 = Er is geen significant verschil tussen mannen en vrouwen in opleidingsmigratie.

H_a = Er is wel significant verschil tussen mannen en vrouwen in opleidingsmigratie.

De uitkomst van de "independent samples t-test" is als volgt:

Independent Samples Test								
Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
							Lower	Upper
1,634	,202	-,715	258	,475	-,131	,183	-,492	,230
		-,728	216,535	,467	-,131	,180	-,486	,224

Er wordt geen richting aangegeven in bovenstaande hypothesen, alleen of er al dan niet een verband bestaat tussen de twee variabelen. Er moet tweezijdig getoetst worden, en hierbij wordt een interval van 95% gebruikt. Er moet met 95% zekerheid kunnen worden gesteld dat de nulhypothese

kan worden verworpen, willen we de alternatieve hypothese aannemen.

De significante waarde van de toets is 0,475. Deze is groter dan 0,05, dus kan hier, *niet* met 95% betrouwbaarheid, gesteld worden dat er sprake is van een significant verschil tussen mannen en vrouwen in de keuze voor opleidingsregio. We verwerpen H_0 niet.

In andere woorden: het feit dat iemand een man of een vrouw is, is *niet* van significante invloed op de woonplaats tijdens de studie. Er vindt statistisch gezien niet meer opleidingsmigratie plaats door vrouwen dan door mannen.

Bijlage 4.12

Hypothese 2b: Hooggeschoolde mannen wonen na afronding van hun studie vaker in Noordoost-Friesland dan hooggeschoolde vrouwen.

H_0 = Er is geen significant verschil tussen mannen en vrouwen in hun huidige woonregio.

H_a = Hooggeschoolde vrouwen wonen na afronding van hun studie vaker in Noordoost-Friesland dan hooggeschoolde mannen.

Independent Samples Test								
Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
							Lower	Upper
4,994	,026	-1,077	265	,283	-,067	,062	-,190	,056
		-1,084	212,624	,280	-,067	,062	-,189	,055

Een t-toets voor twee onafhankelijke groepen werd uitgevoerd om na te gaan of de scores voor de vrouwen dicht bij de waarde van Noordoost-Friesland (1) lagen dan die van de mannen. Het geobserveerde gemiddelde van de vrouwen ($M=1,56$, $SD=0,498$) lag inderdaad lager dan dat van de mannen ($M=1,63$, $SD=0,485$). De significante waarde is 0,283, deze mag gedeeld worden door 2, omdat eenzijdig wordt getoetst. $0,283/2 = 0,142$ en is daarmee groter dan 0,05. Hiermee kan *niet* worden aangenomen dat, met 95% zekerheid, gesteld kan worden dat er sprake is van een significant verschil tussen mannen en vrouwen in de huidige woonregio. H_0 wordt niet verworpen. Het geslacht heeft geen significante invloed op de huidige woonplaats.

Bijlage 4.13

Hypothese 3: Jongeren uit kleinere kernen in Noordoost-Friesland zijn vaker geneigd na de studie terug te keren naar Noordoost-Friesland dan jongeren uit grotere kernen.

H_0 = Er is geen significant verschil tussen jongeren afkomstig uit grote en kleine kernen in hun latere woonplaatskeuze.

H_a = Jongeren uit kleine kernen wonen op latere leeftijd vaker in Noordoost-Friesland dan jongeren uit grote kernen.

Independent Samples Test								
Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
							Lower	Upper
4,710	,031	1,108	265	,269	,067	,061	-,052	,187
		1,111	256,739	,268	,067	,060	-,052	,186

Een t-toets voor twee onafhankelijke groepen werd uitgevoerd om na te gaan of de scores voor de jongeren die afkomstig zijn uit kleine kernen dichterbij de waarde van Noordoost-Friesland (1) liggen dan de jongeren afkomstig uit grote kernen. Het geobserveerde gemiddelde van de jongeren uit kleine kernen ($M=1,56$, $SD=0,498$) lag inderdaad lager dan dat van jongeren uit grotere kernen ($M=1,63$, $SD=0,486$). De significante waarde is 0,269. Wanneer deze waarde gedeeld wordt door 2, omdat er eenzijdig wordt getoetst, komen we op de waarde van 0,135. Deze waarde is groter dan 0,05 en daarmee niet significant. Hiermee kan *niet* worden aangenomen dat, met 95% zekerheid, gesteld kan worden dat er sprake is van een significant verschil in latere woonplaatskeuze tussen jongeren afkomstig uit kleine en grote kernen. H_0 wordt niet verworpen.

Bijlage 4.14

Hypothese 4a: Jongeren uit Noordoost-Friesland die een Hbo-opleiding of MBO opleiding volgen, zullen vaker in Noordoost-Friesland blijven gedurende hun studie, dan jongeren uit Noordoost-Friesland die een universitaire opleiding volgen.

H_0 = Er is geen significant verschil tussen MBO – HBO en WO studenten in het wel of niet wonen in Noordoost-Friesland tijdens de studie.

H_a = Jongeren uit Noordoost-Friesland die een Hbo-opleiding of MBO-opleiding volgen, zullen vaker in Noordoost-Friesland blijven gedurende de studie, dan jongeren uit Noordoost-Friesland die een universitaire opleiding volgen.

ANOVA

woonde men tijdens de studie wel of niet in NOF

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	14,299	2	7,149	36,309	,000
Within Groups	50,605	257	,197		
Total	64,904	259			

Een ANOVA toets werd uitgevoerd om na te gaan of de scores voor de MBO en HBO studenten dichterbij de waarde van Noordoost-Friesland (1) liggen dan de WO studenten. Het geobserveerde gemiddelde van de MBO studenten ($M=1,52$, $SD=0,501$) en de HBO studenten ($M=1,32$, $SD=0,470$)

lag inderdaad dichterbij de waarde van Noordoost-Friesland (1) dan dat WO studenten ($M=1,80$, $SD=0,400$). De significante waarde is 0,000. Deze waarde is kleiner dan 0,05 en daarmee significant. Hiermee kan worden aangenomen dat, met 95% zekerheid, gesteld kan worden dat er sprake is van een significant verschil in woonregio tijdens de studie (wel of niet Noordoost-Friesland) tussen MBO, HBO en WO studenten, in de richting dat studenten uit Noordoost-Friesland die een Hbo-opleiding of MBO-opleiding volgen, vaker in Noordoost-Friesland zullen blijven gedurende de studie, dan jongeren uit Noordoost-Friesland die een universitaire opleiding volgen. H_0 kan worden verworpen, en H_a kan voorlopig worden aangenomen.

Bijlage 4.15

Hypothese 4b: De afstudeerrichting is van invloed op de latere woonplaats van studenten (wel of niet in Noordoost-Friesland).

H_0 = Er is geen significant verschil in latere woonplaats (wel of niet in Noordoost-Friesland) tussen de verschillende afstudeerrichtingen.

H_a = Er is wel significant verschil in latere woonplaats (wel of niet in Noordoost-Friesland) tussen de verschillende afstudeerrichtingen.

ANOVA

huidige woonregio wel of niet in Noordoost-Friesland

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	8,552	10	,855	3,927	,000
Within Groups	54,233	249	,218		
Total	62,785	259			

Uit de beschrijving bij de ANOVA toets blijkt dat vooral afgestudeerden met de volgende richtingen in Noordoost-Friesland blijven:

- lerarenopleiding ($M=1,31$, $SD=0,471$)
- Economie, commercieel, management & communicatie ($M=1,50$, $SD=0,504$)
- Horeca, toerisme en vrijetijdsbesteding ($M=1,20$, $SD=0,447$)
- Transport en logistiek ($M=1$, $SD=0,000$)

De afgestudeerden in de volgende richtingen blijven vooral *niet* in Noordoost-Friesland wonen later:

- Techniek ($M=1,91$, $SD=0,302$)
- Wiskunde en natuurwetenschappen ($M=1,88$, $SD=0,354$)
- Sociale wetenschappen, kunst & talen, muziek ($M=1,79$, $SD=0,413$)

De significante waarde van de ANOVA toets is 0,000. Deze waarde is kleiner dan 0,05 en daarmee significant. Hiermee kan worden aangenomen dat, met 95% zekerheid, gesteld kan worden dat er sprake is van een significant verschil in de latere woonplaats (wel of niet in Noordoost-Friesland)

tussen de verschillende afstudeerrichtingen. H_0 kan worden verworpen, en H_a kan voorlopig worden aangenomen.

Bijlage 4.16

Hypothese 4c: Studenten uit Noordoost-Friesland die tijdens hun studietijd op kamers woonden, zullen na voltooiing van de studie minder vaak in Noordoost-Friesland wonen, dan studenten uit Noordoost-Friesland die tijdens hun studietijd nog in Noordoost-Friesland woonden.

H_0 = Er is geen significant verschil tussen studenten die tijdens hun studietijd op kamers (niet in Noordoost-Friesland) woonden en studenten die in Noordoost-Friesland woonden, in de huidige woonplaats (wel of niet in Noordoost-Friesland).

H_a = Studenten uit Noordoost-Friesland die tijdens hun studietijd op kamers woonden, zullen na voltooiing van de studie minder vaak in Noordoost-Friesland wonen, dan studenten uit Noordoost-Friesland die tijdens hun studietijd nog in Noordoost-Friesland woonden.

Paired Samples Test							
Paired Differences					t	df	Sig. (2-tailed)
Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	95% Confidence Interval of the Difference				
			Lower	Upper			
-,073	,511	,032	-,135	-,011	-2,306	259	,022

De correlatie tussen de twee meting is significant, dat wil zeggen dat de studenten die tijdens de studie buiten Noordoost-Friesland woonden, ook op tijdstip 2 (huidig) buiten Noordoost-Friesland wonen en omgekeerd.

De paired samples t-test geeft een significante waarde van 0,022. Deze is kleiner dan 0,05. Hiermee kan worden aangenomen dat, met 95% zekerheid, gesteld kan worden dat er sprake is van een significant verschil in huidige woonplaats tussen studenten die tijdens de studie al dan niet in Noordoost-Friesland zijn blijven wonen. H_0 kan worden verworpen, en H_a kan voorlopig worden aangenomen: Studenten uit Noordoost-Friesland die tijdens hun studietijd op kamers woonden, zullen na voltooiing van de studie minder vaak in Noordoost-Friesland wonen, dan studenten uit Noordoost-Friesland die tijdens hun studietijd nog in Noordoost-Friesland woonden.

Bijlage 4.17

Hypothese 4d: Studenten die in Noord-Nederland hebben gestudeerd, zullen na voltooiing van de studie vaker in Noordoost-Friesland wonen, dan studenten die in een andere regio hebben gestudeerd.

H_0 = Er is geen significant verschil tussen studenten die in Noord-Nederland hebben gestudeerd en studenten die niet in Noord-Nederland hebben gestudeerd, in de huidige woonplaats (wel of niet in Noordoost-Friesland).

H_a = Studenten die in Noord-Nederland hebben gestudeerd, zullen na voltooiing van de studie vaker in Noordoost-Friesland wonen, dan studenten die in een andere regio hebben gestudeerd.

Paired Samples Test

Paired Differences					t	df	Sig. (2-tailed)
Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	95% Confidence Interval of the Difference				
			Lower	Upper			
-,354	,561	,035	-,422	-,285	-10,175	259	,000

De paired samples t-test geeft een significante waarde van 0,000. Deze is kleiner dan 0,05. Hiermee kan worden aangenomen dat, met 95% zekerheid, gesteld kan worden dat er sprake is van een significant verschil in huidige woonplaats tussen studenten in Noord-Nederland hebben gestudeerd en studenten die niet in Noord-Nederland hebben gestudeerd. H_0 kan worden verworpen, en H_a kan voorlopig worden aangenomen: Studenten die in Noord-Nederland hebben gestudeerd, zullen na voltooiing van de studie vaker in Noordoost-Friesland wonen, dan studenten die in een andere regio hebben gestudeerd.

Bijlage 4.18

Hypothese 5: Studenten uit Noordoost-Friesland die tijdens hun studie frequent terugkeerden naar Noordoost-Friesland zullen na voltooiing van hun studie vaker in Noordoost-Friesland wonen dan studenten uit Noordoost-Friesland die tijdens hun studie niet frequent terugkeerden naar Noordoost-Friesland.

De verwachte richting (hoe meer frequent iemand terugkeerde, hoe groter de kans dat hij/zij later in Noordoost-Friesland woont), zien we terug in de gemiddelden wekelijks ($M=1,62$, $SD=0,490$), maandelijks ($M=1,95$, $SD=0,227$), een aantal keer per jaar ($M=1,95$, $SD=0,213$) en nooit ($M=2,00$, $SD=0,000$). Zijn deze verschillen in gemiddelden ook significant?

H_0 = Er is geen significant verschil tussen studenten die tijdens hun studietijd wekelijks, maandelijks, een paar keer per jaar of nooit terugkwamen, in hun keuze om later al dan niet in Noordoost-Friesland te wonen.

H_a = Studenten uit Noordoost-Friesland die tijdens hun studie frequent terugkeerden naar Noordoost-Friesland zullen na voltooiing van hun studie vaker in Noordoost-Friesland wonen dan studenten uit Noordoost-Friesland die tijdens hun studie niet frequent terugkeerden naar Noordoost-Friesland.

ANOVA

huidige woonregio wel of niet in Noordoost-Friesland

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	3,595	3	1,198	9,357	,000
Within Groups	16,776	131	,128		
Total	20,370	134			

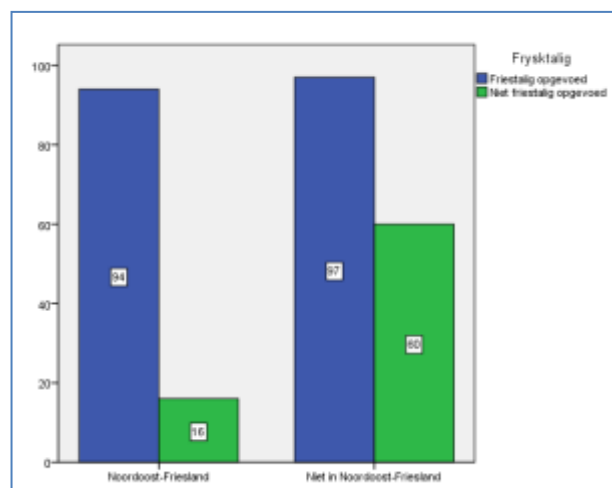
Een ANOVA toets werd uitgevoerd om na te gaan of de scores voor de hogere terugkomfrequenties (wekelijks, maandelijks) dicht bij de waarde van Noordoost-Friesland (1) dan voor lagere terugkomfrequenties (aantal keer per jaar, nooit). De significante waarde is 0,000. Deze waarde is kleiner dan 0,05 en daarmee significant. Hiermee kan worden aangenomen dat, met 95% zekerheid, gesteld kan worden dat er sprake is van een significant verschil in de latere woonplaatskeuze (wel of niet in Noordoost-Friesland) voor respondenten die wekelijks, maandelijks, een paar keer per jaar of nooit terugkeerden tijdens de studie (terugkomfrequentie). Hiermee kan H_0 worden verworpen, en mag H_a voorlopig worden aangenomen: Studenten uit Noordoost-Friesland die tijdens hun studie frequent terugkeerden naar Noordoost-Friesland zullen na voltooiing van hun studie vaker in Noordoost-Friesland wonen dan studenten uit Noordoost-Friesland die tijdens hun studie niet frequent terugkeerden naar Noordoost-Friesland.

Bijlage 4.19

Hypothese 7a: Hogeropgeleide jongeren uit Noordoost-Friesland die Friestalig zijn opgevoed, zullen na de voltooiing van hun studie, vaker in Noordoost-Friesland wonen, dan hogeropgeleide jongeren uit Noordoost—Friesland die niet Friestalig zijn opgevoed.

H_0 = Er is geen significant verschil tussen respondenten die Friestalig zijn opgevoed en respondenten die niet Friestalig zijn opgevoed in het later woonachtig zijn in Noordoost-Friesland.

H_a = Hogeropgeleide jongeren uit Noordoost-Friesland die Friestalig zijn opgevoed, zullen later, vaker in Noordoost-Friesland wonen, dan hogeropgeleide jongeren uit Noordoost—Friesland die niet Friestalig zijn opgevoed.

Paired Samples Test

Paired Differences					t	df	Sig. (2-tailed)
Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	95% Confidence Interval of the Difference				
			Lower	Upper			
-,303	,577	,035	-,373	-,234	-8,598	266	,000

De paired samples t-test geeft een significante waarde van 0,000. Deze is kleiner dan 0,05. Hiermee kan worden aangenomen dat, met 95% zekerheid, gesteld kan worden dat er sprake is van een significant verschil in huidige woonplaats tussen respondenten die Friestalig zijn opgevoed en die niet Friestalig zijn opgevoed. H_0 kan worden verworpen, en H_a kan voorlopig worden aangenomen: Hogeropgeleide jongeren uit Noordoost-Friesland die Friestalig zijn opgevoed, zullen later, vaker in Noordoost-Friesland wonen, dan hogeropgeleide jongeren uit Noordoost—Friesland die niet Friestalig zijn opgevoed.

Bijlage 4.20

Hypothese 7b: Hogeropgeleide jongeren die na hun studie in Noordoost-Friesland wonen, zullen meer tevreden zijn over de aanwezigheid van de Friese taal en cultuur dan hogeropgeleide jongeren die na hun studie elders wonen.

H_0 = Er is geen significant verschil in tevredenheid tussen respondenten die momenteel in Noordoost-Friesland wonen, en respondenten die momenteel niet in Noordoost-Friesland wonen.

H_a = Hogeropgeleide jongeren die na hun studie in Noordoost-Friesland wonen, zullen meer tevreden zijn over de aanwezigheid van de Friese taal en cultuur dan hogeropgeleide jongeren die na hun studie elders wonen.

ANOVA

huidige woonregio wel of niet in Noordoost-Friesland

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	21,662	4	5,416	32,983	,000
Within Groups	43,019	262	,164		
Total	64,682	266			

Uit de beschrijving bij de ANOVA toets blijkt inderdaad dat de respondenten die momenteel *niet* in Noordoost-Friesland wonen, gemiddeld zeer ontevreden tot ontevreden zijn, terwijl respondenten die momenteel *wel* in Noordoost-Friesland wonen, aangaven tevreden tot zeer tevreden te zijn.

De ANOVA toets werd uitgevoerd om na te gaan of de scores voor de zeer tevreden – tevreden groepen dicht bij de waarde van Noordoost-Friesland (1) dan de zeer ontevreden – ontevreden groepen. De significante waarde is 0,000. Deze waarde is kleiner dan 0,05 en daarmee significant. Hiermee kan worden aangenomen dat, met 95% zekerheid, gesteld kan worden dat er sprake is van een significant verschil in tevredenheid over de aanwezigheid van de Friese taal en cultuur tussen

respondenten die momenteel in Noordoost-Friesland wonen en respondenten die momenteel niet in Noordoost-Friesland wonen. Hiermee kan H_0 worden verworpen, en mag H_a voorlopig worden aangenomen: Hogeropgeleide jongeren die na hun studie in Noordoost-Friesland wonen, zullen meer tevreden zijn over de aanwezigheid van de Friese taal en cultuur dan hogeropgeleide jongeren die na hun studie elders wonen.

Bijlagen bij hoofdstuk 5.

Bijlage 5.1

Hypothese 1a: Het merendeel van de hogeropgeleide jongeren uit Noordoost-Friesland zal na het voltooien van hun studie niet in Noordoost-Friesland wonen.	Voorlopig aangenomen (niet met toets)
Hypothese 1b: Jongeren uit Noordoost-Friesland met een HBO opleiding wonen na afronding van hun studie vaker in Noordoost-Friesland dan jongeren uit Noordoost-Friesland met een universitaire opleiding.	Voorlopig aangenomen
Hypothese 2a: Er vindt meer opleidingsmigratie plaats door vrouwen dan door mannen afkomstig uit Noordoost-Friesland.	Verworpen
Hypothese 2b: Hooggeschoolde mannen wonen na afronding van hun studie vaker in Noordoost-Friesland dan hooggeschoolde vrouwen.	Verworpen
Hypothese 3: Jongeren uit kleinere kernen in Noordoost-Friesland zijn vaker geneigd na de studie terug te keren naar Noordoost-Friesland dan jongeren uit grotere kernen.	Verworpen
Hypothese 4a: Jongeren uit Noordoost-Friesland die een Hbo-opleiding of MBO-opleiding volgen, zullen vaker in Noordoost-Friesland blijven gedurende hun studie, dan jongeren uit Noordoost-Friesland die een universitaire opleiding volgen.	Voorlopig aangenomen
Hypothese 4b: De afstudeerrichting is van invloed op de latere woonplaats van studenten (wel of niet in Noordoost-Friesland).	Voorlopig aangenomen, maar in onverwachte richtingen
Hypothese 4c: Studenten uit Noordoost-Friesland die tijdens hun studietijd op kamers woonden, zullen na voltooiing van de studie minder vaak in Noordoost-Friesland wonen, dan studenten uit Noordoost-Friesland die tijdens hun studietijd nog in Noordoost-Friesland woonden.	Voorlopig aangenomen
Hypothese 4d: Studenten die in Noord-Nederland hebben gestudeerd, zullen na voltooiing van de studie vaker in Noordoost-Friesland wonen, dan studenten die in een andere regio hebben gestudeerd.	Voorlopig aangenomen
Hypothese 5: Studenten uit Noordoost-Friesland die tijdens hun studie frequent terugkeerden naar Noordoost-Friesland zullen na voltooiing van hun studie vaker in Noordoost-Friesland wonen dan studenten uit Noordoost-Friesland die tijdens hun studie niet frequent terugkeerden naar Noordoost-Friesland.	Voorlopig aangenomen
Hypothese 6: De herkomstregio van de partner is van invloed op de keuze om later wel of niet in Noordoost-Friesland te gaan wonen.	Voorlopig aangenomen (niet met toets)
Hypothese 7a: Hogeropgeleide jongeren uit Noordoost-Friesland die Friestalig zijn opgevoed, zullen na de voltooiing van hun studie, vaker in Noordoost-Friesland wonen, dan hogeropgeleide jongeren uit Noordoost-Friesland die niet Friestalig zijn opgevoed.	Voorlopig aangenomen
Hypothese 7b: Hogeropgeleide jongeren die na hun studie in Noordoost-Friesland wonen, zullen meer tevreden zijn over de aanwezigheid van de	Voorlopig aangenomen

Friese taal en cultuur dan hogeropgeleide jongeren die na hun studie elders wonen.	
Hypothese 8a: Het geringe aanbod van hogere banen (economische aspecten) is de belangrijkste reden voor hogeropgeleide jongeren uit Noordoost-Friesland om na hun studie niet in Noordoost-Friesland te gaan wonen.	Voorlopig aangenomen (niet met toets)